

ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น
ในจังหวัดบึงกาฬ

AN ANALYTICAL STUDY OF TAKING CARE OF THE PATIENTS IN
ACCORDANCE WITH THE WAY OF BUDDHISM AND THE LOCAL
WISDOM IN BUENGGAN PROVINCE

พระภิกษุ วชิรวโส (สุณา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น
ในจังหวัดบึงกาฬ

พระภิกษุ วชิรวโส (สุณา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Taking Care of the Patients in
Accordance With the Way of Buddhism and the
Local Wisdom in Buengkan Province

Phra Pitak Vajiravariso (Suna)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
Buddhist Studies

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอแจ้งให้นักศึกษานิพนธ์
เรื่อง: "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดปทุมธานี"
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ ฐิตนิโกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสมบุญ ฐิตนิโกโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

(นศ.ดร. พจนทพ. ปวีระภา)

กรรมการ

(พระราชรัตนอักษรณ์, ฐศ.ดร.)

กรรมการ

(พระครูจิตรธรรมธิช, ผศ.ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชรัตนอักษรณ์, ฐศ.ดร.

ประธานกรรมการ

พระครูจิตรธรรมธิช, ผศ.ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระภิกษุ วชิรวชิโร / สุนา)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา
กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ
- ผู้วิจัย** : พระภิกษุ วชิรวโส (สุนา)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระราชรัตนาลงกรณ์, รศ.ดร. ป.ธ.๔, ค.บ. (การสอนมัธยมศึกษา),
ค.ม. (การบริหารการศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : พระครูจิรัฏฐธรรมธัช, ผศ.ดร. ป.ธ. ๔, พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Buddhist Studies)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ และ ๓) เพื่อศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ โดยได้ศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัย เชิงคุณภาพ การเก็บข้อมูลได้จากเอกสารต่างๆเป็นแนวคิดทฤษฎีของการวิจัยจากการแบบสัมภาษณ์ นำเสนอโดยพรรณวิเคราะห์โดยลำดับ

ผลจากการวิจัยพบว่า

การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ความเจ็บป่วยหรือโรคมะเร็ง ๒ ประเภท คือโรคทางกายและโรคทางใจ โรคทางกายได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นกับอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น โรคปวดศีรษะ โรคเจ็บตา โรคหืด โรคทางกายนี้มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลและความไม่สมดุลของธาตุ เป็นต้น ส่วนโรคทางใจ เกิดจากการที่จิตใจถูกครอบงำด้วยอุปกิเลสอาสวะ คือความโลภความโกรธและความหลง และความเจ็บป่วยที่มีในกาย สามารถทำให้เกิดความทุกข์ทางใจ ในพระพุทธศาสนามีหลักในการดูแลรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วย ๒ แนวทางด้วยกัน คือการดูแลรักษาด้วยยาสมุนไพรและการดูแลรักษาด้วยธรรมโอสธ แนวทางแรก สมุนไพรที่ใช้ในการดูแลรักษาโรคของภิกษุนอกจากใช้เภสัชทั้ง ๕ แล้วยังมีพืชต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอีกมากมาย เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำฝาด เกลือ มูลโค เป็นต้น ส่วนแนวทางที่สอง การดูแลรักษาโรคทางใจนั้นนอกจากรักษาด้วยโพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐ ควบคู่กับการทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบแล้วยังมีการแสดงธรรม และสนทนาธรรม เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วย ต่าง ๆ ด้วยการฝึกจิตให้สงบได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะใช้หลักกุศลกรรมบถ 10 ที่เน้นสร้างความสะอาดทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬเป็นองค์ความรู้ ความสามารถที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรม ที่เกื้อหนุนในการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพที่ยั่งยืน อันเกิดจากการสั่งสม

ประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ ที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา ปรับปรุงและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีและยังสามารถนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพ ในการสร้างเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การบำบัดรักษา และฟื้นฟูสุขภาพที่ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสิ่งแวดล้อมแบบองค์รวม โดยใช้หลักธรรมมานามัย ๓ ประการ คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย การส่งเสริมสุขภาพด้วยหลักกายานามัย เป็นการปรับความสมดุลของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกาย โดยการรับประทานอาหารที่สะอาดถูกหลักอนามัย และใช้สมุนไพร การนวดแผนไทย การอบสมุนไพร การประคบสมุนไพร และกายบริหารแบบไทย ๆ ส่วนจิตตานามัย เป็นการทำสมาธิสวดมนต์ และภาวนาเป็นการดูแลรักษาสุขภาพทางใจ และชีวิตานามัยเป็นการดำเนินชีวิตสายกลางมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและมีอาชีพที่เหมาะสม ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยจึงมีประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพของคนไทยโดยรวม

ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ นั้น ทั้งสองกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องความเจ็บป่วยทั้งด้านร่างกายและจิตใจ และมีแนวทาง แนวคิดในเรื่องการรู้เท่าทันความเจ็บป่วย ซึ่งพุทธวิธีการดูแลรักษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬมีการปรับตัวรับมือเมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้เป็นอย่างดีของแต่ละวิธีการรักษา พุทธวิธีการดูแลรักษาเน้นดูแลจิตใจจากภายในสู่ภายนอกที่มีกระบวนการฝึกการปฏิบัติธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ซึ่งเป็นการอาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาบูรณาการกับสมุนไพรท้องถิ่นในการรักษาทั้งจากภายในสู่ภายนอก และจากภายนอกสู่ภายในร่างกาย

Thesis Title : A Study of Taking Care of the Parents in accordance with the Way of Buddhism and the Local Wisdom in Buengkan Province

Researcher : Phra Pitak Vajiravariso (Suna)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrarajarattnalongkorn, Assoc Prof,Dr., Pali IV, B.A (Secondary Teaching), M.Ed. (Educational Administration), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phrakruciradhammadhat, Asst. Prof. Dr. Pali IV, B.A. (Buddhist Studies), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 1, 2019

Abstract

The three purposes of this research were; 1) to study to taking care of the patients in the way of Buddhism 2) to study the way to look after the patients in accordance with the way of Buddhism and the local wisdom in Buengkan Province and 3) to study the results of application of the methods for taking care of the patients in accordance with the way of Buddhism and the local wisdom in Buengkan Province by studying from the primary documents that is, Thai Pitaka in version of Thai language, commentaries, and the related research documents. This research is the qualitative research. The collection of data is obtained from the various documents as the concepts and the theory of the research and interviewing and to report by the descriptive analysis.

The results of the research were found that for taking care of the patients, the sickness and the diseases can be divided into 2 types, that is, the physical diseases and the mental diseases. The physical diseases are the diseases taking place in the physical proportions such as the headache, eye pain, and scabies. The physical diseases result from the change of the seasons and the unbalance of elements etc. while the spiritual diseases result from the mentality that is covered with defilements, that is, greed, hatred and delusion and the sickness in the bodies can cause the mental suffering. In Buddhism, there are the principles to take care of the diseases in two ways together, namely, to take care of diseases with the herbs and to take care of the diseases with Dhamma. For the first way, the herbs used for taking care of the Buddhist

monks' sickness beside using the five pharmacies, there are still various plants as appeared in Pitaka such as roots, leaves, fruits, resin, acidulous water, salt and cows' excrements etc. while for the second way, to take care of the mental diseases beside to look after with the seven enlightenment factors and Ten Contemplations in compliance with meditation in order to make the mind calm and then there is still exhibition of Dhamma and the conversation of Dhamma in order to cease the suffering that results from various sicknesses with training the state of consciousness calm as well in order to use the Ten Wholesome that emphasizes to clean the body, verbal and mentality.

For the aspect of local wisdom in Buengkan Province, it is the body of knowledge and ability that is agreeable with the content of the culture that supports the application for taking care of the sustainable health resulting from the accumulation of experience in various aspects through the process of inheritance, development, improvement, and selection as well and it can be applied for taking care of the health, for creation of the health, for protecting the diseases, for healing and improving the health including the body, mentality, emotion and the environment as a whole by using the three principles of Dhamma sanitation, that is, the physical sanitation, mental sanitation and life-sanitation. To enhance the health with physical sanitation is to adapt the balance of the earth, water, wind and fire elements in the body by eating the clean foods in accordance with the sanitation principle and the herbal usage, Thai massage, the roasting herbs, the massage with the herbs and the exercise as Thai styles. While the mental sanitation is to practice the meditation and the chant and the development is to take care of the mental health and the life-sanitation is to carry on the life in accordance with the middle way and to have good environment and the appropriate occupation. The local wisdom has the benefit for application in taking care of the health of Thai people as a whole.

For the application of the methods to take care of the patients in accordance with the way of Buddhism and the local wisdom in Buengkan Province, both processes create the knowledge and the understanding in the sickness both physically and mentally and to be the guideline, the concept to know the sickness. For the Buddhist methods in taking care of and curing the diseases, the local wisdom in Buengkan province is to adapt themselves to face when the sickness occurs as well of each method. Buddhist method takes care and heals the diseases emphasizing to take care of internal mind to external mind that is the process of practicing Dhamma and the local wisdom in Buengkan province that depends on the belief of Buddhism

by integration with the local herbs both from inside healing to outside one and from outside to inside body.

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระสัทธรรมและพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ เพราะความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระอาจารย์ คณะบดี ที่เป็นประธานกรรมการควบคุมอำนวยการสอบวิทยานิพนธ์ แก่ไขและปรึกษาเพิ่มเติมความสมบูรณ์แบบของงานผู้วิจัย โดยพระราชรัตนาลงกรณ์, ดร. ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และพระครูจิรธรรมธัช, ผศ.ดร. กรรมการ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ชี้แนวทางและเทคนิคในการวิจัย เป็นธุระในการตรวจต้นฉบับให้คำปรึกษาและเสนอแนะในการแก้ไขปรับปรุง และสอนเทคนิคการจัดรูปแบบในการทำงานบนเครื่องคอมพิวเตอร์ เพื่อให้ความสวยงาม ด้วยความเมตตาที่ได้รับจากที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสองท่านนี้ ทำให้เนื้อหาของวิทยานิพนธ์มีความชัดเจนและสมบูรณ์ คณะอาจารย์บัณฑิตศึกษาที่ให้ความเมตตา แก่ผู้วิจัยได้มีโอกาสดำเนินการศึกษาสถาบันแห่งนี้

ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.อริย์ธัช เลิศรวมโชค เจ้าหน้าที่ บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ที่กรุณาให้คำแนะนำ และตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์ตามรูปแบบของงานวิจัย ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด วิทยาเขตหนองคาย ที่ได้ให้ความเอื้อเฟื้อและอำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยผู้วิจัย ขอขอบพระคุณและขออนุโมทนา

หากมีความดีอันเกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอมอบให้แก่ผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือทั้งกำลังใจและกำลังใจ ตลอดถึงกำลังทรัพย์ด้วยดีตลอดมา พร้อมกันนี้ ความดีใดๆ ที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยขออุทิศเป็นเครื่องบูชาแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยสงฆ์ ตลอดจนผู้มีอุปการคุณทั้งหลายนับตั้งแต่ บิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ผู้วิจัยทั้งในอดีตและปัจจุบันทุกรูป/คน และครอบครัวของผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลซึ่งคอยให้ความสนับสนุนส่งเสริมและให้กำลังใจมาโดยตลอด ขอความมุ่งหวังเจตนาด้วยความพากเพียรของผู้วิจัยจึงมีส่วนสนับสนุนให้พระพุทธศาสนา สังคม และประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

พระภิกษุ วชิรวโส (สุนา)

๑ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๔
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ วิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑ ความหมายของความเจ็บป่วย	๑๓
๒.๒ ความรู้เรื่องวิธีดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๓ ความหมายของการดูแลผู้ป่วยที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๓.๑ ความหมายตามภาษาศาสตร์	๑๕
๒.๓.๒ ความหมายตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๔ องค์ประกอบของการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๔.๑ ชื่อโรคต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๔.๒ ประเภทของความเจ็บป่วยและสาเหตุ	๑๗
๒.๔.๓ การดูแลรักษาผู้ป่วยทางกายและทางใจในพระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๕ การดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางกาย	๒๑
๒.๕.๑ คุณลักษณะของผู้รับการดูแลหรือรักษา	๒๓
๒.๕.๒ พุทธวิธีการดูแลผู้ป่วยไว้ ๓ ประการ	๒๕
๒.๕.๓ การดูแลผู้ป่วยทางด้านร่างกาย	๒๖
๒.๕.๔ การดูแลเรื่องที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม	๓๐

๒.๕.๕ การดูแลด้วยสมุนไพรที่พระองค์ทรงดูแลเอง และหมอชีวกโกมารภัจจ์ดูแล	๓๑
๒.๖ การดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางใจ	๓๔
๒.๖.๑ การดูแลหรือพยาบาลด้วยการสนทนาธรรม	๓๕
๒.๖.๒ การใช้พุทธานุภาพ	๓๗
๒.๖.๓ คุณธรรมของผู้ดูแลหรือพยาบาลใช้ที่ดีและพยาบาลง่าย	๓๗
๒.๖.๔ การดูแลหรือพยาบาลด้วยการแสดงธรรมให้ผู้ป่วยฟัง	๓๘
๒.๗ หลักธรรมในการดูแลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา	๔๘
๒.๘ สรุป	๕๑
บทที่ ๓ วิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๕๒
๓.๑ ความรู้เรื่องวิธีดูแลผู้ป่วยด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น	๕๒
๓.๒ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิธีการดูแลผู้ป่วย ในภูมิปัญญาท้องถิ่น	๕๓
๓.๓ องค์ประกอบของการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น	๕๔
๓.๓.๑ ชื่อโรคที่ปรากฏในหมอพื้นบ้าน และสมุนไพรที่นิยมใช้ในการ ดูแลรักษาโรค	๖๐
๓.๓.๒ สมภูฐานของการเกิดโรค	๖๒
๓.๓.๓ ระบบการดูแลสุขภาพผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น	๖๖
๓.๔ ประเภทของหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาผู้ป่วย	๖๘
๓.๔.๑. หมอพื้นบ้านที่เชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ	๖๘
๓.๔.๒. หมอพื้นบ้านที่เชื่อว่าสาเหตุของความ เจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุธรรมชาติ	๖๙
๓.๕ การดูแลรักษาการเจ็บป่วยเบื้องต้น	๗๑
๓.๕.๑. การปฏิบัติเพื่อการฝึกจิต	๗๑
๓.๕.๒. หลักการในการบริโภค	๗๒
๓.๖ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการดูแลสุขภาพ แบบองค์รวม	๗๒
๓.๗ หลักธรรมมานามัย	๗๓
๓.๗.๑ กายานามัย	๗๔
๓.๗.๒ จิตตานามัย	๗๗
๓.๗.๓ ชีวิตานามัย	๗๘
๓.๘ ลักษณะ รูปแบบ และวิธีการดูแลรักษา แนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	๘๐
๓.๘.๑ ลักษณะ รูปแบบของการดูแลรักษาตาม หลักภูมิปัญญาท้องถิ่น	๘๐

๓.๘.๒ วิธีการดูแลรักษาตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่น	๘๑
๓.๙ การใช้ยาสมุนไพรในการดูแลรักษาผู้ป่วย	๘๒
๓.๑๐ การนวดไทยเพื่อการดูแลสุขภาพ	๘๔
๓.๑๑ สรุป	๘๖

บทที่ ๔ การประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๘๘
๔.๑. เปรียบเทียบความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๘๘
๔.๑.๑ ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา	๘๘
๔.๑.๒ ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ	๙๐
๔.๒. เปรียบเทียบความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๙๓
๔.๒.๑ ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนา	๙๓
๔.๒.๒ ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญา ท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๙๓
๔.๓. เปรียบเทียบด้านองค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตาม แนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๙๕
๔.๓.๑ องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนา	๙๕
๔.๓.๒ องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนว ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๙๖
๔.๔. เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษาของวิธีการดูแลผู้ป่วยตาม แนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๙๗
๔.๕ เปรียบเทียบสมุฏฐานของการเกิดโรคและวิธีการดูแลผู้ป่วย ตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ	๙๙
๔.๖ เปรียบเทียบด้านการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๑๐๑
๔.๖.๑ การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๔.๖.๒ การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ	๑๐๑
๔.๖.๓ เปรียบเทียบด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสถ	๑๐๒

๔.๖.๔ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและ พุทธานุภาพ	๑๐๓
๔.๖.๕ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านการทำความ สะอาดร่างกาย	๑๐๔
๔.๖.๖ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านออกกำลังกาย	๑๐๕
๔.๖.๗ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อม	๑๐๖
๔.๖.๘ เปรียบเทียบการดูแลด้วยสมุนไพร	๑๐๗
๔.๗ ประโยชน์และคุณค่าของการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย	๑๐๘
๔.๘ สรุปผลเปรียบเทียบ	๑๑๐
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	๑๑๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๑.๑ การศึกษาวิจัยถึงวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนา	๑๑๒
๕.๑.๒ รูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ	๑๑๔
๕.๑.๓ ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ	๑๑๔
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๑๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๑๙
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย	๑๑๙
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทาวิจัยครั้งต่อไป	๑๑๙
บรรณานุกรม	๑๒๐
ภาคผนวก	๑๒๘
ภาคผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์	๑๒๙
ภาคผนวก ข แนวคำถามที่ใช้สัมภาษณ์	๑๔๔
ภาคผนวก ค ภาพประกอบการวิจัย	๑๔๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๖๒

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ แสดงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยด้วยการปรนนิบัติทางกาย	๓๐
ตารางที่ ๒.๒ แสดงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ	๓๗
ตารางที่ ๒.๓ แสดงสรุปการดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ	๔๗
ตารางที่ ๓.๑ แสดง ชื่อโรคที่ปรากฏในหมอพื้นบ้าน และสมุนไพรที่นิยม ใช้ในการดูแลรักษาโรคต่างๆ	๖๐
ตารางที่ ๔.๑ เปรียบเทียบความรู้ วิธีการดูแลผู้ป่วย	๙๒
ตารางที่ ๔.๒ เปรียบเทียบความหมาย	๙๔
ตารางที่ ๔.๓ เปรียบเทียบด้านองค์ประกอบ	๙๗
ตารางที่ ๔.๔ เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษา	๙๘
ตารางที่ ๔.๕ เปรียบเทียบสมุฏฐานการเกิดโรค	๑๐๐
ตารางที่ ๔.๖ เปรียบเทียบด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธ	๑๐๒
ตารางที่ ๔.๗ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ	๑๐๓
ตารางที่ ๔.๘ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านทำความสะอาดร่างกาย	๑๐๔
ตารางที่ ๔.๙ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านการออกกำลังกาย	๑๐๕
ตารางที่ ๔.๑๐ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อม	๑๐๖
ตารางที่ ๔.๑๑ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้วยสมุนไพร	๑๐๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อของคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/ ๑๙๖/๑๕๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๖/๒๑๐. หมายถึง วินัยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๙๖ หน้า ๒๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

วิ. มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)

ช.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ปฎิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทาวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระไตรปิฎก

ช.ป.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย สหสมมปกาสิณี ปฏิสมภิทามคคอนุรุธกถา (ภาษาบาลี)
ช.อิติ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี อิติวุตตกอนุรุธกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ฌมมสงคณิ อญฺฐสาลินีอนุรุธกถา (ภาษาบาลี)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่มที่ / ข้อที่ / หน้าที่ / ตามลำดับ เช่น วิ. มหา. (ไทย) ๔/๘/๑๒ -๑๔. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ / ข้อที่ ๘ / หน้าที่ ๑๒-๑๔ (ภาษาไทย).

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่มที่ / หน้าที่ เช่นอภิ.สง.อ. (บาลี) ๔๖/๒๕๕. หมายถึง อภิธมมปิฎก ฌมมสงคณิ อญฺฐสาลินีอนุรุธกถา เล่มที่ ๔๖/หน้าที่ ๒๕๕ (ภาษาบาลี).

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานถ้าพูดถึงเรื่องภูมิปัญญาในอีกเรื่องที่มีความเป็นเอกลักษณ์คือเรื่องของการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาผู้ป่วย ซึ่งมีหลายศาสตร์มาก เช่น การพันเป่าด้วยหว้านสมุนไพร หรือการนำยามาปลูกเสกด้วยคาถาก่อนนำไปรับประทาน เป็นต้น หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า แพทย์ทางเลือก ในจังหวัดบึงกาฬเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านธรรมชาติและพระพุทธศาสนาที่มั่นคง ทำให้มีวัดที่มีความสมบูรณ์ในเรื่องของธรรมชาติอยู่มากมายหลายวัด ซึ่งถ้าพูดถึงเรื่องหนึ่งในจังหวัดบึงกาฬ เรื่องของการรักษาผู้ป่วยก็จะมีผู้ป่วยสองแบบ คือ หนึ่งการป่วยทางจิต ซึ่งแน่นอนว่าการเข้ามาเรียนรู้และปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจะทำให้หายจากการป่วยแบบนี้ได้ แต่อีกแบบคืออาการป่วยทางกาย จึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการรักษาในหลายประเด็น เช่น รับการรักษาจากโรงพยาบาล รักษาจากแพทย์ทางเลือกในสาขาต่างๆ เป็นต้น จึงสามารถเป็นปัญหาเรื่องวิธีการดูแลผู้ป่วยเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ เพราะหากเรามีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง ก็สามารถที่จะประกอบอาชีพหรือทำหน้าที่การทำงานได้อย่างสมบูรณ์ให้บรรลุเป้าหมายของตนเองได้ แต่หากมีสุขภาพอ่อนแอเจ็บป่วยก็ต้องรับหาทางรักษาเพื่อให้ร่างกายหายเป็นปกติในเร็ววัน ความเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ให้พิจารณาอยู่เนือง ๆ ว่า "เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บ เป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความเจ็บไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้" สิ่งเหล่านี้เป็นสังขารที่ไม่อาจจะช้าหรือเร็ว ทุกคนต้องประสบพบอย่างแน่นอน^๑

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ระบุถึงวิธีการดูแลรักษาโรคทางกาย และทางใจไว้มากมาย แต่ว่าโรคทั้ง ๒ ที่เกิดขึ้นนั้นมีวิธีการดูแลรักษาแตกต่างกัน คือ โรคทางกายนั้นก็ให้ใช้ยาอันเป็นปัจจัยหนึ่งในสี่ที่สำคัญของชีวิต^๒ ในบางครั้งก็ใช้พุทธมนต์ในการดูแลรักษาโรคด้วย เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ พระมหาจุนทเถระได้สวดโพชฌงค์สูตรถวาย พระองค์ก็หายจากประชวร^๓ คราวหนึ่งมีพระภิกษุอาพาธรูปหนึ่งนอนเกลือกกลิ้งอยู่กับอุจจาระและปัสสาวะของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงให้การดูแลรักษาด้วยการสรงน้ำให้ภิกษุรูปนั้นจนร่างกายสะอาด โดยไม่แสดงอาการรังเกียจแม้แต่

^๑ อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๗/๙๙- ๐๐.

^๒ พระศรีวิสุทธิวงศ์ , ธรรมะบำบัดโรคใจ, (กรุงเทพมหานคร : วัดบวรเมศ, ๒๕๐๐), หน้า ๒๘.

^๓ นันทนัช ชวานาทุ, "การศึกษาเปรียบเทียบการบำบัดโรคโดยใช้วิธีการทางศาสนาระหว่าง ผู้นับถือศาสนาพุทธและคริสต์", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๕), หน้า .๓๓

น้อย ภิกษุรูปนั้นร่างกายสะอาดและหายจากอาพาธนั้นทันที^๔ ส่วนโรคทางใจสามารถดูแลรักษาได้ด้วยการสนทนธรรม ดังเช่น นกุลปีตาคหบดีป่วยด้วยโรคชรามีอาการเจ็บป่วยอดแอดอยู่เป็นประจำ พระพุทธเจ้าทรงสนทนธรรมกับนกุลปีตาคหบดีด้วยพระองค์เองว่าแม้เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่จิตของเราจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย โดยใช้สติหรือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นความจริงตามกฎไตรลักษณ์ เป็นการให้การดูแลทางด้านจิตใจ จิตใจไม่ฟุ้งซ่านผ่อนคลาย เบาสบายควบคุมสติได้หายป่วยในฉับพลัน^๕

จากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก พบว่ามีการนำเอายาสมุนไพรมาใช้ในการดูแลรักษาโรคภิกษุที่อาพาธครั้งพุทธกาล เพราะโรคเมื่อเกิดแล้วย่อมบั่นทอนทั้งกายและใจทำให้สุขภาพเกิดทรุดโทรมลง เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต ที่ทำให้มนุษย์พยายามดูแลรักษาสุขภาพทางกายและใจให้แข็งแรงจะทำให้ร่างกายและจิตใจมีความสมบูรณ์ ก็เพื่อสร้างความผาสุกให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจของตนเองอยู่เสมอ คือมีชีวิตอยู่อย่างปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกายและทางใจ^๖ พระบรมศาสดาทรงมีความสามารถในการดูแลรักษาโรค คือ กิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมา พระองค์ทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมะโอสธ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลายเป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังพระมหา กัสสปเถระที่อาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมแล้วทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้ฟัง พระมหากัสสปะพิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรค เมื่อภิกษุอาพาธพระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายดูแลรักษาพยาบาลกันเอง และทรงรับสั่งว่า “ถ้าหากภิกษุรูปใดมีความปรารถนาจะพยาบาลเรตถาคตแล้วไซ้ ขอเธอทั้งหลายจงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”^๗ แม้พระพุทธองค์ทรงเห็นธรรมโอสธเพื่อรักษาใจให้หายจากทุกข์ทางใจ แต่ในแง่ของทุกข์กาย พระองค์ก็ทรงให้ความสำคัญเช่นกัน ด้วยมีพุทธานุญาตให้ใช้สมุนไพรดูแลรักษาสุขภาพทางกายได้

ส่วนระบบการแพทย์ที่ดำรงอยู่ในทุกประเทศนั้นมีความหลากหลายในลักษณะของการแพทย์พหุลักษณะ (Pluralistic Medicine) อันเป็นผลจากความแตกต่างทางภูมิประเทศ สภาพสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การนับถือศาสนา ตลอดจนพัฒนาการขององค์ความรู้ด้านการแพทย์ และการพัฒนางานด้านสาธารณสุขเพื่อให้ครอบคลุมการดูแลสุขภาพ ภายใต้สภาวะพหุลักษณะทาง

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๙.

^๕ นางประไพ เพิ่มกลิ่น, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า .๔๕.

^๖ พระครูอินทสารวิจิตร (กิจไธ), "ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสธที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

^๗ วิ.ม.(ไทย), /๒๖ / ๖.

การแพทย์นี้ จะเห็นได้ว่าการแพทย์ระบบใหญ่อยู่ ๒ ระบบคือ ระบบการแพทย์แผนตะวันตก (Western Medicine) หรือระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน (Modern Medicine) ซึ่งถือกำเนิดในทวีปยุโรป และได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วโลก กับระบบการแพทย์แผนตะวันออก (Oriental Medicine) อันเป็นระบบการแพทย์แบบดั้งเดิมหรือระบบการแพทย์ท้องถิ่นหรือระบบการแพทย์พื้นบ้าน (Traditional Medicine) ของชาวเอเชีย และต่างก็เป็นการแพทย์ทางเลือกซึ่งกันและกัน^๘ การดูแลสุขภาพผู้ป่วยมีหลายประเด็น เช่น ประเภที่ที่ใช้ “อาคม” รักษาโรคต่าง ๆ เช่น โรคตาแดง โรคปราบคางคกข่วน ดับพิษไฟ ดับพิษแมลงป่อง ฯลฯ อาคมประเภทนี้ ถ้าแก้โรคตาแดงว่า “โอมตาดำ ฟันตาแดง กุจะฟันที่แข็งมาเจ็บที่หัวเข่ากูนี้แน่” ๑ “ปลวก มึงดำเหมือนหยวก มึงขาวเหมือนถ่านไฟเพียงสวาหะ” เอน้ำฟันตรงที่ปวด เสกน้ำฟัน ฯลฯ^๙

วิธีการดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยในจังหวัดบึงกาฬ หรือการดูแลสุขภาพผู้ป่วยโดยใช้ ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น คือความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่นมาช่วยกันดูแลสุขภาพ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นของชุมชนหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ ๆ ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านของข้าวปลาอาหาร รวมทั้งเรื่องของเทคโนโลยีที่มีการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผลมาจากการสั่งสมประสบการณ์จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน หรือระหว่างกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เอื้ออำนวยให้คนไทยแก้ปัญหาการดำรงชีวิตได้ และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเอง โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุล^{๑๐} โดยเฉพาะทางด้านการแพทย์ เพราะการแพทย์ เป็นความจำเป็นในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากร่างกายคนเรา ย่อมเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา หรือตามธรรมชาติ หรือด้วยเหตุต่าง ๆ เพื่อต่อสู้กับภาวะดังกล่าว การค้นหาวิธีป้องกันดูแลการเจ็บป่วย การบำบัดรักษา การบรรเทาอาการเจ็บป่วย และการบริบาล จึงเกิดขึ้นมาและพัฒนาจนเป็นระบบที่มีแบบแผน กลายเป็น “การแพทย์” ที่มีแบบแผนชัดเจน การแพทย์จึงเป็นภูมิปัญญาของสังคม ที่มาจากความเชื่อ ความรู้ ความคิด การลองผิดลองถูก และเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม แต่

^๘ สิริพันธ์ รุ่งวิชานวัฒน์, “สารสนเทศเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย” วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ฉบับที่ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๕.

^๙ เทพ สาริกบุตร, คัมภีร์พระเวท: ปฐมบรรพ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยากร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓.

^{๑๐} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า .

ละชนชาติ มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ของตนเอง กลายเป็นภูมิปัญญาของชนชาติ หรือท้องถิ่นนั้น^{๑๑} แต่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นในส่วนของกระดูก ซึ่งมีความเชื่อเป็นรากฐานสามารถเป็นที่พึ่งของคนได้ในระดับหนึ่ง ถ้าย่างหาที่พึ่งอื่นอีกไม่ได้ ถ้าสามารถพิสูจน์ให้เห็นถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังความเชื่อก็จะเป็นการดี ทำให้เราเชื่อได้อย่างถาวรพร้อมทั้งมีปัญญาประกอบด้วย ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งถาวร ทำให้สิ้นทุกข์ สิ้นกิเลสไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ผู้ศึกษาจึงเห็นความสำคัญที่จะศึกษาเรื่องการดูแลผู้ป่วยที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างใด การแพทย์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยในจังหวัดบึงกาฬที่มีแพทย์ทางเลือกหลากหลายสาขาในพื้นที่นั้นมีแนวคิดอย่างไรในการดูแลผู้ป่วย รวมทั้งการรวบรวมเป็นเหมือนการทำบัญชีรายชื่อแพทย์ทางเลือกที่มีบทบาทสำคัญ ที่จะเป็นการดูแลทั้งร่างกายและด้านจิตใจในเวลาเดียวกัน รวมทั้งจะได้แนวคิดในเรื่องของการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ให้ได้ประโยชน์อย่างไร การดูแลผู้ป่วยองค์รวมสมัยพุทธกาลเหมือนหรือต่างกับการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น มีข้อดีและข้อเสียอย่างไร ที่ทุกคนจะต้องแสวงหาคำตอบ จึงเป็นการศึกษาจากการลงพื้นที่จริงในการรวบรวมข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ แม้ว่าจะมีผู้วิจัยในเรื่องนี้มาบ้างแล้ว แต่เน้นการศึกษาวิเคราะห์คนละประเด็นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจเพิ่มมากขึ้นเพื่อที่จะได้ข้อมูลที่ครอบคลุมมากที่สุดในทุกประเด็นของการศึกษา ซึ่งผู้ศึกษาสนใจที่จะศึกษาในเรื่องดังกล่าวนี้ เพื่อตอบโจทย์ปัญหาของสังคมในบางประเด็นที่มีความสัมพันธ์กับประชาชนเป็นส่วนใหญ่ของสังคม และเป็นผลงานทางวิชาการที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นไปอีกขึ้น สำหรับผู้ที่สนใจสืบต่อไป

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ วิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ วิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬเป็นอย่างไร

๑.๒.๓ ผลของการเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัด บึงกาฬ ว่ามีส่วนคล้ายคลึงกัน แตกต่างกันอย่างไร และมีประโยชน์และคุณค่าของการดูแลรักษาต่าง ๆ เป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

^{๑๑} สิริพันธ์ รุ่งวิชานวิวัฒน์, "สารสนเทศที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย", อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๕ .

๑.๓.๓ เพื่อศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและการลงพื้นที่ในการสำรวจแพทย์ทางเลือกในจังหวัดบึงกาฬ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยเอาไว้ดังนี้

๑) ขอบเขตด้านเอกสาร

(๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย และฉบับภาษาบาลี

(๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒) ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาของงานวิจัยเน้นศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนา และวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ประมาณ ๕ แห่งที่เป็นแพทย์ทางเลือก เช่น การใช้สมุนไพรในการรักษา การนวดจับเส้นนวดแผนโบราณในการรักษา และอื่นๆ เป็นต้น และการเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนากับวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๓) ขอบเขตด้านกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มตัวอย่าง เป็นพระสงฆ์ในพื้นที่ที่ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการรักษาดูแลผู้ป่วย จำนวน ๑๐ รูป และประชาชนที่เข้ารับบริการทั้งจากโรงพยาบาล จากการใช้สมุนไพรในการรักษา และจากการใช้ธรรมในการรักษา จำนวน ๒๐ ท่าน และผู้ที่บทบาทในการดูแลรักษาผู้ป่วยทั้งทางพระพุทธศาสนา และท้องถิ่น จำนวน ๑๐ รูป/คน รวมทั้งสิ้น ๓๐รูป/คน

๔) ขอบเขตด้านเครื่องมือ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการใช้แบบสัมภาษณ์แบบปลายเปิดเพื่อจะได้ความคิดเห็น ข้อเสนอแนะจากประชากรกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย โดยใช้เครื่องบันทึกเสียงในการบันทึกเสียงการสัมภาษณ์และสอบถาม และใช้กล้องในการบันทึกภาพทั้งที่เป็นภาพนิ่ง และภาพเคลื่อนไหว โดยได้ทำหนังสือในการขออนุญาตก่อนที่จะดำเนินการทุกครั้ง

๕) ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาในพื้นที่เฉพาะจังหวัดบึงกาฬ ที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย เช่น สถานที่ที่มีการรักษาดูแลผู้ป่วยโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และสถานที่มีการรักษาดูแลผู้ป่วยด้วยวิธีการใช้ยาสมุนไพร และยาสมุนไพรภายในท้องถิ่นหรือจังหวัดบึงกาฬรวมทั้งประเทศเพื่อบ้านคือประเทศลาว เพราะจังหวัดบึงกาฬเป็นจังหวัดที่มีชายแดนติดกับประเทศลาว ซึ่งการใช้ยาสมุนไพรบางส่วนก็จะนำเข้าจากประเทศเพื่อนบ้านด้วย เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ผู้ป่วย หมายถึง ผู้ที่มีความเจ็บป่วยทั้งทางกายและทางจิตใจอันเนื่องมาจากโรคร้ายไข้เจ็บ หรือความผิดปกติของสภาวะทางกายและใจ

การเจ็บป่วย หมายถึง สภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านร่างกาย จิตใจอารมณ์ และสังคม ความเจ็บป่วยอาจมีสาเหตุเริ่มมาจากความผิดปกติของอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ใน ร่างกาย ไม่ทำหน้าทีตามปกติหรือความผิดปกติทางด้านจิตใจ

พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ หมายถึง ความรู้ ความสามารถ เทคนิค และวิธีในการดูแลรักษาโรคของผู้ป่วยในชุมชน โดยใช้องค์ความรู้ของปัจเจกบุคคล ที่ถ่ายทอดกันมาในท้องถิ่นของไทย

วิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนา หมายถึง การดูแลรักษาผู้ป่วยด้วยหลักพุทธธรรม และการรักษาโดยใช้สมุนไพรพร้อมทั้งใช้หลักธรรมต่าง ๆ ในการดูแลรักษาโรค

วิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ หมายถึง การดูแลรักษาผู้ป่วยโดยใช้องค์ความรู้ของปัจเจกบุคคล ที่ถ่ายทอดกันมาของคนไทยในท้องถิ่นที่มีความเชื่อและศรัทธากันมาช้านาน

การศึกษาวิเคราะห์ หมายถึง วิธีการดูแลรักษาผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และวิธีการดูแลรักษาผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ที่มีส่วนคล้ายคลึงกัน แตกต่างกัน ตลอดจนถึงประโยชน์และคุณค่าของการดูแลรักษาต่าง ๆ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ดร.นายแพทย์อุทัย สุตสุข ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง สาธารณสุขในพระไตรปิฎก ว่า การที่พระองค์เสด็จไปแสดงธรรมว่าด้วยเรื่องโพชฌงค์ ๗ ประการแก่พระมหากัสสปะที่อาพาธหนัก เมื่อพระมหากัสสปะได้ฟังธรรมและพิจารณาตามธรรมแล้ว อาพาธได้หายไป และอีกคราวหนึ่ง เมื่อพระมหาโมคคัลลานะอาพาธหนัก พระองค์ก็ได้ทรงเสด็จไปแสดงธรรมว่าด้วยเรื่องโพชฌงค์ ๗ ประการเช่นกัน ทำให้พระมหาโมคคัลลานะหายจากอาพาธ เหตุการณ์ทั้งสองนับเป็นวิธีการรักษาโดยใช้ธรรมานุภาพ^{๑๒}

^{๑๒} ดร.นายแพทย์อุทัย สุตสุข, สาธารณสุขในพระไตรปิฎก: บูรณาการสู่สุขภาพดี ชีวีมีสุข, (นนทบุรี : เทพประทานการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๗.

สมพร บุขราทิจ ได้ศึกษาจิตเวชศาสตร์สำหรับประชาชนเกี่ยวกับพุทธวิธีจิตบำบัด ผลการศึกษา สรุปความได้ว่า เป็นการรักษาโดยอิงมนุษยวิทยาเกี่ยวกับปรัชญา การคิดอย่างมีเหตุผล และพระพุทธานุญาตอยู่ในประเพณี การนำพระพุทธานุญาต มาใช้ในการทำจิตบำบัดทำได้สองทาง คือ การศึกษาปฏิบัติธรรมโดยตรงมีเป้าหมาย คือ การบรรลุธรรม เข้าถึงภาวะที่จิตสงบ สิ้นทุกข์ และอีกทางหนึ่งนั้น เป็นการนำหลักพระพุทธานุญาตมาประยุกต์ใช้ ดังนั้น เป้าหมายของการรักษา (การปฏิบัติธรรม) คือ การค้นหาว่า มีอะไรตกค้างอยู่ในใจบ้าง จัดสิ่งตกค้างอันเป็นสิ่งปนเปื้อนออกไปจากใจ เมื่อใจสะอาดมีสิ่งปนเปื้อนน้อยลงเท่าใด การรับรู้โลก การรู้จักชีวิตก็จะเป็นจริงมากขึ้น สิ่งเร้าต่าง ๆ ที่เคยทำให้จิตใจว้าวุ่น ไม่สงบ ก็ไม่มีอิทธิพลอีกต่อไป เป็นใจที่สงบ เอิบอิ่มรู้จักโลก รู้จักชีวิตตามที่เป็นจริง และมีสุขภาพจิตสมบูรณ์^{๑๓}

เทพย์ สาริกบุตร ได้กล่าวไว้ในหนังสือ โหราศาสตร์ปริทรรศน์ ภาค ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสตร์ โหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ เคล็ดลับไสยศาสตร์และคัมภีร์พุทธศาสตร์อาคม ให้ความรู้เกี่ยวกับไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา อาถรรพเวทภาค - ๒ ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาของไสยศาสตร์ และความเจริญ ความเสื่อมของไสยศาสตร์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งเคล็ดลับในการใช้เวทมนต์คาถา และคัมภีร์พุทธมนต์โอสถ ที่กล่าวถึงลักษณะเวทมนต์คาถาของไทย ที่พัฒนามาจากคัมภีร์พราหมณ์ โดยเปลี่ยนตัวคาถาให้เป็นอย่างพุทธซึ่งอาจเรียกว่าเป็น “พุทธมนต์” และกล่าวเน้นว่า การใช้เวทมนต์ให้ประสบผลสำเร็จนั้นขึ้นอยู่กับดวงจิตที่สำรวมเป็นสมาธิ^{๑๔}

กิตติ สมบัติ และคณะ ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองของชาวมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้กล่าวถึง อาการเจ็บป่วยที่รักษาโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ การต่อกระดูก การรักษาไส้เลื่อนด้วยสมุนไพร การรักษาอาการอัมพฤกษ์ อัมพาตด้วยการนวด การรักษาอาการชักด้วยสมุนไพร การรักษานิ้วด้วยสมุนไพร การรักษาอาการปวดฟันด้วยเวทมนต์ การคลอดกบฏงครกโบราณหรือหมอตำแย การรักษาแบบพื้นบ้านนี้จึงยังได้รับความนิยมเนื่องจากผู้รักษาไม่ได้กำหนดค่ารักษาเป็นลักษณะของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันสำหรับผู้ให้การรักษา (หมอพื้นบ้าน) ในแต่ละประเภทได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากลักษณะเดียวหรือหลายลักษณะร่วมกัน ได้แก่ การถ่ายทอดโดยการปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยการเรียนรู้ด้วยตนเอง การสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้จึงตกมาถึงปัจจุบัน^{๑๕}

^{๑๓} สมพร บุขราทิจ, พุทธวิธีจิตบำบัด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗๒.

^{๑๔} เทพย์ สาริกบุตร, โหราศาสตร์ปริทรรศน์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๒๔.

^{๑๕} กิตติ สมบัติ และคณะ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองของมุสลิมชายแดนใต้ : สุขภาพแห่งศุนยา, ในเอกสารการประชุมวิชาการสุขภาพภาคประชาชน ครั้งที่ ๑, “สร้างคนสร้างปัญญา สร้างสุขภาพภาคประชาชน” ๒๕-๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมจอมเทียนปาล์มบีช พัทยา จังหวัดชลบุรี, (กรุงเทพฯ : กองสนับสนุนสุขภาพภาคประชาชน, ๒๕๔๖), (อัดสำเนา)

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นภาพร น้าเบญจพล ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา" งานวิจัยนี้ได้กล่าวถึง คำสอนของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุขมูลฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยละเอียด ทั้งนี้ในเรื่องการรักษาโรค การรักษาพยาบาล การดูแล สุขภาพแวดล้อม สุขภาพอนามัยของพระสงฆ์เอง พร้อมทั้งได้ศึกษาถึงเภสัชต่างๆ การส่งเสริมโภชนาการในสมัยพุทธกาล การพยาบาลผู้ป่วย การรักษาสิ่งแวดล้อมและฟื้นฟูสภาพชุมชนในสมัยพุทธกาล เช่น ส้วม ภูมิ วิหาร ที่นอน การรักษาความสะอาดในที่อยู่อาศัย ส่วนภาคสนามนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษากลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเป็นพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมาที่มี บทบาทต่อสาธารณสุข มูลฐาน ผู้วิจัยพบว่า พระสงฆ์เคยสนับสนุนงานสาธารณสุข ช่วยแนะนำชาวบ้านให้ไปใช้บริการที่สถานบริการสาธารณสุข การรู้จักใช้ยาและการรักษาพยาบาลเบื้องต้น การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ การรักษาสุขภาพอนามัย พระสงฆ์ส่วนใหญ่เห็นว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทด้านการช่วยเหลือ สนับสนุน การสาธารณสุขมูลฐานแก่ชุมชน ผู้วิจัยได้เสนอว่า หน่วยงานสาธารณสุข มูลฐาน ควรกระจายงานไปยังหมู่พระสงฆ์ โดยติดตามประเมินผลประสานระหว่างหน่วยงานและสถาบันสงฆ์ จะทำให้งานสาธารณสุขมูลฐานของไทยได้ผลดียิ่งขึ้น อันเป็นประโยชน์ต่อชาวไทย^{๑๖}

นางสาวดวงรัตน์ ศุขะนิล ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "บทบาทพยาบาลชาวพุทธในการดูแลผู้ป่วยในมรณะวิถี: รพ.วชิระพยาบาล" ได้กล่าวถึง กรณีของพระติสสะเป็นอีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจ พระติสสะได้ล้มป่วยด้วยโรคร้าย มีตุ่มขนาดใหญ่ขึ้นเต็มตัว ตุ่มที่แตกก็ส่งกลิ่นเหม็น จนผ้าสบงจีวร เปื้อนเลือดและหนอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบจึงเสด็จไปดูแลรักษาพยาบาล ผลัดเปลี่ยนสบงจีวรตลอดจนอุสริระและอาบน้ำให้ พระติสสะเมื่อสบายตัวและรู้สึกดีขึ้น พระองค์ก็ตรัสว่า “อีกไม่นานกายนี้จะนอนทับแผ่นดิน ปราศจากวิญญาน เหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งแล้ว หาประโยชน์ไม่ได้” พระติสสะพิจารณาตาม เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเสร็จ พระติสสะก็บรรลุมรรคเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับดับขันธไปในเวลาเดียวกัน^{๑๗}

ร้อยตำรวจเอกหญิง อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย" ได้กล่าวถึง การดูแลรักษาสุขภาพและเสริมสร้างพลานามัยของพระภิกษุสงฆ์ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นการใช้พระธรรมโอสธ การใช้อาหาร การพักผ่อน อิริยาบถ การผ่าตัด การใช้พลาสมา การใช้ความร้อน เป็นต้น ซึ่งสามารถเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมและความจำเป็นกับความต้องการของแต่ละบุคคลและโรคได้เป็นอย่างดี รวมถึงการป้องกัน

^{๑๖} นภาพร น้าเบญจพล, "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

^{๑๗} นางสาวดวงรัตน์ ศุขะนิล, “บทบาทพยาบาลชาวพุทธในการดูแลผู้ป่วยในมรณะวิถี: รพ.วชิระพยาบาล”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้า ๕.

ในการดูแลรักษาสุขภาพอย่างครบถ้วนทั้งทางกายภาพและจิตภาพ ที่มุ่งเน้นให้ควบคู่กันไปอย่างสม่ำเสมอ^{๑๔}

พระภริทัตน์ ปากาโร (หลอนโพทันท) ได้ศึกษาเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย สรุปผลการศึกษาว่า ความเจ็บป่วยหรือโรคมี ๒ ประเภท คือโรคทางกายและโรคทางใจ โรคทางกายได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นกับอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น โรคปวดศีรษะ โรคเจ็บตา โรคหืด โรคทางกายนี้มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลและความไม่สมดุลของธาตุ เป็นต้น ส่วนโรคทางใจเกิดจากการที่จิตใญ่ถูกรบกวนด้วยอุปกิเลสอาสวะ คือความโลภความโกรธและความหลง และความเจ็บป่วยที่มีในกาย สามารถทำให้เกิดความทุกข์ทางใจ ในพระพุทธศาสนามีหลักในการดูแลรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วย ๒ แนวทางด้วยกัน คือการดูแลรักษาด้วยยาสมุนไพรและการดูแลรักษาด้วยธรรมโอสธ

แนวทางแรก สมุนไพรที่ใช้ในการดูแลรักษาโรคของภิกษุนอกจากใช้เภสัชทั้ง ๕ แล้วยังมีพืชต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอีกมากมาย เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำผาด เกลือ มูลโค เป็นต้น ส่วนแนวทางที่สอง การดูแลรักษาโรคทางใจนั้นนอกจากรักษาด้วยโพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐ ควบคู่กับการทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบแล้วยังมีการแสดงธรรม และสนทนาธรรม เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วย ต่าง ๆ ด้วยการฝึกจิตให้สงบได้เป็นอย่างดี

ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นองค์ความรู้ ความสามารถที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรม ที่เกื้อหนุนในการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพที่ยั่งยืน อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ ที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา ปรับปรุงและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีและยังสามารถนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพ ในการสร้างเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การบำบัดรักษา และฟื้นฟูสุขภาพที่ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสิ่งแวดล้อมแบบองค์รวม โดยใช้หลักธรรมานามัย ๓ ประการ คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย การส่งเสริมสุขภาพด้วยหลักกายานามัยเป็นการปรับความสมดุลของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกาย โดยการรับประทานอาหารที่สะอาดถูกหลักอนามัย และใช้สมุนไพร การนวดแผนไทย การอบสมุนไพร การประคบสมุนไพร และกายบริหารแบบไทย ๆ ส่วนจิตตานามัย เป็นการทำความสมาธิสวดมนต์ และภาวนาเป็นการดูแลรักษาสุขภาพทางใจ และชีวิตานามัยเป็นการดำเนินชีวิตสายกลางมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและมีอาชีพที่เหมาะสม ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยจึงมีประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพของคนไทยโดยรวม

ผู้วิจัยตั้งประเด็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างกัน โดย ๑) เปรียบเทียบบรรณานุกรม ๒) เปรียบเทียบความหมาย ๓) เปรียบเทียบองค์ประกอบ ๔) เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษา ๕) เปรียบเทียบสมุฏฐาน และ ๖) เปรียบเทียบการดูแล ส่วนทางด้านบรรณานุกรม

^{๑๔} ร้อยตำรวจเอกหญิง อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖), หน้า ๑.

ด้วย พระธรรมโอสถนั้น ใช้พุทธานุภาพ ด้านทำความสะอาดร่างกาย ด้านการออกกำลังกาย ด้านที่พักอาศัย สิ่งแวดล้อม และด้านสมุนไพร

วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้น ทั้งสองกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องความเจ็บป่วย และมีแนวคิดในเรื่องการรู้เท่าทันความเจ็บป่วย ซึ่งพุทธวิธีการดูแลรักษา และภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยมีการปรับตัวรับมือเมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้เป็นอย่างดีของแต่ละวิธี^{๑๙}

พระครูอินทสารวิจิตร (กิจไธ) ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา" จากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวว่า มีการนำเอายาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บที่อาพาธครั้งพุทธกาล เพราะโรคเมื่อเกิดแล้วย่อมบั่นทอนทั้งกายและใจทำให้สุขภาพทรุดโทรมลง เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต เป็นปัญหาที่ทำให้มนุษย์ได้มีความพยายามที่จะดูแลรักษาสุขภาพทางกายและทางใจ ให้แข็งแรงทำให้ร่างกายและจิตใจมีความสมบูรณ์ ก็เพื่อความผาสุกให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจ อยู่เสมอคือมีชีวิตอยู่อย่างปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกายและทางใจ^{๒๐}

อรุณพร อิฐรัตน์ และคณะ ได้ทำการศึกษาเรื่อง "ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทย" โดยใช้แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๖ ราย จากอำเภอในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ได้กล่าวว่า หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุระหว่าง ๖ -๗๐ ปี นับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ มีอาชีพหลักคือทำนา ส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา ได้รับความรู้การใช้สมุนไพรจากการสืบทอด ความรู้ส่วนใหญ่เป็นความรู้เกี่ยวกับการนวดตัว ประคบสมุนไพร และการใช้สมุนไพรรักษาโรค หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะได้สมุนไพรมาจากการเก็บจากธรรมชาติ จากการศึกษาความถี่ของสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านนิยมใช้ พบว่า สมุนไพรที่ใช้รักษาอาการจะเหมือนกับที่กำหนดในคู่มือการใช้สมุนไพรตามโครงการสาธารณสุขมูลฐานของกระทรวงสาธารณสุข แสดงให้เห็นว่าหมอพื้นบ้านนิยมใช้สมุนไพรที่มีรายงานทางวิทยาศาสตร์สนับสนุนการใช้เป็นส่วนใหญ่อยู่แล้ว^{๒๑}

นางสาวเกตุมณี พรหมเถื่อน ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท" ได้กล่าวถึง ข้อความในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีสุขภาพดี มีพระชนมายุ แด่สืบทอดพระศาสนา สามารถทำงานเผยแผ่ศาสนาวันหนึ่ง

^{๑๙} พระภริทัตต์ ปากาโร (หลอนโพทนัน), ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.) หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๐} พระครูอินทสารวิจิตร อินทโร (กิจไธ), *ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา*, อ่างแล้ว, หน้า ก.

^{๒๑} อรุณพร อิฐรัตน์ และคณะ, “ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านภาคใต้ของไทย”, *รายงานวิจัย*, (มหาวิทยาลัย : สงขลานครินทร์เวชสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

ประมาณ ๖-๒๐ ชั่วโมง ใครๆ ที่มาเข้าเฝ้าพระองค์ มักจะกล่าวสรรเสริญหรือถามพระองค์ถึงเรื่องความมีอาพาธน้อย มีพระโรคเบาบาง ทรงพระกำลังกระปรี้กระเปร่า ทรงมีพระเกษมสำราญอยู่เสมอ ๆ ก็เพราะพระองค์ทรงถือหลักปฏิบัติต่าง ๆ ในการดูแลรักษาสุขภาพกายและสุขภาพใจมาอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ^{๒๒}

นางศศิธร เขมาภิรตัน ได้เสนองานวิจัยเรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย" ได้กล่าวว่า โรคในทางพระพุทธศาสนาซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ โรคทางกายและโรคทางใจ โดยการป้องกัน การดูแลรักษา โดยการป้องกัน พระพุทธองค์ทรงใช้หลักปฏิบัติในการดูแลรักษาสุขภาพทั้งกายและใจอย่างสม่ำเสมอ ส่วนวิธีการดูแลรักษาพระพุทธศาสนากล่าวถึงการดูแลรักษาโรคทางกาย ไว้ วิธี ได้แก่ การรักษาทางการแพทย์ การใช้ธรรมบำบัด การรักษาด้วยพุทธานุภาพ ส่วนการรักษาโรคทางใจ วิธี ได้แก่ การพิจารณาหาเหตุผล คุณ โทษ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และการคบกัลยาณมิตร โดยการเปรียบเทียบพุทธวิธีกับการแพทย์แผนไทยว่ามีความหมายหรือแตกต่างกันอย่างไร^{๒๓}

วิไลพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม เสนองานวิจัยเรื่อง "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชน" ได้กล่าวถึง พระสงฆ์ไทยมีบทบาทในด้านการบำบัดรักษาโรคและเป็นที่ปรึกษาปัญหาทางด้านโรคและสุขภาพให้แก่พุทธศาสนิกชน และเป็นที่ยอมรับในฐานะเดียวกับหมอแผนโบราณในสังคมไทยทุกระดับในฐานะทางสังคมเป็นเวลาช้านาน จนกระทั่งวัฒนธรรมทางการแพทย์และสาธารณสุขของไทยได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่ระบบแผนใหม่ตามแบบตะวันตก แต่การใช้ยาสมุนไพร โดยอาศัยหลักธรรมชาติบำบัดทุกวันนี้ยังใช้อยู่ คือ การใช้ยาสมุนไพรแบบดั้งเดิม^{๒๔}

นางประไพ เพิ่มกลีกรณ ได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา" ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตและพุทธบัญญัติต่าง ๆ หลายประการ ที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาพยาบาลผู้ป่วย ได้แก่ การใช้เภสัชสมุนไพร การอนุญาตให้มีผู้รักษาพยาบาล การเสด็จไปเยี่ยมไข้และการพยาบาลผู้ป่วยด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งการบัญญัติคุณธรรมของผู้ดูแลพยาบาลและคุณธรรมต่าง ๆ ของคนไข้ที่ดีและไม่ดีไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์^{๒๕}

^{๒๒}นางสาวเกตุมณี พรหมเถื่อน, "กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘.

^{๒๓}นางศศิธร เขมาภิรตัน, "การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๕.

^{๒๔}วิไลพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม, "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชน", *รายงานวิจัย*, (คณะภาควิชามนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๑๒), หน้า ๒๔.

^{๒๕}นางประไพ เพิ่มกลีกรณ, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษามีความเห็นว่ากระบวนการสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจในเรื่องวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้น มีแนวคิดในเรื่อง การรู้เท่าทันถึงความเจ็บป่วยของผู้ป่วย พุทธวิธีองค์ความรู้การดูแลรักษา และการปรับตัว รับมือในเมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้น ซึ่งงานวิจัยนี้จะได้นำมาเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างทั้ง ๒ วิธี เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาติดตาม และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ผู้วิจัยจึงสนใจในการทำเรื่องดังกล่าว และถือว่าเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยจะได้นำไปศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการวิจัยเอกสารเป็นเป็นตัวเชื่อมหลัก ในการลงพื้นที่จริงในด้านการรวบรวมข้อมูล โดยมีวิธีการดำเนินการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ขั้นตอนรวบรวมข้อมูล แบ่งข้อมูลออกเป็น ๓ แหล่งสำคัญคือ

(๑) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ อันได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย และฉบับภาษาบาลี

(๒) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ อันได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(๓) รวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ของการวิจัยในจังหวัดบึงกาฬ ที่มีการรักษาผู้ป่วยโดยแพทย์ทางเลือก และการรักษาผู้ป่วยทางใจในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัด เพื่อทำการข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบ

๒) ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่รวบรวมไว้แล้ว จึงนำมาจำแนกและกำหนดเป็นประเด็น เป็นหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓) ขั้นนำเสนอข้อมูล เมื่อได้จำแนกข้อมูลและได้ประเด็นหัวข้อแล้ว จึงนำมาเสนอข้อมูลรายงานการวิจัย ในแบบพรรณนาวิเคราะห์ ให้ได้งานวิจัยที่มีคุณภาพและได้ผลจริง

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่มีส่วนคล้ายคลึงกัน แตกต่างกัน ตลอดจนถึงประโยชน์และคุณค่าของการดูแลรักษาต่าง ๆ

บทที่ ๒

วิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อบรรเทา ระวังทุกข์ของมวลหมู่มนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับการเตือนสติ คิด พิจารณา ไตร่ตรองในทุกข์ เช่นทุกข์เกิดจากการเจ็บป่วยว่ามนุษย์เรามีความเจ็บ มีความแก่เป็นธรรมดา เป็นต้น กล่าวถึงวิธีดูแลรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีการ ทางพุทธ ซึ่งในบทที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงวิธีการดูแลผู้ป่วยในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามประเด็นดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของความเจ็บป่วย

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเจาคำว่า "เจ็บป่วย" เป็นภาษาไทย มีความหมายว่า "รู้สึกไม่สบาย เพราะโรคหรือความเจ็บไข้ หรือเหตุอื่นทำให้รู้สึกเช่นนั้น , เจ็บไข้ได้ป่วยกัว"^๑

ส่วนภาษาบาลี คำว่า “อาพาธ” เป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "เจ็บป่วย" ที่สุดแต่ในภาษาไทยได้ใช้คำว่า อาพาธ นี้ สำหรับพระภิกษุสามเณร^๒ นอกจากคำว่าอาพาธยังมีคำศัพท์ภาษาบาลีที่มาจากความหมายที่เป็นคำเดียวกันอีก ๘ คำ คือ .อาตงก ๒.อามย ๓.พยาธิ ๔.คท ๕.โรค ๖.รุษ ๗.เคลณญ และ ๘.อกลล^๓

ดังนั้น การเจ็บป่วย จึงหมายถึง ศัพท์ทั้ง ๘ นั้นด้วย และบรรดาศัพท์ทั้ง ๘ คำนั้น คำว่าโรค เป็นคำที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมากกว่าคำอื่น

๒.๒ ความรู้เรื่องวิธีดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนา

ในพุทธประวัติมีหลักฐานทางคัมภีร์พระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเถรวาทหลายแห่ง ที่ระบุถึงการดูแลสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงของพระพุทธเจ้าไว้หลายประการ เช่น พระพุทธเจ้าทรงสามารถบำเพ็ญพุทธกิจได้เกือบตลอดทั้งวัน คือ เวลาเช้าเสร็จบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ เวลาตีกตอปปัญหาของเทวดา และจวนสว่างทรง

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จำกัด ,๒๕๓๙), หน้า ๒๓๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๙๔ .

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชินวราวุฒิน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภินันปิทีปิกา, (กรุงเทพฯ : มหามงกุฎราชวิทยาลัย,๒๕๔๑)หน้า ๘๖.

ตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรด^๔ พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ดีทุกประการแม้จะทรงมีพระชนมายุถึง ๘๐ พรรษา^๕ แล้วก็ตาม ซึ่งตามปกติของปุณฺณทั่ว ๆ ไป เมื่ออย่างเข้าสู่วัยชรา ก็มักจะหลงลืมสติกัน แต่พระพุทธเจ้าทรงมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ดีทุกประการ ดังที่ตรัสยืนยันด้วยพระองค์เองว่า "พระองค์เป็นคนแก่ชราที่แม้ว่าจะทรงเจ็บป่วยอย่างหนักเพียงไรก็ตาม ก็ไม่ได้ทำให้พระองค์ หลงลืมสติและปัญญาความเฉลียวฉลาดไปได้"^๖ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสามารถเสด็จด้วยพระบาทจาริกไปเผยแผ่พระสัทธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ได้ตลอดช่วงที่มีพระชนม์มายุอยู่จวบจนช่วงสุดท้ายแห่งชีวิต ขณะที่พระองค์ทรงประชวรหนักด้วยโลหิตปกขึ้นทิกภาพธ (ถ่ายเป็นพระโลหิต) พระพุทธเจ้าก็ยังสามารถเดินทางไกล ๆ จากเมืองปาวา เพื่อจะมุ่งหน้าไปสู่เมืองกุสินาราคือเป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยว่าจะปรินิพพานที่นั่น^๗ หรือแม้แต่จากเสียงกล่าวสรรเสริญของบุคคลต่าง ๆ ที่ได้ใกล้ชิดและรู้จักพระพุทธเจ้า ก็มักกล่าวขานถึงพระองค์เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพเป็นเสียงเดียวกันด้วยว่า พระองค์ทรงเป็นผู้มีพระโรคภาพธน้อย ทรงกระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์อยู่สุขสำราญดี^๘ เป็นต้น ข้อความต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพลานามัยที่แข็งแรงอย่างดียิ่ง

พระพุทธเจ้าทรงมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงและสามารถปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ได้อย่างดีด้วยนั้น เพราะพระองค์ทรงถือหลักปฏิบัติต่าง ๆ ในการดูแลรักษาสุขภาพกายและสุขภาพใจมาอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ ดังจะพบได้จากข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ของพระองค์ที่ตรัสกับพราหมณ์ผู้หนึ่งถึงความเป็นอยู่ของพระองค์ไว้ว่า

"พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใดในโลกนี้อยู่ ในเวลาเช้า เราครองอันตราวาสกถือบาตรจีวร เข้าไปสู่หมู่บ้านหรือตำบลนั้นแลเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต หลังจากฉัน เสร็จแล้ว เข้าไปสู่ชายป่า กวาดหญ้าหรือใบไม้ที่มีอยู่ในที่นั้นรวมเป็นกองแล้วนั่งขัดสมาธิ ตั้ง กายตรงดำรงสติมั่นไว้ สงัดจากกาม และอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌาน บรรลุทุติยฌาน บรรลุตติยฌานบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่"^๙

จากพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ แสดงถึงข้อวัตรปฏิบัติในการดูแลรักษาสุขภาพของพระองค์ได้อย่างดี ความเป็นจริงโรคเป็นสมบัติประจำตัวของมนุษย์อยู่แล้ว ตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แบ่งโรคเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย และ โรคทางใจ โรคทางกาย (กายโกโรโค) หมายถึง ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับร่างกาย เช่นเป็นโรคปอด โรคตับ ปวดหัว เป็นไข้ ท้องร่วง เป็นต้น โรคทางใจ (เจตสิโก โรโค) หมายถึง การที่จิตใจของคนเราถูกรบกวนงำด้วยอนุสัย หรือ อาสวะอันเป็นกิเลสอย่างละเอียด ที่จมลึกอยู่ภายในจิตไร้สำนึกโดยเฉพาะราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชขานุสัย สมดังพุทธพจน์ทรงชี้ว่า

^๔ ที.ปา. (ไทย) /๒๒๒ - ๒๒๓/ ๘๐ - ๘ .

^๕ ที.ม. (ไทย) ๐/ ๖๕/ ๐.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๒/ ๖๕/ ๐.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๐/ ๘๙/ ๓๗ - ๔๗.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๐/ ๓๒ ๗๗.ส.ม. (ไทย) ๙/ ๐๔๘/๕๗ .

^๙ อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๕๐.

บุคคลทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้มีโรคทางใจเบียดเบียนตลอดเวลา ส่วนโรคทางกาย พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ร่างกายก็เป็นรังแห่งโรคที่ต้องดูแลเอาใจใส่ตลอดเวลา สำหรับโรคทางกายนั้นนานๆ อาจจะเป็นครั้งก็ได้ แต่โรคทางใจถูกเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลาหรืออาจกล่าวว่าเป็นได้ง่ายกว่า โรคทางกายเท่านั้น

๒.๓ ความหมายของการดูแลผู้ป่วยที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ ความหมายตามภาษาศาสตร์^{๑๐}

“การดูแลผู้ป่วย” ตรงกับคำภาษาบาลีที่ว่า “คิลานุปฏฐาก”^{๑๑} มาจากคำว่า “คิลาน”^{๑๒} ซึ่งแปลว่า คนไข้ หรือ คนป่วย และคำว่า “อุปฏฐาก”^{๑๓} ซึ่งแปลว่า อุปัฏฐาก หรือ ประนินัตติ ดังนั้น คิลาน+อุปฏฐาก = คิลานุปฏฐาก แปลว่า การประนินัตติคนไข้หรือคนป่วย เมื่อใช้แสดงถึงบุคคลในภาษาบาลีนิยมลง ญว ^{๑๔} ปัจจัยที่ ท้ายศัพท์ ดังนั้น คิลานุปฏฐาก + ญว ปัจจัย = คิลานุปฏฐาก แปลว่า “ผู้พยาบาลไข้”^{๑๕} หรือ ผู้ดูแลและผู้พยาบาลผู้ป่วย นั่นเอง

๒.๓.๒ ความหมายตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎก พบคำว่า “คิลานุปฏฐากสส”^{๑๖} ในคิลานวัตถุคคา ซึ่งก็มีความหมายเดียวกันกับความหมายทางภาษาศาสตร์ หมายถึง “การดูแลผู้ป่วยหรือพยาบาลผู้ป่วย” ดังข้อความที่ได้กล่าวหรือให้ความหมายไว้แล้วข้างต้น

๒.๔ องค์ประกอบของการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา

หลักแห่งการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วย ๓ ประการ คือ ๑. ผู้ป่วย ๒. ความเจ็บป่วย และ ๓. พยาบาลหรือผู้ดูแล มีรายละเอียดดังนี้ คือ ^{๑๗}

^{๑๐} นางประไพ เพิ่มกลีกรณ, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๖), หน้า ๓๕.

^{๑๑} วิ.ม. (บาลี) ๕ / ๓๖๖ / ๒๑๕. (ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, จัดพิมพ์โดย มหาเถรสมาคม พ.ศ. ๒๕๔๙)

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพท์วิเคราะห, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖๖ .

^{๑๓} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุฒิน, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙๕.

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจวิภาคที่ ๒ อาขยาด และกิตก์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๓.

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๖ / ๒๔ .

^{๑๖} วิ.ม. (บาลี) ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, จัดพิมพ์โดย มหาเถรสมาคม พ.ศ. ๒๕๔๙, ๕ / ๓๖๖ / ๒๑๕ .

^{๑๗} นางประไพ เพิ่มกลีกรณ, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

ผู้ป่วย หมายถึง ผู้ที่มีความเจ็บป่วยทางกายหรือเจ็บป่วยทางใจหรือเจ็บป่วยทั้งทางกายและทางจิตใจอันเนื่องมาจากโรคภัยไข้เจ็บหรือความผิดปกติของสภาวะกายและใจ

ความเจ็บป่วย หมายถึง ภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ปกติทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม ความเจ็บป่วยอาจมีสาเหตุเริ่มแรกจากความผิดปกติของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายหรือความผิดปกติของจิตใจ

พยาบาลหรือผู้ดูแล คือผู้ที่คอยให้ความช่วยเหลือดูแลผู้ป่วย เพื่อให้คืนสู่สภาพของมนุษย์ในภาวะปกติที่สมบูรณ์ ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งได้เป็นการพยาบาลทางกาย และการพยาบาลทางใจ ดังจะมีรายละเอียดต่อไป

การดูแลหรือผู้พยาบาลผู้ป่วยจะเกี่ยวข้องกับการรู้จักชื่อโรค ประเภทและสาเหตุของการเจ็บป่วยและการดูแลรักษา ไว้ดังนี้

๒.๔.๑ ชื่อโรคต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ในพระพุทธศาสนามีชื่อโรคชนิดต่างๆ ดังจะยกมากล่าวไว้ใน หัวข้อนี้ ดังนี้ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้ทรพิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคท้อง โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคกลาก โรคมือคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคริดสีดวง^{๑๘}โรคอหิวาตกโรค^{๑๙} โรคหนองที่เท้า^{๒๐} โรคหิด โรคตุ่ม โรคกลิ่นตัวแรง โรคอมนุษย์เข้าสิง^{๒๑} โรคลม โรคลมขัดยอกตามข้อ โรคเท้าแตก เนื้องอก แผลไม่ออก^{๒๒} โรคพิษงู โรคโดนยาแฝด โรคท้องผูก โรคผอมเหลือง โรคผดผื่นคัน^{๒๓} โรคลมในท้อง^{๒๔} โรคร้อน

^{๑๘} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/ ๒๙- ๑๓๑ .

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/ ๐๐/ ๑๕๕.

^{๒๐} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/ ๑๘.

^{๒๑} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘-๔๙.

^{๒๒} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๕-๒๖๗/๕๐-๖๐.

^{๒๓} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐-๖๒.

^{๒๔} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

ในกาย^{๒๕} โรคเนื้องอกในลำไส้^{๒๖} โรคท้องร่วง^{๒๗} โรคฝี โรคปอด โรคพันธุกรรม^{๒๘} โรคออสกะ^{๒๙} โรค
อัมพาต^{๓๐}

๒.๔.๒ ประเภทของความเจ็บป่วยและสาเหตุ

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกชนิดของโรคออกเป็น ๒ ชนิด คือ โรคทางกาย (กายิกโรโค) และ
โรคทางใจ (เจตสิกโรโค)^{๓๑} ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอรายละเอียดที่เราจะต้องนำมาศึกษาเกี่ยวกับดูแล
ผู้ป่วยดังต่อไปนี้

(๑) โรคทางกาย (กายิกโรโค)

โรคทางกาย (กายิกโรโค หรือ Physical Disease) หมายถึง การเจ็บป่วยทางกาย เช่น
ป่วยด้วยโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคในกาย โรคศีรษะ โรคในช่องหูโรคปาก เป็นต้น ซึ่งสามารถ
ดูแลรักษา บรรเทาได้โดยใช้ยาทั่วไปตามอาการนั้น ๆ

สาเหตุการเกิดโรคทางกาย อาจเกิดจากสาเหตุปัจจัยภายนอกหรือภายในก็ได้ในทาง
พระพุทธศาสนาได้ อธิบายว่า กรรมเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้ เพราะกรรมอัน
เป็นผลจากการกระทำที่สนับสนุนให้เกิดโรคจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ^{๓๒}

๑) อดีตกรรม คือ ผลจากการกระทำในอดีตที่เคยเบียดเบียนสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตในอดีต เมื่อ
เกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีอาการเจ็บป่วยมาก สืบเนื่องมาจากผลกรรมที่กระทำในอดีตส่งผลให้ได้รับ

๒) ปัจจุบันกรรม คือ การกระทำต่าง ๆ ในปัจจุบันซึ่งเป็นผลและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ
หรือความปลอดภัยในชีวิต คือ ก่อให้เกิดโรค หรือ ความเจ็บป่วยต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกระทำในอดีตว่า เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคหรือเป็นบุคคล
ที่มีโรคเบียดเบียน เพราะถือตามเรื่องกฎแห่งกรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกรรมและผลของกรรมว่า
“เรามีกรรมเป็นของตน และเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น มีกรรมเป็นกาเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรม

^{๒๕} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖.

^{๒๖} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/ ๑๘๙- ๑๙๐.

^{๒๗} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๑ .

^{๒๘} ม. ม. (ไทย)๑๓/๓๖๘/๔๕๔-๔๕๕.

^{๒๙} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๘-๙/๘-๙., ส. ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๒๔/ ๑๔๕- ๑๔๖.

^{๓๐} วิ. ม. (ไทย) ๔/ ๑๑๙/ ๑๘๔- ๑๘๗.

^{๓๑} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๕๗/๒๑๗.

^{๓๒} พระครูประสิทธิ์กิตติสาร (จำลอง กิตติสาร / นิติธรรม), "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวคิดวิธีการ
รักษาสุขภาพจากพระไตรปิฎกกับแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพของแพทย์แผนไทยโดยพระสงฆ์", **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕). หน้า ๒๕.

เป็นที่พึงที่อาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นสืบไป^{๓๓}

การเกิดโรคทางกาย มีหลายสาเหตุ คือ โรคเกิดจากดี เสมหะ ลม ไข้สันนิบาตฤดู แปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ การใช้ความเพียรเกิดกำลัง ผลของการหนาว ร้อนหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ^{๓๔} ธาตุ^{๓๕} การไม่รู้ประมาณในการบริโภค^{๓๖} การถูกสัมผัสจากเชื้อบุง และสัตว์เลื้อยคลาน^{๓๗} การถูกทำลาย และการมีอายุมาก

สาเหตุของการเกิดโรคทางกาย ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ ใกล้เคียงกับศาสตร์ทางการแพทย์ มีเพียงสาเหตุเดียว ที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือสาเหตุของโรคที่เกิดจากผลกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลในโลกนี้...เป็นผู้เปียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนหินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์

ยึดมั่นไว้อย่างนั้น...หลักจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาตนรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคมามาก...มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้เปียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง...นี้เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมีโรคมามาก^{๓๘} เรามีกรรมเป็นตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำได้กรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๓๙}

บุคคลทำกรรมใด ทางกาย ทางวาจา ทางใจ กรรมนั้นแลเป็นสมบัติของเรา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่ง กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัว ฉะนั้น^{๔๐}

สรุปความว่า “โรคกรรม” พบได้ในการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่ว่าโรคบางชนิดแพทย์ไม่สามารถหาสาเหตุและวินิจฉัยโรคได้ เรียกว่าโรคทำนองนี้ว่า “โรคที่ดูแลรักษาไม่หาย” หรือ “โรคที่รักษายาก” เป็นต้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น “โรคกรรม” จะดูแลรักษาอย่างไร ใช้ความพยายามแค่ไหนก็ไม่หาย จนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั่นเอง

^{๓๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐., อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/ ๑๐๔.

^{๓๔} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙- ๑๓๑.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑ /๓๐๖-๓๐๗., อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/ ๑๑/ ๑๗.

^{๓๖} ชุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/ ๑๓๔.

^{๓๗} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๕๗/๒๑๘.

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑ /๓๕๑ .

^{๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐., อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/ ๑๐๔.

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๓๑ / ๑๖๐.

(๒) โรคทางใจ (เจตสิกโก โรโค)

สาเหตุที่เกิดโรคทางใจ (เจตสิกโก โรโค หรือ Mental disease) พระพุทธศาสนากล่าวว่าเกิดจากกิเลส ตัณหาครอบงำจิตใจ ซึ่งหมายถึง โรคที่เกิดทางใจ อันเกิดจากอนุสัยหรืออัสวกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในภวังคจิต เช่น อนุสัย ๕ อกุศลมูล ๓ (ความโลภ ความโกรธ ความหลง) ความอิจฉา ริษยา ความหึงหวง ความวิตกกังวล ความอาลัยอาวรณ์ ความคับแค้นใจ เป็นต้น เหล่านี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นโรคทางใจ (Spiritual disease) ซึ่งแตกต่างจากโรคทางระบบประสาทในการแพทย์ปัจจุบันเรียกชื่อว่าโรคจิตประสาท ดังจะพบได้ว่าบางครั้งไม่ได้เป็นโรคทางจิต แต่ก็ยังมีอาการของโรคทางใจต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่นเกิดความโกรธ ความกลัว ฟุ้งซ่าน หรือเกิดความวิตกกังวลได้

ในสมัยพุทธกาลจึงปรากฏพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ได้กระทำการที่ไม่ดีไม่งามลงไปด้วยอานาจกิเลสจนเป็นเหตุให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย เพื่อปกครองสงฆ์เหล่านี้ให้อยู่ในระเบียบของพระภิกษุ และก็ปรากฏว่าพระภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติที่มีความประพฤติไม่ดีไม่งามไม่เหมาะสมเหล่านี้ ล้วนเป็นปुरुชนโดยส่วนมาก เช่น พระสุทินผู้เป็นต้นบัญญัติปาราชิกข้อการเสพเมถุนธรรม หรือ กลุ่มพระภิกษุฉัพพัคคีย์ เป็นต้น นอกจากนี้ กิเลสต่างๆ เหล่านี้ยังก่อให้เกิดโรคทางจิตใจของบรรพชิต โดยเฉพาะอีก ๔ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้โรค ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้อ

๒) เมื่อเธอมีมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้อ ย่อมตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๓) เธอวิ่งเต้น ขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง

๔) เธอเข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นักร่ำราจรธรรม กลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ ภิกษุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้แล^{๑๑}

เพราะฉะนั้น โรคทางใจ (จิต) หมายถึง ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเนื่องจากความผิดปกติทางจิตใจหรือทางอารมณ์ มีความเครียดและความกังวลที่รุนแรงพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงอาการเศร้าโศก คร่ำครวญ ร่ำไรรำพัน เสียใจ สิ้นหวัง เพราะเกิดจากการประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รักที่พอใจ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักความไม่สมปรารถนา^{๑๒} ทำให้ป่วยหรือมีอาการทางจิต จนเกิดอาการวิกลจริต (อุมมตตโก) มีจิตแปรปรวน (จิตตวิปริยาปนโน) มีจิตฟุ้งซ่าน (วิกขิตตจิตโต) มีความจำ

^{๑๑} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑ / ๑๕๗/ ๑๖๒- ๑๖๓, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑ /๓๑๕.

ผิดปกติ (วิสณฺญา) อันเนื่องมาจากความผิดปกติทางกายคือสมอง บันดาลอาการดังกล่าวเป็นโรคทางจิตตามทฤษฎีทางการแพทย์ปัจจุบัน

การเกิดโรคทางใจ พระพุทธศาสนากล่าวว่า เกิดจากกิเลส ตัณหาครอบงำจิตใจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้กล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลา แม้ครู่เดียวหาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๔๓}

ในประเภทของโรคดังกล่าวนั้น เมื่อหากพิจารณาแล้ว จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกับ ทุกข์ อริยสัจ จำแนกได้เป็น ดังนี้

ความเกิด ความแก่ และความตาย จัดเป็นโรคทางกาย (กายโก โรคโค)
ความเศร้าใจ ความคร่ำครวญ พิโรธำพัน ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา จัดเป็นโรคทางใจ โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ จัดเป็นโรคทางใจ (เจตสีโก โรคโค)^{๔๔}

พระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่จะกล่าวถึงโรคทางกายและโรคทางใจเท่านั้น แต่ยังได้กล่าวถึงโรคทางจิตตามทฤษฎีของทางการแพทย์ในยุคปัจจุบัน^{๔๕} โรคทางจิตตามวิถีแพทย์ปัจจุบัน เกิดขึ้นจากหลายสาเหตุซึ่งมีความแตกต่างกันไป เช่น โรคทางจิตมีสาเหตุมาจากพันธุกรรม ความผิดปกติทางโครโมโซม โครงสร้างของร่างกาย อายุ เพศ การแต่งงาน เชื้อชาติ การตั้งครรรภ์ อาชีพ และภาวะทางการทำงาน ปัจจัยทางครอบครัว สังคมและวัฒนธรรม สุรา ความเจ็บป่วย ความแปรปรวนทางสมองทั่วไป การติดเชื้อ สิ่งเป็นพิษความแปรปรวนทางต่อมไร้ท่อ การขาดสิ่งที่จำเป็น การขาดออกซิเจน การขาดอาหาร การขาดวิตามิน การขาดการนอน การขาดความฝัน การขาดสิ่งเร้า การแยกจากสังคม ความสำคัญระหว่างบุคคล ความเศร้าใจความขัดแย้งทางใจ^{๔๖}

๒.๔.๓ การดูแลรักษาผู้ป่วยทางกายและทางใจในพระพุทธศาสนา

การดูแลรักษาผู้ป่วยทั้งทางกายและทางใจที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญเกี่ยวกับการดูแลผู้ป่วยของภิกษุที่เป็นกำลังหลักในการเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการดูแลผู้ป่วยทางกายและทางใจไม่ปกติ ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงปัญญาได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุดูแลรักษาตนเองได้

^{๔๓} อภ. จตฺก. (ไทย) ๒๑ / ๑๕๗/๒๑๗.

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๑๔๖/ ๑๑๗.

^{๔๕} จำลอง ดิษยณฺธิช, ศ.น.พ., วิปัสสนากรรมฐานและเชาว์อารมณ์, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

๒.๕ การดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางกาย

ในการดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางกาย ปรากฏรายละเอียดในคิลานวัตถุฎา^{๔๗} และทุติย อุปัฏฐานกสูตร^{๔๘} ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของผู้ป่วยที่ดีและไม่ดี และหน้าที่ ของผู้ทำหน้าที่ดูแลพยาบาลผู้ป่วยที่ดีและไม่ดี ว่าเป็นอย่างไร การดูแลพยาบาลทางกาย ผู้วิจัยจะขอยกเอาไว้ตอนท้ายเรื่อง การปรนนิบัติทางกาย พบว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในการดูแลพยาบาลผู้ป่วยด้วยพระองค์เอง ดังต่อไปนี้

เรื่องที่ ๑. มีเรื่องเล่าไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปเยี่ยมภิกษุอาพาธ ตามศาลาโรงไข (คิลานศาลา) หรือตามที่พักอาศัย ทรงพบภิกษุอาพาธรูปหนึ่งถูกทอดทิ้ง นอนเกลือกกลิ้งอยู่กับอุจจาระและปัสสาวะของตนเอง ไม่มีภิกษุใดมาช่วยรักษาดูแลเลย เพราะภิกษุรูปนั้นไม่มีอุปการคุณแก่ภิกษุทั้งหลาย พระองค์จึงทรงดูแลภิกษุนั้น โดยรับสั่งกับพระอานนที่ซึ่งติดตามไปด้วยว่า “อานนที่ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี” เมื่อพระอานนที่ไปตักน้ำมาถวาย พระพุทธองค์ทรงสงน้ำพระภิกษุรูปนั้นจนร่างกายสะอาด หลังจากนั้นได้รับสั่งว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้คอยพยาบาลดูแล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่ดูแลกันเอง ใครเล่าจะคอยดูแลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลดูแลเรา ก็จงดูแลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์พึงพยาบาลดูแลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงดูแลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีสัทธิวิหาริก^{๔๙} (ศิษย์, ผู้อยู่ด้วย) สัทธิวิหาริกพึงดูแลภิกษุใช้นั้น จนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอันเตวาสิก^{๕๐} (ศิษย์, ภิกษุผู้ขออยู่ร่วมสำนัก) อันเตวาสิกพึงดูแลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึงดูแลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มี ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึงดูแลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอ จะหาย ถ้าไม่มีอุปัชฌาย์ อาจารย์สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ผู้ร่วมอุปัชฌาย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องดูแลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่ดูแลหรือพยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ” จะเห็นว่า

พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในการดูแลผู้ป่วยด้วยพระองค์เอง ไม่แสดงอาการรังเกียจแม้แต่น้อย และทรงตรัสว่า ภิกษุใดที่ต้องการจะพยาบาลดูแลและให้การดูแลพระองค์ ก็จงให้การดูแลภิกษุไข้เถิด และทรงให้ยกย่องภิกษุผู้พยาบาลดูแลไข้ด้วย^{๕๑} ยังตรัสสั่งให้ภิกษุช่วยดูแลรักษา กันและกันใน

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๕ / ๒๓๙- ๒๔๓.

^{๔๘} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๒๔ / ๒๐๔ - ๒๐๕ .

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๙.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๓.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๕ / ๒๔๐.

เวลาเจ็บไข้ เพราะภิกษุสงฆ์ไม่มีมารดา บิดาที่จะคอยรักษาดูแล และเมื่อรูปใดไม่เอาใจใส่ซึ่งกันและกันก็จะทรงปรบอ่าบัติทุกกฎ

พระพุทธจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ในคราวที่เสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา ซึ่งทรงประชวรหนักครั้งนั้น ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่จะยกมาสาธกไว้ในที่นี้ด้วย เป็นเรื่องราวการดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติไว้ในครั้งโพธิกาล ดังปรากฏในเรื่องที่ ๒ ว่า

เรื่องที่ ๒. มีเรื่องเล่าไว้ว่า สมัยหนึ่งเมื่อ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ปามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี ทรงทราบข่าวว่าพระเจ้าสุทโธทนะ พุทธบิดาทรงประชวรหนัก ด้วยพระโรคชรา พระองค์ทรงเสด็จพร้อมด้วยพระสาวก เสด็จไปเยี่ยม พุทธบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งมีพระอาการเพียบหนักแล้วทรงบำเพ็ญ ปิตุอุปัฏฐากธรรม ถวายการพยาบาลดูแลตามพุทธวิสัย กล่าวคือ ในขณะนั้นพระเจ้าสุทโธทนะ ได้รับการบีบคั้นจากอาพาธเกิดทุกข์เวทนายิ่งนัก มีพระอาการทรมานทรมายหมดสติ พระพุทธองค์ทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตบำบัดโรคาพาธ แล้วทรงลูบลงที่พระเศียรของพระพุทธบิดา พระองค์ทรงเช็ด พระพักตร์ของพระบิดาด้วยน้ำ ที่พระสารีบุตรนำมาถวาย พระอาพาธก็ทุเลาลงด้วยพระบารมี พระอานนท์ยกมือลูบที่พระหัตถ์เบื้องซ้าย อาการอาพาธกล้าข้างซ้ายก็ทุเลาลง พระราหุลยกมือลูบที่พระปฤษฎาง (หลัง) อาพาธกล้าที่พระกายก็ทุเลาลง แล้วทรงแสดงธรรมโปรดพุทธบิดา ด้วยเรื่อง ความเป็นอนิจจังของสังขาร พระเจ้าสุทโธทนะทรงสราญพระกาย คลายความทุกข์ อันสาหัส และได้สำเร็จอรหัตในบั้นปลายแห่งพระชนม์ชีพ จากนั้นอีก ๗ วัน ก็สิ้นพระชนม์ชีพ (ปรินิพพาน) ด้วยอนุภาติเสสนิพพาน^{๕๒}

นอกจากพระพุทธองค์จะทรงดูแลผู้ป่วยในฐานะที่เป็นพระพุทธบิดา ในเรื่องที่ ๒ แล้ว แม้กระทั่งกับพระภิกษุสงฆ์สาวก พระพุทธองค์ก็ทรงกระทำให้เป็นตัวอย่างด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในเรื่องที่ ๓ ว่า

เรื่องที่ ๓. มีเรื่องเล่าไว้ว่า มีหลักฐานปรากฏอยู่ในอรรถกถาธรรมบท คือ สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่กรุงสาวัตถี ทรงทราบว่า “พระติสสะเถระ” นอนป่วยด้วยร่างกายเน่าเปื่อยไปทั้งตัว มีตุ่มหนองผื่นคันขึ้นเต็มตัว น้ำเหลืองเปิกขึ้น เลอะเทอะเปรอะเปื้อน รวมทั้งผ้าห่มและผ้าห่มเปื้อนเลือดเปื้อนหนองและโรคคลุกถามกระดูกร่างกายแตกยับไม่ไหว ไม่มีใครดูแล เพราะรังเกียจ และกลัวโรคติดต่อ ผ้าห่มและผ้าห่มเปื้อนเลือดเปื้อนหนอง พวก (พระภิกษุสัทธวิหาริก) พระลูกศิษย์ทอดทิ้งไปหมดแล้ว จากที่ไม่อาจปฏิบัติดูแลได้จึงพากันทอดทิ้งไป ท่านจึงไม่มีที่พึ่ง นอกจากพระองค์แล้ว ไม่มีใครเป็นที่พึ่งแก่พระติสสะเถระเลย พระองค์ทรงดำริต่อไปว่า นอกจากพระองค์แล้ว ไม่มีใครเป็นที่พึ่งแก่เธอได้ พระองค์จึงเสด็จไปเยี่ยมในวิหารของพระติสสะเถระ ทรงนำกาน้ำมาตั้งที่เตาไฟต้มให้ร้อน แล้วนำผ้าที่เปื้อนเลือดของเธอมาทิ้งไว้ข้างชักให้ ก็พอดีพระสงฆ์เห็นเข้าจึงทูลว่า “งานนี้ข้าพระพุทธเจ้าทาเองพระพุทธเจ้าข้า” ท่านหยิบผ้าที่มีน้ำเหลืองมาให้ภิกษุช่วยไปซักทำความสะอาด

^{๕๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, ฉบับแปล วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร จัดพิมพ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๖ - ๒๐๗ .

สะอาด โดยลวกน้ำร้อน และตากแดดจนแห้ง ท่านนำผ้าไปชุบน้ำร้อนแล้วเช็ดตัวของพระติสสะเถระ ที่มีน้ำเหลืองกรังทั่วตัวจนน้ำเหลืองแห้งและร่างกายสะอาด จึงนำผ้าสบง และจีวรมาใส่ให้ พระติสสะเถระ เวลานั้นพระติสสะ มีความเบาใจ ชื่นใจ มีอาการปลอดโปร่งขึ้นมา เพราะผู้ที่ทำให้นั้นคือ พระพุทธเจ้า กำลังใจก็ฮึกเหิมขึ้นมา เมื่อร่างกายสะอาดเบาสบายแล้ว มีจิตและอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวแล้ว

พระองค์จึงตรัสพระคาถาแก่พระติสสะเถระ ผู้มีร่างกายเน่าเปื่อยดังนี้ว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้จักปราศวิญญาน ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์นั้น”^{๕๓} และทรงตรัสเป็นธรรมเทศนาว่า “อจิริ วตย กาโย”^{๕๔} แล้วตรัสแก่พระติสสะเถระ ว่า “ภิกษุ กายของเธอนี้ มีวิญญานไปปราศแล้ว หาอุปการะมิได้ จักนอนบนแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์” ดังนี้แล้ว หลังจากที่พระติสสะเถระฟังเทศนาจบเพียงเท่านั้น ท่านก็บรรลอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๕๕} แล้วก็นิพพานทันที จะเห็นได้ว่านอกจากให้การดูแลผู้ป่วยทางด้านร่างกายและ ด้านจิตใจแล้ว พระองค์ยังแสดง อมตะธรรม โดยเฉพาะให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสังขารร่างกายนี้ ว่าไม่นานวิญญานก็จะดับไปด้วย ดังพระติสสะเถระได้บรรลุพระนิพพาน เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์แล้ว

นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้ายังตรัสถึงคุณสมบัติของผู้ดูแลพยาบาลที่ดีที่ควรดูแลภิกษุไข้ และผู้ดูแลผู้ป่วยที่ไม่ดีไม่ควรได้รับการดูแลพยาบาลภิกษุไข้ไว้ด้วยดังนี้

๒.๕.๑ คุณลักษณะของผู้รับการดูแลหรือรักษา

การดูแลหรือรักษาภิกษุไข้ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงประทานการดูแลรักษาพระภิกษุไข้ ดังปรากฏในปฐมอุปัฏฐากสูตร ซึ่งว่าด้วยภิกษุไข้ที่ดูแลหรือรักษาได้ยากและง่าย ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไข้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ดูแลหรือพยาบาลได้ยาก ธรรม ๕ ประการ คือ”

- ๑) ไม่ทำสิ่งที่ เป็นสัปปายะ
- ๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่ เป็นสัปปายะ
- ๓) ไม่ฉันทา

๔) ไม่บอกอาหารที่มีอยู่ตามความเป็นจริงแก่ผู้ดูแลที่ปรารถนาประโยชน์ เช่น ไม่บอกอาหารที่กำลังจะ “กำเริบ” ไม่บอกอาหารที่ “ทุเลา” ไม่บอกอาหารที่ยังทรงอยู่ว่า “ทรงอยู่”

^{๕๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/ ๔๑ / ๓๘ .

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๒.

^{๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๕ .

๕) ไม่อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้วเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด ผิดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พราภชีวิต ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใช้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นผู้พยาบาลได้ยาก"^{๕๖}

คุณลักษณะของผู้รับการรักษาต้องประกอบด้วยเป็นผู้รู้จักสร้างความสบายรู้จักประมาณ รักษาง่าย บอกอาการตามความจริง มีความอดทนต่อโรคที่เกิดขึ้น

คุณลักษณะของแพทย์ผู้ดูแลรักษา เป็นเรื่องสำคัญดังจะเห็นได้ว่า สมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ขณะเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งเป็นโรคท้องร่วงนอนเกลือกกลิ้งอยู่กับกองอุจจาระปัสสาวะของตน ไม่มีภิกษุมาช่วยดูแลรักษาพยาบาลเพราะภิกษุรูปนั้นไม่มีอุปการคุณแก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนี้จึงตรัสสั่งให้ภิกษุสงฆ์ช่วยดูแลรักษาพยาบาลกันและกันในเวลาเจ็บไข้ เพราะในภิกษุไม่มีบิดามารดาที่จะคอยรักษาพยาบาล และทรงตรัสเกี่ยวกับผู้ดูแลรักษาพยาบาลไว้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ดูแลพยาบาลภิกษุใช้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ไม่ควรพยาบาล ภิกษุไข้ คือ

๑) ไม่สามารถจัดยา

๒) ไม่ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะและสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ นำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะเข้ามา นำสิ่งที่เป็นสัปปายะออกไป

๓) เห็นแก่อามิสพยาบาล ไม่มีจิตเมตตาพยาบาล

๔) รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง

๕) ไม่สามารถชี้แจงให้ภิกษุไข้เห็นได้ชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาเจียน แก้วกล้ำ ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาตามกาลอันควร

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุใช้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ไม่ควรพยาบาล ภิกษุไข้"^{๕๗}

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้เป็นดูแลรักษาพยาบาลหรือแพทย์ในการดูแลรักษาคนไข้ต้องมีลักษณะที่ดีคือ สามารถจัดยา รู้เรื่องยา รู้ความสะดวกสบายไม่เห็นแก่อามิส มีจิตเป็นพยาบาลไม่รังเกียจสามารถชี้แจงโรคได้ และสามารถทำให้จิตของผู้ป่วยร่าเริงเบิกบานได้เป็นอย่างดี

^{๕๖} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๑๒๓/๒๐๓.

^{๕๗} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๒๔/๒๐๔.

๒.๕.๒ พุทธวิธีการดูแลผู้ป่วยไว้ ๓ ประการ ดังนี้ คือ

ในพระพุทธศาสนามีการพูดถึงพุทธวิธีการดูแลผู้ป่วยไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) พระหัตถ์ ทรงเอื้อม^{๕๙}
- ๒) พระโอษฐ์ เอ่ยอ้า
- ๓) พระพักตรา ยิ้มแย้ม^{๕๘}

พระหัตถ์ ทรงเอื้อม^{๕๙} โดยให้ความหมายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเยี่ยมไข้ตามที่ปรากฏในเรื่องที่กล่าวมาแล้ว ทรงเอื้อมพระหัตถ์ลงมือปฏิบัติรักษาอาพาธด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง โดยมีได้ทรงรื้อหรือทรงถือพระองค์หรือทรงรังเกียจแต่อย่างใด นำมาซึ่งความปิติอบอุ้มใจซาบซึ้งใจใน พระมหากรุณาธิคุณแก่พระภิกษุเหล่านั้นที่นอนชมพิชไข้ รอคอยความตาย แบบไร้ญาติขาดมิตรเลยทีเดียว ปากอ้า หมายถึง ทุกครั้งที่เวลาให้การดูแลรักษาหรือการตรวจเยี่ยมผู้เจ็บป่วย พระองค์ได้มีการพูดคุยและซักถามอาการเจ็บป่วย หรืออาการต่างๆ ไปด้วยความห่วงใยและเป็นกันเอง ด้วยคำพูดที่นุ่มนวลอ่อนหวานน่าฟังยิ่งนัก

หน้ายิ้ม หมายถึง ผู้ดูแลพยาบาลมีหน้าตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใสเต็มใจให้บริการผู้เจ็บป่วย ด้วยท่าที่นุ่มนวลและเป็นกันเอง ไม่แสดงอาการบึ้งตึงหรือหน้าว้าวคิ้วขมวด หรือแสดงอาการรังเกียจ และอึดอัด^{๖๐} ขณะให้การดูแลพยาบาลผู้เจ็บป่วยอยู่

ในขณะเดียวกัน พระองค์ทรงได้แสดงข้อปฏิบัติของผู้ดูแลพยาบาลที่ไม่ดี ๓ ประการที่ควรหลีกเลี่ยง เพราะอาจจะเป็นการใส่ยาพิษสังหารผู้เจ็บป่วยได้ คือ

มืองอ่ย หมายถึง ไม่ช่วยเหลือด้วยการอุ้มประคอง ป้อนวด หรือเช็ดตัว ทำความสะอาดร่างกายให้ ไม่ช่วยเปลี่ยนเสื้อผ้า แต่กลับเอามือกอดอกหรือไขว้หลังโดยไม่แยแสว่าผู้ป่วยจะมีอาการเป็นอย่างไร

ปากห้อย หมายถึง การแบะปาก แสดงอาการสมเพชเทนา และเบือนหน้าคนไข้ผู้เจ็บป่วยมาก และพูดคุตะคอกด้วยน้ำเสียงที่ไม่พอใจและน่าฟัง พูดบ่นเบือนหน้าคนไข้ เป็นต้น

หน้ายักซ์ หมายถึง แสดงอาการหน้าว้าวคิ้วขมวดดุจยักซ์^{๖๑} ดุคัน ไม่พอใจอยู่ตลอดเวลา และสีหน้าไม่เป็นมิตรกับคนไข้ผู้เจ็บป่วยเลยแม้แต่นิดเดียว

สรุปว่า ในการดูแลรักษาด้วยการปรนนิบัติทางกายนั้น พระพุทธองค์ให้การดูแลรักษาผู้ป่วยด้วยตนเอง ดังกรณีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวมา คือ พระพุทธองค์ได้ทรงสร

^{๕๘} พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทโร), พระพุทธเจ้าเยี่ยมไข้, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

น้ำให้ พระภิกษุอาพาธที่นอนเกลือกกลิ้งอยู่กับอุจจาระและปัสสาวะของตนเอง และพระติสสะเถระ ผู้มีร่างกายเน่าเปื่อย ไม่มีใครดูแล จนร่างกายสะอาด และยังตรัสเรื่องให้ภิกษุช่วยกันรักษาพยาบาลกัน และกันในเวลาเจ็บไข้ และเมื่อรูปใดไม่เอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ก็ทรงปรับอาบัติทุกกฎแก่ภิกษุรูปนั้น และกรณีของพระเจ้าสุทโธทนะ พุทธบิดาทรงประชวรหนัก ด้วยพระโรคชราซึ่งมีพระอาการเพียบหนักอยู่แล้ว พระพุทธองค์ทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตบำบัดโรคาพาธ แล้วทรงลูบลงที่พระเศียรของ พระพุทธบิดา พระองค์ทรงเช็ด พระพักตร์ของพระบิดาด้วยน้ำมือของพระองค์เอง ส่วนพระสารีบุตรนามาถวาย พระอาพาธก็ทุเลาลงด้วยพระบารมี และพระเจ้าสุทโธทนะได้สำเร็จอรหันต์ในบั้นปลายแห่งพระชนม์ชีพนั้น และพระองค์ยังตรัสถึงคุณสมบัติของผู้ดูแลพยาบาลที่ดี เกี่ยวกับเรื่องนี้ อธิบายและสรุปถึงพุทธวิธีการดูแลผู้ป่วยได้ ๓ ประการคือ มือเอื้อม ปากอ้า หน้ายิ้ม (การจับต้องโดยไม่รีรอหรือรังเกียจ ด้วยความนุ่มนวล และด้วยความเต็มใจ รวมทั้งการพูดคุยซักถามอาการเจ็บป่วยนั้น ๆ ด้วยความห่วงใย บนใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใสเต็มใจและเป็นกันเอง)

๒.๕.๓ การดูแลผู้ป่วยทางด้านร่างกาย^{๒๒}

พระพุทธศาสนานอกจากจะเน้นในการดูแลรักษาจิตไม่ให้กระสับกระส่ายแล้ว พระพุทธศาสนายังมีแนวทางในการดูแลร่างกายอีกด้วย การดูแลตนเองทางด้านร่างกาย ถือเป็นกิจวัตรประจำวันของมนุษย์ทุกคน ซึ่งเป็นสิ่งบุคคลต้องปฏิบัติด้วยตนเองในขณะที่มีสุขภาพดี ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ แต่เมื่อเจ็บป่วย กิจวัตรประจำวันดังกล่าวจะหยุดชะงักลงไป และความต้านทานเชื้อโรคน้อยลง ฉะนั้นการดูแลทางร่างกายเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง และจำจะต้องดูแลรักษาให้หายและมีสุขภาพที่ดีมีดังต่อไปนี้

๑) การทำความสะอาดของร่างกาย

เป็นการป้องกันภาวะแทรกซ้อน จากการติดเชื้อเข้าสู่ร่างกายได้ ในสมัยพุทธกาล เป็นภารกิจที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติ คือ เสด็จไปเยี่ยมเยียนภิกษุอาพาธตามศาลาโรงไข้ หรือตามที่พักอาศัย เพื่อดูแลเรื่องความสะอาดของที่อยู่ออาศัย สภาพแวดล้อม และทำความสะอาดร่างกาย เช่นในสมัยพระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมพระติสสะเถระ

๒) การบริโภคอาหาร

นอกจากการดูแลทางด้านร่างกายแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงสอนในเรื่องการบริโภคอาหารแก่ภิกษุ ให้ฉันอาหารมื้อเดียวตลอดชีวิตพรหมจรรย์ ว่า “เราฉันอาหารมื้อเดียว เราเมื่อฉันอาหารมื้อเดียว ย่อมรู้สึกว่ามีอาพาธน้อย มีความลาบากายน้อย มีความเบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก”^{๒๓}

^{๒๒} นางประไพ เพิ่มภักดิ์, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", อ่างแล้ว, หน้า ๔๐.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒ /๒๒๕/ ๒๓๖ .

การกินอาหารทรงให้พิจารณาอาหารก่อนฉันทุกครั้งดัง พุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไปเพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า โดยอุบายนี้เราก็จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เราแล้วจึงบริโภคอาหาร^{๖๔}

๓) การออกกำลังกาย

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการออกกำลังกายที่เหมาะสม ควรกับสมณะเพศอย่างยิ่ง ทรงยึดหลักการปรับเปลี่ยนอิริยาบถทั้ง ยืน เดิน นั่ง นอน ให้มีความสมดุลต่อร่างกาย โดยเฉพาะอิริยาบถเดินที่พระองค์ทรงนำมาใช้สำหรับการออกกำลังกายทุกวัน ได้แก่ การเดินบิณฑบาต เข้าตรู่ของทุกวัน มีหลักฐานที่พระพุทธเจ้าและพระสาวก ออกเดินบิณฑบาตไปตามหมู่บ้านเป็นประจำคือ “ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตร และจีวรเสด็จเข้าไปยัง. . . ลำดับนั้น อุทัยพราหมณ์ ตักข้าวใส่บาตถวายจนเต็ม”^{๖๕} และครั้นเวลาเช้า ท่านอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี^{๖๖}

การเดินจงกรม (การเดินไปมาโดยมีสติกำกับตลอดเวลา) พระพุทธเจ้าและพระสาวกจะปฏิบัติธรรมด้วยการเดินจงกรมเป็นประจำ ข้อความดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไปในพระพุทธศาสนา ดังจะยกมาพอสังเขป ดังนี้

“สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมาก กำลังเดินจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้ง”^{๖๗}

“สมัยหนึ่ง ท่านพระโมคคัลลานะ เดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง”^{๖๘}

“สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะท่านพระอนุรุทธ ท่านพระปุลณณมัตถนีบุตร ท่านพระอุบาลี ท่านพระอานนท์ แม้พระเวททักก็กำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุจำนวนมาก ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค”^{๖๙} เป็นต้น

การเดินจงกรมนี้ นอกจากจะเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้า และพระสาวกใช้เจริญสติและสมาธิในอิริยาบถเดินแล้ว ยังถือว่าเป็นวิธีออกกำลังกายอย่างหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมทั้งสุขภาพกาย และสุขภาพจิตอีกด้วย อีกทั้งยังเหมาะสมกับทุกเพศทุกวัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสมณเพศ ดังคำกราบทูลของหมอชีวกโกมารภัจจ์ผู้เป็นหมอที่มีชื่อเสียง ประจำอยู่ราชสำนักแห่งเมืองมคธ และเป็นหมอประจำพระองค์

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๓ / ๒๓.

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๙๖ / ๒๘๕-๒๘๙.

^{๖๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๒๐๗ / ๒๙๙.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๓๕๕ / ๓๙๑ .

^{๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๕๐๖ / ๕๔๕.

^{๖๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖ / ๙๙ / ๑๘๗.

ด้วยนั้น ได้ทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตเรือนไฟและสถานที่เดินจงกรม เพื่อเป็นการให้ภิกษุที่ฉันอาหารประณีตจนเป็นสาเหตุทำให้ร่างกายอ้วน จนส่งผลทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ตามขึ้นมานั้น ได้มีโอกาสออกกำลังกายด้วยการเดินจงกรม ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งของการบริหารร่างกายที่สามารถชะลอการเกิดโรคได้ และให้มีการได้ใช้เรือนไฟอันเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการลดความอ้วนก็จะลดลงตามลำดับ ทำให้ร่างกายรู้สึกเบาสบาย แนวทางทั้งสองวิธีนี้พระพุทธรูปเจ้าทรงพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นการเหมาะสมจึงทรงอนุญาตตามที่หมอชีวกทูลขอไว้ทุกประการ^{๗๐} และพระพุทธรูปเจ้ายังได้ตรัสถึงอานิสงค์ของการเดินจงกรมไว้ถึง ๕ ประการ คือ^{๗๑}

- ๑) ย่อมเป็นผู้มีความอดทนต่อการเดินทางไกล
- ๒) ย่อมเป็นผู้มีความอดทนต่อการบาเพ็ญเพียร
- ๓) ย่อมเป็นผู้มีอาพาธน้อย
- ๔) อาหารที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้วย่อมย่อยไปโดยดี
- ๕) สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมย่อมตั้งอยู่ได้นาน

การเดินจาริกเผยแผ่ธรรมะ พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระองค์จากการเที่ยวจาริกไปตามสถานที่ต่าง ๆ ด้วยการเดินเท้าเท่านั้น แม้จะปรากฏว่าในยุคหนึ่งได้มีพาหนะเทียมเกวียนด้วยสัตว์ใช้แล้วก็ตาม แต่พระพุทธรูปเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตให้การจาริกเผยแผ่ธรรมะโดยการใช้ยานพาหนะ ยกเว้นผู้เจ็บป่วยเท่านั้น^{๗๒} ดังนั้นวิธีการเผยแผ่ธรรมะโดยการจาริกเดินไปนั้น จึงนับได้ว่าเป็นวิธีการออกกำลังกายอีกวิธีหนึ่งที่พระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกในยุคหนึ่งทรงใช้ ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังกล่าวไว้ในที่ทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขปดังนี้

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ในเมืองนาลันทา รับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิดอานนท์ เราจะเข้าไปยังปาฏิกามกัน” พระอานนท์ทูลสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงปาฏิกาม^{๗๓}

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในนาทิกาม รับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิดอานนท์ เราจะเข้าไปยังเวสาลีกัน” พระอานนท์ทูลสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงกรุงเวสาลี

ตามหลักองค์รวมในพุทธวิธีการออกกำลังกายด้วยวิธีการเดิน ที่ทรงนำมาใช้ดังกล่าวนี้ นับได้ว่าเป็นพุทธวิธีที่สามารถทำให้เกิดประโยชน์ได้หลายประการพร้อม ๆ กันไปในคราวเดียวกันด้วยคือ

^{๗๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓.

^{๗๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๙/๔๑ .

^{๗๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๒/๒๖.

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๔๘/๙๒.ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖๐/ ๑๐๔.

เกิดประโยชน์ทั้งต่อการดูแลสุขภาพกาย สุขภาพใจ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในขณะเดียวกันได้ด้วย อีกทั้งยังพบว่า เป็นวิธีที่เหมาะสมกับทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพระภิกษุสงฆ์

การบริหารจิต พระพุทธเจ้าทรงถือหลักปฏิบัติในการดูแลบริหารจัดการ ด้วยหลักใหญ่ ๆ ดังที่กล่าวไว้ในโอวาทปาติโมกข์ ๓ ประการคือ "ละชั่ว ทำดี และทำจิตให้บริสุทธิ์"^{๗๔}

การละชั่ว คือ การละเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง ได้แก่ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเพื่อเจ้อ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา การมีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด การทำดี คือ การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การละเว้นขาดจากการฆ่า ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเพื่อเจ้อ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา การที่มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดแล้ว สิ่งเหล่านั้นมนุษย์ควรละเว้น ให้มนุษย์ทุกคนควรประพฤติแต่ความดี

การทำจิตให้บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ดำรงจิตให้บริสุทธิ์ด้วยการทำจิตให้อยู่กับปัจจุบันกาลขณะ และการทำจิตให้ว่าง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่เศร้าโศกถึงอดีต ไม่คิดถึงอนาคต กำหนดรู้กับปัจจุบัน” และการทำจิตให้ว่างเป็นส่วนมาก ทั้งนี้เพื่อเป็นแบบอย่าง แก่กุลบุตร ดังที่พระองค์ตรัสกับพระสารีบุตรว่า

“สารีบุตร ได้ยินว่า เธออยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษเป็นส่วนมากในบัดนี้เพราะวิหารธรรมของมหาบุรุษนี้ ก็คือสุญญตา เพราะฉะนั้นถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงอยู่ด้วยสุญญตาวินัยธรรมเป็นส่วนมาก”^{๗๕}

นอกจากนี้ พระองค์ยังตรัสบอกวิธีในการทำจิตให้บริสุทธิ์ หรือทำจิตให้ว่างได้นั้นให้หมั่นประกอบทำความเพียรอย่างต่อเนื่องหลายวิธี ดังนี้^{๗๖}

๑) ดินจงกรม

๒) นั่งสมาธิ

๓) นอนอย่างมีสติกำหนดใจพร้อมจะลุกขึ้นมาได้

๔) มีสติสัมปชัญญะในทุกอิริยาบถ เช่น ยืน เดิน นอน เหยียด คู้ ก้าวไป ถอยกลับ เคี้ยว กิน ดื่ม และการขับถ่าย เป็นต้น

๕) ขณะพักผ่อนให้อยู่ในที่สงบเงียบ เช่น ตามธรรมชาติ

๖) ชาระจิตให้ละจากความยินดีในร้ายในโลก

๗) ละความมุงร้ายพยาบาท

๘) มุงประโยชน์เกื้อกูล

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๓-๔๗๕.

^{๗๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๙๘-๔๙๙.

^{๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕-๗๖/๗๘-๘๑.

๔) ปรากฏจากนิวรรณ์ ๕ (ความยินดีในกามทั้งปวง ความมั่งร่ำรวย ความหุดหู่ซึ่งชิมความ ร้าคาญใจ ความลั้งเลงสยั)

จากหลักฐานที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการออกกำลังกาย เพื่อประโยชน์หลายประการดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว เพื่อให้เข้าใจง่ายต่อการสืบค้น ผู้วิจัยได้ทำตาราง แสดงถึงการดูแลผู้ป่วยทางกาย ดังต่อไปนี้ คือ

ตารางที่ ๒.๑ แสดงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยด้วยการปรนนิบัติทางกาย

ลำดับ	ผู้ป่วย	การดูแลผู้ป่วย	ผลการดูแลผู้ป่วย
๑	พระภิกษุอาพาธ รูปหนึ่งนอนเกลือก กลิ้งอยู่กับอุจจาระ และปัสสาวะของ ตนเอง	พระพุทธเจ้าทรงให้การ พยาบาลด้วยการสรงน้ำให้ ภิกษุรูปนั้นจนร่างกาย สะอาด โดยไม่แสดงอาการ รังเกียจแม้แต่น้อย	ภิกษุรูปนั้นร่างกายสะอาด และหายจากอาพาธนั้นทันที
๒	พระติสสะเถระ ป่วยด้วยร่างกายเน่า เปื่อย มีตุ่มหนองผื่น คันขึ้นตัวน้ำเหลือง เปียกขึ้นเลอะเทอะ เปราะเปื้อนทั้งตัวเต็ม	พระพุทธเจ้าทรงให้การ ดูแลด้วยการนำผ้าชุบน้ำ ร้อนมาเช็ดตัวให้ จน น้ำเหลืองที่แห้งกรังทั่วตัว แห้ง และร่างกายสะอาด จึง นำสบงผ้าสบง และจีวร มา เปลี่ยนให้พระติสสะเถระ	พระติสสะเถระมีความ เบาใจ ซึ่งใจมีอาการปลอด โปรงขึ้นมา เกิดกำลังใจ ขึ้นมาร่างกายสะอาด เบา สบายมีจิต และอารมณ์เป็น หนึ่ง
๓	พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาทรง ประชวรหนักด้วยโรค แก่ชรา	พระพุทธเจ้าทรงให้การ ดูแล โดยพระองค์ทรงยก พระหัตถ์ ตั้ง พระทัย อธิษฐานจิตแล้วอุบลลง ที่ พระเศียร ของพระบิดาและ ทรงเช็ดพระพักตร์ของพระ บิดาด้วยน้ำที่พระสารีบุตร นำมาถวาย	พระเจ้าสุทโธทนะทรง สำนวณพระกายคลายความ ทุกข์อันสาหัส และสำเร็จ พระอรหันต์ในบั้นปลายแห่ง พระชนม์ชีพจากนั้นอีก ๗ วัน ก็ สิ้น พ ระ ช น ม์ ชี พ (ปรินิพพาน) ด้วยอนุปาติ เสสนิพพาน

๒.๕.๔ การดูแลเรื่องที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

วิถีชีวิตแห่งพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าเกือบตลอดพระชนม์ชีพส่วนใหญ่พระองค์จะทรง ดำเนินอยู่กับธรรมชาติตามที่ต่าง ๆ เช่น ตามป่าบ้าง ภูเขาบ้าง โคนต้นไม้บ้าง ในถ้ำบ้าง เป็นต้น ดังจะ ยกตัวอย่างการอาศัยอยู่ในป่าของพระพุทธเจ้า ตามที่มีกล่าวไว้ในพระพระพุทธศาสนา มา พอสังเขป ดังนี้

สมัยนั้น มาณพหลายคน พวกเข้เข้าไปยังราวป่านั้นแล้ว ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์ตั้งพระกายตรง อยู่ในราวป่านั้น แลถามว่า ภิกษุท่านทางานอะไร จึงอยู่ในป่าสาละ

“พระโคตมอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ”^{๗๗}

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พักอยู่ ณ เสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ภูเขา ชอกเขา ถ้าป่าช้าป่าทึบ”^{๗๘}

“ตลาคตนั่น ย่อมพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ภูเขา ชอกเขา”^{๗๙} และอื่น ๆ อีกหลายแห่ง เป็นต้น

ตามที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ตามธรรมชาตินั้น ย่อมทรงประจักษ์ชัดถึงคุณประโยชน์ของการอยู่อาศัยตามธรรมชาติอย่างยิ่งแล้วว่า ย่อมส่งผลดีและได้รับประโยชน์ในหลาย ๆ ประการ เช่น ธรรมชาติได้ให้อากาศที่บริสุทธิ์จึงช่วยส่งเสริมทำให้มีสุขภาพดี และที่สำคัญคือ ธรรมชาติได้ให้ความสงบซึ่งเป็นสถานที่ที่เหมาะสมการบำเพ็ญเพียรเป็นอย่างยิ่ง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เมื่อเธอเข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบนั่น สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น”^{๘๐} และ พุทธพจน์อีกบทหนึ่งตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายการทำสิ่งที่ เป็นสัปายะ เป็นอาหารของความไม่มีโรค”^{๘๑}

จากคุณค่าที่ได้จากธรรมชาตินี้ ทำให้พระองค์ทรงบัญญัติข้อห้ามไม่ให้ภิกษุทำลายธรรมชาติไว้ด้วย เช่น ห้ามภิกษุถ้ำยอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายบนพืชและในน้ำ ภิกษุรูปใดทำต้องอาบัติทุกกฏ^{๘๒} นอกจากนี้ยังห้ามภิกษุทำลายต้นไม้อีกด้วย^{๘๓}

๒.๕.๕ การดูแลด้วยสมุนไพรที่พระองค์ทรงดูแลเอง และหมอชีวกโกมารภัจจ์ดูแล^{๘๔}

ในสมัยครั้งพุทธกาล เมื่อหมู่ภิกษุสงฆ์เกิดอาพาธด้วยโรคต่าง ๆ ขึ้นมา พบว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุดูแลรักษาได้โดยมีเครื่องยาต่าง ๆ ไว้ใช้ สำหรับบำบัดรักษาเพื่อบรรเทาโรคที่มารุมเร้าได้ตามความจำเป็นและเหมาะสมแก่โรค ไว้หลายประการ ดังนี้

๑) โรคเรื้อรัง หรือโรคกายประกอบด้วยโทษมาก (อภิสนนกาโย หรือ โทสาภิสนโน) โรคนี้เกิดจากรับประทานอาหารที่ประณีตหรือรับประทานอาหารมากเกินไปแล้วไม่ได้ออกกำลังกายทำให้ร่างกายสะสมด้วยโทษหรือสิ่งอันเป็นพิษทำให้เกิดโรคหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง อนึ่งเมื่อร่างกายได้รับ

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๓-๒๐๔/๒๕๔-๒๕๖.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๕/๔๕๘.

^{๗๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/ ๑๕๕/๒๓๑ .

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๑๙๓/๒๐๕.

^{๘๑} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๖๑๖.

^{๘๒} วิ.ป. (ไทย) ๘/ ๑๘๑ / ๑๖๖.

^{๘๓} อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๖.

^{๘๔} วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐-๓๓๖/๔๓- ๙๒.

สารอาหารในปริมาณที่มากเกินไปนั้น อาจเป็นอันตรายได้ เช่น วิตามินเอที่ละลายในไขมันถ้ากินมากเกินไปจะสะสมอยู่ในไขมันของร่างกาย ซึ่งถ้าสูงมากก็อาจจะทำให้เกิดพิษขึ้นได้^{๘๕}

การรับประทานยาถ่ายและทานอาหารที่อ่อนๆ ละเอียดย่อยง่าย มีลักษณะหนึ่งที่เป็นโรคนี้ ทำให้ผดผื่นคันขึ้นตามตัว (โรคตีชาน) ทำให้อาพารบอ่ยร่างกายไม่แข็งแรงท่านรักษาด้วยการดื่มยาถ่าย เพราะการถ่ายจะทำให้ขับของเสียออกทางอุจจาระ ที่ทำให้เกิดพิษ เมื่อพิษออกหมดค่อยทานอาหารที่อ่อนๆ เป็นน้ำข้าวใส น้ำต้มกล้วยที่ไม่ขึ้น หรือน้ำต้มกล้วยที่ขึ้นนิดหน่อย ต่อมาจึงค่อยฉี้นเนื้อต้ม ทำให้การอาพารดีขึ้น^{๘๖}

น้ำต้มเหล่านี้นี้มีคุณสมบัติให้คุณค่าทางอาหารมีวิตามินสูงและย่อยง่ายเหมาะสำหรับผู้ที่ เป็นโรคนี้ เพราะหลังจากการถ่ายของเสียออก จะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย เพราะเกิดจากการเสียน้ำไปมาก การได้รับอาหารที่อ่อนๆ เช่น น้ำข้าวใส น้ำจากเนื้อต้ม ที่ไม่เป็นอันตรายต่อร่างกายและลำไส้ แต่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกายเป็นอย่างดี พระพุทธองค์อาพารเพราะโรคนี้เป็นเหตุ พระวรกายหมักหมม ด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ท่านพระอนนทีไปเอายาถ่ายมาจากหมอชิวก แต่หมอชิวกแนะนำให้ พระพุทธองค์ทำพระวรกายให้ชุ่มชื้นสัก ๒-๓ วันก่อน ครั้นได้ตามกำหนดแล้วหมอชิวกได้เอากันอุบล ๓ ก้านมาอบด้วยยาต่าง ๆ หลายชนิดผสมกันให้สุกดี พระองค์หายเพราะการสุกดีก้านอุบลเพียง ๓ ก้านเท่านั้น^{๘๗}

๒) โรคลมตามอวัยวะ (องควาโต) โรคนี้เป็นอาการของลมที่เกิดตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตการดูแลรักษาโดยการรมด้วยยาสมุนไพรต่าง ๆ ท่านพระปิลินทวัจจะได้อาพารเป็นโรคลมตามอวัยวะ ท่านได้รักษาโดยการเข้ากระโจมเพื่อขับเหงื่อออกจากร่างกาย^{๘๘}

ก) ดูแลรักษาด้วยการรมควันที่ได้จากการเผาใบไม้ โดยการเข้าไปอยู่ในกระโจมควัน

ข) ดูแลรักษาด้วยการนึ่งกายหรือการอบกาย โดยให้บรรจุถ่านไฟให้เต็มหลุม ประมาณเท่าตัวคนไข้แล้ว กลบด้วยดินทรายแล้วเอาใบไม้ที่เป็นยาแก้ลมไว้บนหลุมนั้นทำตัวด้วยน้ำมัน แล้วนอนบนใบไม้นั้น ทำอย่างนี้เรียกว่าการรมใหญ่ (คงคล้ายกับการอบตัวของหมอยาสมุนไพรในปัจจุบัน (ย่างไฟ) แต่เอาผ้าคลุมเพื่อให้ควันไฟออกไม่ได้แล้วจะทำให้เหงื่อออกมา (ทำอย่างนี้เรียกว่าการอบหรือย่าง)

ค) ดูแลรักษาโดยใช้ใบไม้สมุนไพรนานาชนิดเอามาต้มอาบ พอน้ำอุ่นพอเหมาะจึงอาบทำให้พิษและสิ่งที่หมักหมมในร่างกายออก และทำให้เหงื่อออก

^{๘๕} พระมหาปองปริดา ปริบุญโญ (จำปาศรี), การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔.

^{๘๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒-๖๓.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/ ๑๙๔- ๑๙๕.

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖.

ง) ดูแลรักษาโดยการลงแช่น้ำอุ่นในอ่างเพื่อให้เหงื่อออก^{๘๙}

๓) โรคลม (วาตพาโร, วาตโรโค) โรคลมในร่างกายแปรปรวนไม่ปกติจะทำให้เกิดอาการต่าง ๆ ได้ เช่น เป็นลม, เป็นชื่อของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการหลายอย่าง เช่น วิงเวียนหน้ามืด คลื่นเหียน ถ้าอาการรุนแรงอาจทำให้สิ้นสติหรือตายได้ เช่น เขาเป็นลมแน่นิ่งไป^{๙๐} โรคนี้เกิดจากลมภายในกายแปรปรวน เช่น ลมตีขึ้นเบื้องบนทำให้วิงเวียนหรือมีอาการไข้หนาวสั่นไปทั่วทั้งกาย ปากคอแห้ง หายใจขัด นอนไม่หลับ แต่บางครั้งมีอาการคันไปทั่วตัว (อาการแพ้) ทำให้ปวดศีรษะ รับประทานอาหารไม่ได้ หรือบางครั้งทำให้คลื่นไส้อาเจียนออกมา มีนงงเป็นอาการง่วงเหงาหาวนอนคล้าย ๆ จะเป็นไข้ ตาลายเดินไม่ได้ การดูแลรักษาด้วยน้ำมันผสมกับน้ำเมา

ดังที่พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลมแพทย์ได้ทำการดูแลรักษาโดยใช้น้ำมันผสมกับน้ำเมา น้ำเมานี้ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นกระสายยาได้หรือใช้ประกอบยาชนิดอื่นเพื่อทำการรักษาโรคได้ แต่ต้องผสมให้พอเหมาะ ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น หรือรสของน้ำเมา แต่ถ้าผสมน้ำเามากเกินไป ก็ให้ใช้เป็นยาทาได้เพื่อรักษาโรคเท่านั้น ห้ามนำมาดื่ม ถ้าดื่มต้องอาบัติปาจิตตีย์ ส่วนน้ำมันนั้นให้เก็บไว้ในลังจัน ที่ทำด้วยโลหะ ไม้ ผลไม้ที่แห้ง^{๙๑}

๔) โรคปวดศีรษะ (สีสาพาโร, สีสาภิตาโป) โรคนี้เป็นโรคที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนและเกิดกับคนทุกเพศทุกวัย หนักบ้างเบาบ้างแต่บางครั้งก็มีอาการเรื้อรัง วิธีการดูแลรักษาโดยใช้น้ำมันทาและการใช้ยานัตถุ์ พระปิลินทวัจฉะเป็นโรคปวดศีรษะ ได้ใช้น้ำมันทาที่ศีรษะ แต่ถ้าไม่หายก็ให้สัตถุ์ยา โดยการใช้กล้องยาที่ทำด้วยกระดูกเขาสัตว์ ไม้้อ ไม้ไผ่ ยาง ผลไม้ โลหะ และเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นภายหลังทรงอนุญาตให้ใช้กล้องที่เป็นหลอดคู่ทำให้นัตถุ์ยาได้เท่ากัน แต่ยังไม่หาย ให้ใช้วิธีสูดควันโดยใช้กล้องสูดควันเข้าไปทำด้วยกระดูก เขาสัตว์ ไม้้อ ไม้ไผ่ ยาง ไม้ ผลไม้ โลหะและเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ และเก็บรักษาไว้ให้ดี^{๙๒}

๕) โรคลงราก (วิสุจิกา) คือ โรคที่มีอาการอุจจาระร่วงและอาเจียน, อ้วก, สารออกทางปาก, อาการที่สารออกทางปาก, รากเลือด, อาเจียนเป็นเลือด, โรคชนิดนี้มีอาการรุนแรงมาก ถ้าถ่ายเป็นเลือดเรียกว่าลงแดง แต่ถ้าเกิดท้องร่วงอย่างรุนแรงจะทำให้อ่อนเพลียเพราะเกิดจากการเสียน้ำมากการรักษาโรคท้องร่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการป้องกันภาวะขาดน้ำและเกลือแร่เป็นเรื่องสำคัญที่สุด การเสียน้ำทางอุจจาระอย่างมากอาจเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ง่าย “มีวิธีการดูแลรักษา คือ ให้เอานมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ผสมกันแล้วดื่ม เมื่อผสมกันแล้วจะมีสีสวยกลิ่นหอม รสชาติดีจึงเป็นที่ถูกใจ ทำให้สดชื่น หายจากโรคท้องร่วงชนิดนี้ได้^{๙๓}

^{๘๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๗.

^{๙๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙๘๘.

^{๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕-๕๖.

^{๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๒-๕๔.

^{๙๓} พระมหาปองปรีดา ปริบุญโณ (จำปาศรี), การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๙๓.

อหิวาตกโรค เป็นโรคที่ระบาดได้รวดเร็วชนิดหนึ่งที่มีอาการทั้งอุจจาระร่วงและอาเจียนอย่างรุนแรง เป็นโรคที่มีอันตรายมาก เมื่อเกิดขึ้นที่บ้านหลังใดแล้วจะมีการติดเชื้ออย่างรวดเร็วทั้งคนทั้งสัตว์ มักจะเกิดในสถานที่ ที่มีสุขลักษณะไม่สะอาดมีเชื้อโรคมะเร็งวันเป็นตัวนำเชื้อจะเกิดการระบาดอย่างรวดเร็ว อหิวาตกโรคนี้ถ้าเกิดกับผู้ใดถ้ามีความรุนแรงแล้วจะทำให้ผู้ป่วยนั้นเสียชีวิตอย่างรวดเร็ว อหิวาตกโรคเป็นโรคติดต่ออันตรายที่ร้ายแรงแพร่หลายและติดต่อกันได้ง่าย เกิดจากเชื้อโรคชนิดหนึ่ง ทำให้ท้องเสียหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นที่ลำไส้เล็กส่วนล่าง อาการสำคัญ คือ อุจจาระร่วง อาเจียนเป็นตะคริว ปัสสาวะน้อย และหมดสติ โรคนี้มักเกิดระบาดทั่วไป โดยมากในหน้าร้อนทุกครั้งที่เกิดระบาดมักทำลายชีวิตพลเมืองจำนวนมาก ผู้ที่ป่วยด้วยโรคอหิวาตกโรคหรือผู้ที่เปื้อนพาหะมักถ่ายเชื้อโรคปนออกมาทั้งอุจจาระ และอุจจาระของคนเหล่านี้ทำให้โรคแพร่หลายและติดต่อกันง่ายที่สุด^{๔๔}

สำหรับอหิวาตกโรคไม่ได้ระบุถึงวิธีการดูแลรักษา มีแต่หนีจากหมู่บ้านที่เป็นโรคชนิดนี้ คือ เพื่อไม่ให้ติดเชื้อโรคนี้ แล้วก็จะรอดชีวิตได้ เพราะเป็นการป้องกันเชื้อโรคในสมัยนั้น ดังเรื่องที่ พระพุทธองค์พร้อมกับพระอานนได้ทำการดูแลรักษาภิกษุที่เป็นโรคท้องร่วง ซึ่งนอนจมกองอุจจาระ ปัสสาวะอยู่ แต่ไม่ได้ระบุวิธีการรักษาว่าใช้ยาอะไรที่ทำการรักษาภิกษุรูปนั้น^{๔๕}

สรุปว่าการดูแลรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรจำเป็นจะต้องรู้สาเหตุของการเจ็บป่วยด้วยแล้ว ค่อยรักษาตามอาการของโรคนั้น ๆ แต่ถ้าหากอาการเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากโรคทางกายแล้วต้องใช้ยาสมุนไพรเพราะยาเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิต ยาจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะยาที่รวมอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ มนุษย์เราที่มีโรคประจำตัวอยู่แล้ว คือ โรคทางกาย โดยเฉพาะโรคทางกายเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องรู้จักดูแลเอาใจใส่บำบัดรักษาด้วยยาโดยการรับประทาน การพอก การไล่ ทา การหยอดยา การนัตถ์ การแช่น้ำอุ่น การอบตัวด้วยไอน้ำสมุนไพรเพื่อขับสารพิษ และลมออกจากร่างกายช่วยรักษาลมเสียดยกตามข้ออีกด้วย

๒.๖ การดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางใจ^{๔๖}

เมื่อกล่าวถึงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางจิตใจนั้นการดูแลรักษาหรือบรรเทาความเจ็บป่วยทางจิต หรือ ทางใจ คนเราเมื่อถูกอนุสัยหรืออาสวะ อันเป็นกิเลสอย่างละเอียดครอบงำ มีอาการทางจิต เช่น โสภ โกรธ หลง เกรี้ยวไศภ ครอบครวญ และเสียใจ

ความเจ็บป่วยเหล่านี้เป็นความเจ็บที่จะต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนาน เพราะจะฝังรากลึกลงในจิตในใจ และโรคเหล่านี้จะต้องอาศัย หลักธรรมที่จะทำให้เกิดปัญญาเข้ามาแก้ไขธรรมเหล่านี้เรียกว่า “ธรรมโอสถ” วิธีการใช้ธรรมโอสถ ในการดูแลรักษาโรคทางใจ มีข้อความที่อาจจะเกิดขึ้นหลายสาเหตุคือเมื่อเจ็บป่วย การดูแลรักษาเฉพาะโรคที่เกิดขึ้นทางกายเท่านั้น ยังไม่เพียงพอ เพราะ

^{๔๔} มานัส ดุสิตสมิธ, รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฉลิมขัญการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๒๓-๒๒๘.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙.

^{๔๖} นางประไพ เพิ่มสิทธิกร, "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา", อ้างแล้ว, หน้า, ๔๓-๔๔.

คนนั้นประกอบด้วย กาย และใจ และเป็นที่ทราบกันว่าใจมีความสำคัญมาก ดังคำว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว เมื่อกายป่วยแล้ว ใจมักป่วยตามด้วย และบางครั้งอาการป่วยทางใจนั้นมากกว่าทางกายเสียอีก ดังเช่น ผู้ป่วยมะเร็งหลายคน แม้โรคมะเร็งที่เป็นหายขาดแล้ว ใจก็ยังเป็นมะเร็งอยู่คือยังทุกข์ทรมานใจอย่างเดิม เรียกว่าใจเป็นมะเร็ง ไม่ใช่กาย

การดูแลรักษาใจผู้ป่วยและญาติจึงมีความสำคัญ มาก เป็นสิ่งที่บุคลากรทางการแพทย์ต้องตระหนักและให้การช่วยเหลือ และดูแลเอาใจใส่อย่างจริงจังและต่อเนื่องกัน แต่สำหรับใจนั้น แม้ผู้อื่นจะให้ความช่วยเหลือ อย่างดีเท่าใด ตัวผู้ป่วยเองก็ยังคงเป็นคนสำคัญที่สุดในการดูแลรักษาใจของตนเอง การรักษาโรคทางใจนั้นต้องใช้ธรรมโอสถดูแลรักษาเพื่อให้โรคหายเป็นปกติ ซึ่งมีหัวข้อธรรมดังนี้^{๑๗}

๑) ใช้โยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาหาเหตุผล หาคุณค่าประโยชน์และโทษในแต่ละเรื่อง พร้อมกับรู้แก้ไขปัญหาและรู้จักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

๒) การใช้สมาธิบำบัด เช่น อาปานาสติ พุทธานุสสติ การเจริญเมตตา เพื่อสงบนิวรณ์กิเลสจนเกิดปีติผ่องคลาย

๓) การคบหากัลยาณมิตร เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ พระสงฆ์ แพทย์ จิตแพทย์ คนใดคนหนึ่ง ที่สามารถให้คำแนะนำและปรึกษาได้เป็นอย่างดี

๒.๖.๑ การดูแลหรือพยาบาลด้วยการสนทนาธรรม

เมื่อกล่าวถึงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในการพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ ๒ ประการ คือ . ด้วยการสนทนาธรรมและ ๒. ด้วยการแสดงธรรม ดังเหตุการณ์ที่ปรากฏใน นกุลปิตสูตร ดังต่อไปนี้ . . ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ เกสภาวัน นกุลปิตาคหบดี เข้าเฝ้าพระองค์ แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เผ่าถ่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็ไม่ได้เห็นเป็นนิตย์ขอพระผู้มี พระภาคโปรดให้อิโฉวาท สั่งสอนข้าพระองค์ด้วยเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานด้วยเถิด” พระพุทธองค์จึงแสดงธรรมโปรดแก่คหบดีผู้สูงวัย ว่า พึงตั้งใจไว้เสมอว่า ถึงแม้ว่ากายจะกระสับกระส่ายอยู่ก็ตาม แต่จิตจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย ครั้นเมื่อคหบดีผู้สูงวัยท่านนั้น ได้ฟังอมตะธรรมนั้นแล้วก็เกิดความยินดี มีอินทรีย์ผ่องใส และสีหน้าบริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้นมากทันทีแล้วคหบดีก็เข้าไปหาพระสารีบุตร

^{๑๗} นางสาวเกตุมณี พรหมเถื่อน, กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพุทธศาสนา เกรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖.

พระสารีบุตรถามว่า “อินทรีย์ผ่องใส สีสหน้าผุดผ่อง วันนี้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้ามาใช่หรือไม่”

คหบดีตอบว่า “ใช่” พระสารีบุตรถามอีกว่า “เพราะเหตุไร คหบดีไม่ถามพระองค์ให้ยิ่งกว่า ว่าบุคคลเช่นไร เป็นผู้มียกย่องกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่าย และบุคคลเช่นไร ชื่อว่าเป็นผู้มียกย่องกระสับกระส่าย แต่ไม่ชื่อว่ามียกย่องกระสับกระส่ายไปด้วย”

คหบดี ตอบว่า “ท่านผู้เจริญ การที่กระผมมายังสำนักของท่านนี้ก็เพื่อต้องการจะทราบความหมายเนื้อความของพระภาษิตนี้จากท่าน จึงขอโอกาสนี้จากท่านช่วยอธิบายเนื้อความ แห่งพระภาษิตนี้ให้แจ่มแจ้ง แก่กระผมด้วยเถิด”

พระสารีบุตรจึงอธิบายให้คหบดีผู้สูงวัยนั้น เข้าใจว่า ผู้มียกย่องกระสับกระส่ายและมีจิตกระสับกระส่ายคือ ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาและไม่เข้าใจในชั้น คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นต้น และผู้ที่ชื่อว่ามียกย่องกระสับกระส่าย แต่ไม่ชื่อว่ามียกย่องกระสับกระส่ายไปด้วยคือ ผู้ที่ได้ศึกษาและเข้าใจในชั้น คือรูป เวทนา เป็นต้น ซึ่งเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามที่เราต้องการได้ เมื่อได้ฟัง พระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว นกุลปิตาคหบดี พอใจมาก และชื่นชมในคากล่าวของพระสารีบุตรเป็นอย่างมาก^{๙๘}

สรุปได้ว่าเป็นธรรมดา เมื่อร่างกายทรุดโทรมลงไป การที่จะต่อสู้ รักษาตัว บริหารร่างกาย ไม่ให้มีโรคเป็นการยาก อาการเจ็บไข้ก็ปรากฏได้มากขึ้น ในสภาพแบบนี้ต้องบริหารชีวิตให้ดีที่สุด โดยพระพุทธเจ้าสอนให้ฝึกตนเองไว้ว่า ถึงแม้ร่างกายของเราจะป่วย แต่จิตใจของเราจะไม่ป่วยตามไปด้วย ซึ่งจะสังเกตได้เห็นถึงสีหน้าผิพรรณของผู้ป่วยที่ร่างกายป่วยและจิตใจป่วยไปด้วยนั้น มักจะมีใบหน้าผิพรรณที่เศร้าหมองอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งตรงข้ามกับบุคคลที่แม้ร่างกายป่วย แต่จิตใจไม่ป่วยตามไปด้วยนั้น จะมีใบหน้าผิพรรณที่สดชื่น แจ่มใสได้ทั้งๆที่มีร่างกายเจ็บป่วยอยู่ก็ตาม เพราะจิตของผู้ป่วยนั้นได้เป็นอิสระจากการถูกรอบงำ จากความเจ็บป่วยไปได้ เมื่อจิตที่เป็นอิสระ บริสุทธิ์ ผ่องใส ย่อมส่งผลถึงร่างกายให้มีผิพรรณและสีหน้าที่สดชื่น ผ่องใส ตามไปด้วย

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระพุทธองค์ในการให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วย ด้วยการสนทนาธรรมด้วยพระองค์เอง เพื่อให้เข้าใจง่ายต่อการสืบค้น ผู้วิจัยได้ทำตารางแสดงการดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ ไว้ข้างล่างดังนี้

^{๙๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗ / ๑ / ๑- ๓.

ตารางที่ ๒.๒ แสดงการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ

ลำดับ	กรณีผู้ป่วย	การดูแลหรือพยาบาลด้วยการ สนทนาธรรม	ผลการดูแลผู้ป่วย
๑	นกุลปีตาคหบดีป่วยด้วยโรคนิพิตาการเจ็บป่วยอดแอดอยู่เป็นประจำ	พระพุทธเจ้าทรงสนทนาธรรมกับนกุลปีตาคหบดีด้วยพระองค์เองว่าแม้เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่จิตของเราจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วยโดยใช้สติหรือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นความจริงตามกฎไตรลักษณ์ เป็นการให้การดูแลทางด้านจิตใจ	จิตใจไม่ฟุ้งซ่านผ่อนคลาย เบาสบายควบคุมสติได้ หายป่วยในฉับพลัน

๒.๖.๒ การใช้พุทธานุภาพ

การใช้พุทธานุภาพ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาทำการดูแลรักษาโรค มีกล่าวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาตอนหนึ่ง มีเนื้อความโดยย่อว่า

สมัยหนึ่ง มีอุบาสิกาชื้อสุปปิยา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นางจึงได้ตัดขึ้นเนื้อของตนเองไปปรุงอาหารแทนเนื้อสัตว์ ถวายแด่ภิกษุอาพาธ หลังจากนั้นนางป่วยพระพุทธร่องค์ทรงทราบอาการไม่สบายของนาง พระองค์ทรงแสดงพุทธานุภาพรักษาแผลของนางให้หายเป็นปกติ นางได้กล่าวสรรเสริญพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “น้าอัสจรรยจฺริงหนอ ท่านผู้เจริญ ไม่เคยปรากฏท่านผู้เจริญ พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เพียงได้เห็นพระองค์เท่านั้น แผลใหญ่กลับหายเป็นปกติ มีผิวพรรณเรียบสนิท เกิดโลมชาติ”^{๙๙}

๒.๖.๓ คุณธรรมของผู้ดูแลหรือพยาบาลไข้ที่ดีและพยาบาลง่าย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติคุณธรรมหรือข้อปฏิบัติของผู้รักษาพยาบาลที่ดีไว้ถึง ๕ ประการ คือ

- ๑) สามารถจัดยา
- ๒) รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือนำของแสดงออกไป นำของไม่แสดงเข้ามาให้
- ๓) ไม่พยาบาลไข้เพราะเห็นแก่อาภิส มีจิตเมตตา

^{๙๙} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๒.

๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระปัสสาวะน้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง

๕.) สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากไปปฏิบัติ เราใจให้อาหาญแกล้งกล้าปลอม
ซโลมใจให้สดชื่นด้วยธรรมมีกถา^{๑๐๐}

คุณธรรมของคนไข้ที่ดูแลได้ง่าย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติคุณธรรมหรือข้อปฏิบัติสำหรับ
ผู้ป่วยที่พยาบาลได้ง่ายมี ๕ ประการ คือ

๑) ทำความสบาย

๒) รู้ประมาณในความสบาย

๓) ฉันทา

๔) บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่
กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕) เป็นคนอดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่
น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำชีวิต^{๑๐๑}

สรุปว่า พระพุทธเจ้าทรงพระบัญญัติการดูแลคนไข้ที่ดีต้องรู้จักจัดยา มีจิตเมตตา ไม่เห็น
แก่อาภิส และรังเกียจ และปลอบใจให้เขาแกล้งกล้า หรือแม้แต่คุณสมบัติของผู้ดูแลได้ง่ายต้องรู้
ประมาณในการฉันทา เป็นต้น พระองค์หวังว่าเพื่อที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ภิกษุช่วยดูแลกันเองใน
พระพุทธศาสนาของพระองค์ได้ ซึ่งจะไม่มีใครมาช่วยดูแลภิกษุเวลาเจ็บไข้ นอกจากภิกษุเอง ก็แสดง
ว่าพระองค์ทรงมองการไกลให้เห็นถึงความห่วงใยที่มีต่อลูกศิษย์ของพระองค์เป็นอย่างมาก

๒.๖.๔ การดูแลหรือพยาบาลด้วยการแสดงธรรมให้ผู้ป่วยฟัง

เมื่อกล่าวถึงการดูแลพยาบาลผู้ป่วย ด้วยการแสดงธรรม ผู้วิจัยพบว่าพระพุทธองค์ทรง
เป็นผู้นำในการดูแลพยาบาลผู้ป่วยได้อย่างดียิ่ง ทรงเป็นแบบอย่างแก่พระภิกษุสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน
ด้วยการแสดงธรรม ดังเหตุการณ์ที่ปรากฏ ในปฐมคิลานสูตร ทศคิลานสูตร ตติยคิลานสูตร และคิริ
มานนทสูตร และหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในการแสดงมีมาก ทางผู้วิจัยขอเสนอหลักธรรมที่
สำคัญ ๕ หลักธรรม ตามลำดับดังต่อไปนี้

หลักธรรมที่ ๑. มีความว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุง
ราชคฤห์ สมัยนั้นท่านพระมหากัสสปะ อาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิลลิกูหา

พระองค์ตรัสถามท่าน พระมหากัสสปะว่า “เธอพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้
หรือ ความรู้สึกเจ็บปวด ความรู้สึกเป็นทุกข์ ทุเลาลงหรือ ไม่กำเริบขึ้นหรือ”

^{๑๐๐} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒-๒๔๓.

^{๑๐๑} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๓.

พระมหากัสสปะทูลตอบว่า “ข้าพระองค์ทนต์ไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์มีทุกขเวทนายอย่างแรงกล้า ยิ่งกำเริบ ไม่ทุเลาลงเลยพระเจ้าข้า”

พระองค์จึงตรัสว่า “กัสสปะ โพชฌงค์ ๗ ประการ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชฌงค์ ๗ ประการ มีอะไรบ้าง ดูก่อนกัสสปะ โพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ที่เป็นวิถีแห่งการบรรลุธรรม วิถีแห่งความพ้นทุกข์ วิถีแห่งการตัดอาสวะกิเลสทั้งหลาย ผู้ที่เข้าถึงการบรรลุธรรม หรือ เข้าถึงความดีได้นั้นจะต้องมี โพชฌงค์ ๗ ประการ ดังนี้ คือ

๑) สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้ คือต้องปฏิบัติตนให้เป็นคนมีสติโดยให้สำนึกพร้อมอยู่ด้วยอาศัยจิตที่สงบ ให้ใจอยู่ในกิจ ให้จิตอยู่กับเรื่องนั้น ๆ เฉพาะหน้า เช่นเวลานี้เรารู้หรือไม่ว่าเรากำลังทำอะไร อยู่ รู้หรือไม่ว่าลมหายใจเข้าออกเวลานี้หายใจเข้าสั้นหรือยาว หายใจออกสั้นหรือยาว หรืออิริยาบถต่างๆ เวลานี้กำลังเดินอยู่หรือ กำลังนั่งอยู่หรือกำลังนอนอยู่ เป็นต้น คือต้องพยายามให้รู้อยู่ทุกอารมณ์ และทุกอิริยาบถ

๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือการเพินธรรม) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือการเพินธรรม ในธรรมวิจย นี่เป็นการเลือกเพินไตรตรอง ให้มองเห็นอารมณ์ที่เห็นเฉพาะหน้านั้นเป็นธรรม จนเกิดความเข้าใจ หยั่งลงไปถึงความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความดับไปของสิ่งทั้งหลาย คือเป็นการสอดส่องค้นคว้าดูว่าสิ่งที่เราคิด ด้วยสตินั้นมันถูกหรือผิด ตรงหรือไม่ตรง และให้พิจารณาดูว่าสิ่งที่ทำไปนั้นมันดีหรือไม่ ดีหรือไม่ หรือว่าอยู่ในความพอดี และสิ่งที่ทำนั้นทำเพื่ออะไร ผลออกมาเป็นเช่นไร มีความสุขใจหรือไม่ ซึ่งก็คือการแสวงหาธรรมที่เหมาะสมและตรงกับตนเองที่สามารถปฏิบัติได้

๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความเพียร ความบากบั่น ความพยายามทำกิจไม่ท้อถอย คือในทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรารถนา ต้องอาศัยความเพียรพยายามไม่ท้อถอย ต้องอดทน ถ้าไม่มีความเพียรแล้ว ความสำเร็จจะมีไม่ได้เลย ต้องคิดวางแผนทุกอย่างต้องมีอุปสรรค ไม่ว่างานอะไรทั้งหมดมีอุปสรรคทั้งนั้น ไม่มีความราบรื่นเป็นเรื่องปกติ เมื่อมีความพากเพียร มานะพยายามบากบั่นอย่างยิ่งแล้ว ผลที่ได้รับ คือความปิติสุขต่อไป

๔) ปิติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิ่มใจ) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความอิ่มใจ ความเต็มใจในใจ ปิตินี้มีได้ทั้งในสมถะและวิปัสสนา ถ้าเป็นสมถะก็ได้แก่องค์ฌาน ส่วนในวิปัสสนาก็คือความอิ่มใจในการเจริญวิปัสสนา ในผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน เมื่อมีสติรู้ทันอารมณ์ มีปัญญาเข้าใจสภาวะ เห็นสภาพไตรลักษณ์ ของรูปนาม รู้สีกตัว มีความเพียรอย่างจริงจัง ไม่ย่อท้อ ย่อมเกิดปิติชื่นชมเป็นธรรมดา และสิ่งที่จะตามมาจากปิตินี้คือ ความผ่อนคลาย ความปล่อยวาง

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความสงบกายสงบใจ) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความสงบกายสงบใจ ความสงบใจและอารมณ์ ความสงบเย็น ความผ่อนคลาย

คลายกายใจ คือความผ่อนคลายกายใจ สงบระงับ เรียบเย็นไม่เครียด ไม่กระสับกระส่าย เบาสบายปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นี้ มีลักษณะทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น รู้สึกสบายใจคือความผ่อนคลาย ความปล่อยวาง จากในสิ่งที่ตามองเห็นรูป ที่หูฟังเสียง ที่จมูกได้กลิ่น ที่ลิ้นได้ลิ้มรส ที่กายถูกต้องหรือสัมผัส จะผ่อนคลายจากสิ่งชั่วเลวร้ายเสียหาย ทั้งกายวาจาและใจ เมื่อมีความผ่อนคลาย ปล่อยวางลงแล้วก็จะเข้าไปถึงองค์คุณแห่งสมาธิต่อไป

๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความตั้งจิตมั่น) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความมีใจตั้งมั่น การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่านคือการรักษาความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่วอกแวก ไม่ส่าย สมาธิไม่ใช่การนั่งหลับตา หรือนอนหลับตา สมาธิแปลว่าตั้งใจมั่น คือจิตที่จับอยู่ในอารมณ์หนึ่งอยู่โดยเฉพาะ จิตไม่สอดส่ายไปสู่อารมณ์อื่น ในจิตที่ตั้งมั่นนี้ จิตกับกายจะแยกกันคืออาการภายนอกไม่รู้จริง แต่อาการภายในเหมือนคนที่ตื่นอยู่ปกติ และมีอารมณ์ที่ตั้งมั่น แต่ถ้าฟุ้งซ่านสมาธิจะอ่อนลง และเหตุที่ฟุ้งซ่านเพราะสติปัจจุบันอ่อนไป จึงต้องพยายามให้จิตอยู่กับปัจจุบัน ความฟุ้งซ่านก็จะหมดไป เพราะทุกอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ฉะนั้นต้องมีสติ ต้องรู้ทันอารมณ์ ทันปัจจุบัน ทุกอิริยาบถด้วยบริบูรณ์ สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้นได้

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความรู้จักวางใจเฉย คือการวางที่เฉย เรียบ นิ่งดูไป ไม่ว่าชอบใจ หรือไม่ชอบใจ ก็ให้วางเฉยเสีย คือไม่ยินดีต่อความสุข ไม่เดือดร้อนต่อความทุกข์ที่มีต่อตน รวมถึงการวางเฉยในสังขารว่าทุกสิ่งอย่างล้วนเป็น อนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะเป็นธรรมดา ที่คนเรามีขันธ ๕ ต้องมีการกระทบกระทั่งทั้งทางหู ทางตา ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่พ้น ในเรื่องความเจ็บป่วยก็เช่นกัน เป็นเรื่องธรรมดา ถ้ารักษาระวังเวทนาได้ก็ควรรักษาไป แต่ถ้าเมื่อรักษาแล้วไม่หาย ก็ไม่เป็นไรให้วางเฉยไว้ ถ้ามันทรงอยู่ก็ดูมันไปเฉยๆ แต่ถ้าวางเฉยไม่ได้ ความทุกข์จะปรากฏเมื่อนั้น ถ้าวางเฉยได้เราก็คงสิ้นทุกข์เมื่อนั้นเช่นกัน

โพชฌงค์ ๗ ประการ เหล่านี้ เป็นธรรมที่ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเห็นธรรมกล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เมื่อพระมหากัสสปะได้ฟังจบลงแล้วก็ปลื้มใจและชื่นชมยินดียิ่ง ในโพชฌงค์ธรรมนั้นว่าโพชฌงค์นี้ตีก โดยตรัสแก่พระองค์ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โพชฌงค์ตีก ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์ตีก” หลังจาก ที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาชิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะก็หายขาดจากโรคนี้ได้ทันที^{๓๐๒}

จากการศึกษาจะเห็นว่า นอกจากให้การพยาบาลผู้ป่วย ทางด้านร่างกายและด้านจิตใจ แล้วพระองค์ยังแสดงอัมตะธรรม ด้วยการแสดงธรรม โดยพระองค์ทรงกล่าวสนทนาธรรม กับ พระมหากัสสปะ ทรงแสดงถึงอานุภาพของโพชฌงค์ ประการ ที่ทำให้พระมหากัสสปะ หายจากอาพาธ ซึ่งเป็น ปฐมคิลานสูตร

^{๓๐๒} ส .ม.(ไทย) ๑๙/ ๑๙๕ / ๑๒๘.

หลักธรรมที่ ๒ มีความว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระองค์ตรัสถามท่านมหาโมคคัลลานะว่า “โมคคัลลานะ เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ” หลังจากที่พระองค์ทรงถาม พระมหาโมคคัลลานะว่า “เธอพอทนได้หรือ พอยังอดทนให้เป็นไปได้หรือ ความรู้สึกเจ็บปวด ความรู้สึกเป็นทุกข์ทุเลาลงหรือ ไม่กำเริบขึ้นหรือ”

พระมหาโมคคัลลานะทูลตอบว่า “ข้าพระองค์ไม่สบายจะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามี แต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลา ไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า” เมื่อพระมหาโมคคัลลานะ ตอบว่า ตนเองทนไม่ได้เลย คงมีชีวิตต่อไปไม่ได้ และรู้สึกว่าทุกข์ทรมานอย่างมาก อาการกลับหนักขึ้นไม่ทุเลาลงเลย

พระองค์จึงตรัสว่า “โมคคัลลานะ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”

พระองค์จึงตรัสสอนโพชฌงค์ ๗ ประการนั้นแก่พระมหาโมคคัลลานะเช่นเดียว กับที่ ตรัสสอนพระมหากัสสปะ และเมื่อพระมหาโมคคัลลานะได้ฟังจบลงแล้ว ก็ปลื้มใจและชื่นชมยินดียิ่งในโพชฌงค์ธรรมนั้นว่าโพชฌงค์นี้ดีนัก โดยตรัสแก่พระองค์ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โพชฌงค์ดีนักข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์ดีนัก” พระมหาโมคคัลลานะก็หายขาดจากโรคนั้นได้ในทันทีซึ่งเป็น ทุตยคิลานสูตร^{๑๐๓}

หลักธรรมที่ ๓ มีความว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น พระองค์ทรงพระประชวร ได้รับทุกข์ พระอาการหนัก ท่านพระมหาจุนทะเข้าไปเฝ้าพระองค์ ถึงที่ประทับ พระองค์ได้ตรัสกับพระมหาจุนทะว่า “จุนทะ เฉพาะเธอที่จะอธิบายโพชฌงค์ให้แจ่มแจ้ง”

พระองค์ทรงรับสั่งให้ พระมหาจุนทะ กล่าวโพชฌงค์นั้นถวาย ท่านพระมหาจุนทะทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้พระองค์ตรัสไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

พระองค์ทรงตรัสสอนพระมหาจุนทะถึงโพชฌงค์ ประการแล้วให้กล่าว โพชฌงค์ ๗ ประการนั้นถวาย แล้วพระพุทธเจ้าทรงชื่นชม พอพระทัยมาก และทำให้ทรงหายจากประชวรนั้นได้โดยพลัน ซึ่งเป็น ตุตยคิลานสูตร^{๑๐๔}

ผลที่ได้ศึกษาจะเห็นว่า นอกจากให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางด้านร่างกายและด้านจิตใจ แล้วพระองค์ยังแสดงอเมตตะธรรม ซึ่งมีความหมายลึกซึ้ง โดยพระองค์ทรงกล่าวสนทนาธรรม กับ พระมหากัสสปะ และ พระมหาโมคคัลลานะ โดยทรงสาธยายถึงอานุภาพของโพชฌงค์ ๗ ประการ แล้ว

^{๑๐๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๙๖ / ๑๒๙.

^{๑๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๙๕ / ๑๓๐.

สามารถรักษา พระมหากัสสปะ และ พระมหาโมคคัลลานะให้หายจากอาพาธรุนแรงนั้นได้ และเมื่อพระองค์ทรงพระประชวรเองเป็นไข้หนัก พระมหาจุนทะก็ได้เข้าสาธยายพระคุณของโพชฌงค์ ๗ ประการถวาย พระองค์แล้วก็หายจากพระประชวรนั้นในทันที เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้การสวดโพชฌงค์เป็นมนต์โอสถที่ใช้รักษาอาการป่วยไข้ให้หายได้ดีเลยทีเดียว

หลักธรรมที่ ๔ มีความว่า ในสมัยหนึ่งที่ พระผัคคุณะอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับความทุกข์ทรมานมาก พระอานนท์ ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลขอให้พระองค์เสด็จไปเยี่ยมพระผัคคุณะ โดยกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระผัคคุณะอาพาธมีทุกข์ เป็นไข้หนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปเยี่ยมท่านพระผัคคุณะถึงที่อยู่เถิด” ครั้นในเวลาเย็นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมพระผัคคุณะถึงที่อยู่ ท่านผัคคุณะเมื่อแลเห็นพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จมาหาตนแต่ไกล จึงพยายามลุกขึ้นจากเตียง ในเวลานั้นพระองค์ตรัสห้ามพระผัคคุณะไม่ให้ลุกขึ้นนั่งว่า “อย่าเลยผัคคุณะ เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะที่ภิกษุอื่นปูลาดไว้อยู่มีอยู่ เราจักนั่งบนอาสนะนั้น” แล้วพระองค์ก็นั่งบนที่ประทับที่ภิกษุจัดไว้ให้

พระองค์ถามว่า “ผัคคุณะ เธอยังสบายดีหรือ ยังพออดทนอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาบรรเทาหรือไม่บรรเทา”

ท่านผัคคุณะกราบทูลว่า “มีอาพาธแรงกล้ำมาก ทนแทบไม่ได้ ทุกขเวทนาไม่บรรเทาเลย มีแต่กำเริบหนักขึ้น อาการที่เป็นอยู่ในเวลานี้ก็คือ มีอาการปวดศีรษะมากเปรียบเสมือนมีคนที่มีกำลังแข็งแรง ใช้เหล็กแหลมที่คมกริบเสียดแทงลงที่กลางศีรษะ และใช้เชือกหนังที่เหนียวมาก มารัดศีรษะของข้าพระองค์จนแน่น และปวดเจ็บเสียดท้องมากเหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคที่ชำนาญการฆ่าสัตว์ ใช้มีดที่คมกริบกรีดที่ท้องของข้าพระองค์อย่างแรง ร้อนในร่างกายมากเหมือนมีคนคอยจับแขนขาข้าพระองค์ผู่อ่อนแอมากไม่มีแรง แล้วเอาไปย่างให้ร้อนบนเตาถ่านเชื้อเพลิง ข้าพระองค์ไม่สบายเลย มีข้าพระองค์เจ็บปวดมาก แทบทนไม่ไหวและอาการไม่ทุเลาลงเลยกลับหนักขึ้น มีอาการร้อนในร่างกายมากเปรียบเหมือนมีคนที่มีกำลังแข็งแรง คนจับแขนขาข้าพระองค์ แล้วเอาไปย่างบนเตาถ่านเชื้อเพลิง ข้าพระองค์ไม่สบายเลย มีความเจ็บปวดมาก แทบทนไม่ไหวและอาการไม่ทุเลาลงเลยกลับหนักขึ้น

พระองค์ทรงชี้แจงด้วยธรรมีกถาให้ท่านพระผัคคุณะเข้าใจ ให้อาจหาญ ไร้เรงและอยากนำไปปฏิบัติ แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับไป จากนั้นไม่นานท่านผัคคุณะก็เสียชีวิต และหลังจากเสียชีวิตแล้ว อินทรีย์ของท่าน ผัคคุณะกลับผ่องใสยิ่งนัก

พระอานนท์ ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลักไปไม่นาน ท่านผัคคุณะได้มรณภาพแล้ว และในเวลามรณภาพอินทรีย์ของท่านผัคคุณะผ่องใสยิ่งนัก” “ดูก่อนอานนท์ จิตของผัคคุณะจะไม่ผ่องใสได้อย่างไร แรกทีเดียวจิตของผัคคุณะยังไม่หลุดพ้นจาก โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ (สังโยชน์เบื้องต้น) ที่เป็นกิเลสผูกมัดใจ แต่เพราะได้ฟังธรรมเทศนาตามกาล ซึ่งอานิสงส์ของการฟังธรรม จิตของผัคคุณะจึงหลุดพ้นจาก โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนั้น

ดูก่อนอานนท์ สังโยชน์ ๕ ประการนี้คือ

๑) สักกายทิฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน หมายความว่า มีความคิดความเห็นความเข้าใจหรือความเชื่อในเรื่องกายว่าเป็นของตัวของตนอย่างแท้จริง โดยไม่รู้ตัวเป็นไป ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เช่นเห็นรูปเป็นของตน เห็นเวทนาเป็นของตน เป็นต้น

๒) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจ ตกลงไม่ได้ เคลือบแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย ความลังเลนี้เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจ ในข้อประพจน์ปฏิบัติ ของตนเอง

๓) สีลพตปราคาส คือ ความถ้อยมั่นศีลพรต ความยึดถือว่าบุคคลจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีล (ข้อบังคับ) และวัตร (ข้อปฏิบัติ) ก็หลุดพ้นได้ ไม่ต้องอาศัยสมาธิและปัญญาก็ตาม ถือโดยสักทำตาม ๆ กันไปอย่างมกมาย นิยมกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่เข้าใจความหมายอย่างแท้จริง

๔) กามราคะ คือ ความติดใจในกามคุณ ด้วยอำนาจกิเลสกาม ความใคร่ ความอยาก ความปรารถนา สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ในกามคุณ กล่าวคือเกิดความใคร่ ความปรารถนา ความอยาก ความไม่อยากแก่ใจ แต่มีเหตุปัจจัยโดยตรงเนื่องมาจากวัตถุกาม

๕) ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิด ขัดเคือง ความขุ่นมัว ขุ่นข้องใจ อันเกิดแต่ความคับแค้น ไม่ได้ตามใจปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ

“ดูก่อน อานนท์การที่จิตของผัคคุณะผ่องใสขึ้นเพราะผัคคุณะได้อานิสงส์ของการฟังธรรมตามกาล ซึ่งอานิสงส์ของการฟังธรรม มี ๖ ประการ คือ

๑) จิตของมนุษย์ที่ยังไม่หลุดพ้นจากสังโยชน์ ในเวลาที่ใกล้ตาย ถ้าได้เห็นตถาคต ตถาคตย่อมแสดงธรรมให้ฟัง ในเบื้องต้น ท่ามกลางและในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ ทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์สิ้นทุกสิ่ง จิตเขาย่อมหลุดพ้น”

๒) จิตของมนุษย์ที่ยังไม่หลุดพ้นจากสังโยชน์ ในเวลาที่ใกล้ตาย ถ้าได้เห็นสาวกของตถาคต สาวกของตถาคต ย่อมแสดงธรรมให้ฟัง จิตเขาย่อมหลุดพ้น

๓) จิตของมนุษย์ที่ยังไม่หลุดพ้นจากสังโยชน์ ในเวลาที่ใกล้ตาย ไม่ได้เห็นตถาคต และสาวกของตถาคต แต่ย่อมได้ตรัสธรรมเพ่งด้วยใจที่ได้เรียนมา จิตเขาย่อมหลุดพ้น

๔) จิตของมนุษย์ที่หลุดพ้นจากสังโยชน์ แต่จิตยังไม่โน้มไปในนิพพาน ในเวลาที่ใกล้ตาย ถ้าได้เห็นตถาคต ตถาคตย่อมแสดงธรรม จิตเขาย่อมโน้มไปในนิพพานสิ้นอุปธิกิเลส

๕) จิตของมนุษย์ที่หลุดพ้นจากสังโยชน์ แต่จิตยังไม่โน้มไปในนิพพาน ในเวลาที่ใกล้ตาย ไม่ได้เห็นตถาคต แต่เห็นพระสาวกของตถาคต ท่านย่อมแสดงธรรม จิตของเขาย่อมโน้มไปในนิพพานสิ้นอุปธิกิเลส

๖) จิตของมนุษย์ที่หลุดพ้นจากสังโยชน์ แต่จิตยังไม่แนบไปในนิพพาน ในเวลาที่ใกล้ตาย ไม่ได้เห็นตถาคต ไม่ได้เห็นพระสาวกของตถาคต แต่ตรัสทรงในธรรม เพ่งใจในธรรมที่ได้ศึกษามา จิตเขาย่อมแนบไปในนิพพาน สันอุปธิกิเลส^{๓๐๕}

หลักธรรมที่ ๕ มีความว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ทรงทราบว่า ท่านพระคิริमानนท้ออาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก โดยท่านพระอานนท์ ได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระคิริमानนท้ออาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยม ท่านพระคิริमानนท้อย่างที่อยู่ที่อยู่เถิดพระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการ แก่ คิริमानนท่ภิกษุ เป็นไปได้ที่การอาพาธของคิริमानนท่ภิกษุจะสงบระงับ โดยฉับพลัน เพราะได้ฟัง สัญญา ๑๐ ประการนี้” แล้วพระองค์ก็ทรงสอนพระอานนท์ถึงสัญญา ๑๐ ประการว่า

ดูก่อน อานนท์ สัญญา ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ) อนิจจสัญญา ๒) อนัตตสัญญา ๓) อสุภสัญญา ๔) อาทีนวสัญญา ๕) ปหานสัญญา ๖) วิราคสัญญา ๗) นิโรธสัญญา ๘) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา ๙) สัพพสังขารesu อนิภฏสัญญา ๑๐) อานาปานสติ

อานนท์ กอนิจจสัญญาเป็นไฉน? อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ในอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ด้วยประการอย่างนี้ อานนท์ นี้เรียกว่าอนิจจสัญญา

อานนท์ กอนัตตสัญญาเป็นไฉน? อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ตาเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา ฝนรู้พพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ๖ ประการเหล่านี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

อสุภสัญญา อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม เนื้อหัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้ เรียกว่า อสุภสัญญา

อาทีนวสัญญา อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้นอาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นภายในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ

^{๓๐๕} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๖ / ๕๓๙-๕๔๓.

โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรคครีตีสดวงอาพาธมีดี เป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหาร ที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้ เรียกว่า อาทินวสัณญา

ปหานสัณญา อานนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไปนี้เรียกว่า ปหานสัณญา

วิราคสัณญา อานนทพิจารณาเห็นดังนี้ว่าธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีต คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งหลาย ธรรมเป็นที่ละคืนอุปธิ (สิ่งปรุงแต่ง, สภาวะกลัวกิเลส, สิ่งที่จะคนด้วยกิเลส) ทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมะเป็นที่สารถกิเลส ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ นี้เรียกว่าวิราคสัณญา

นิโรธสัณญา ธรรมอันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือ ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์นี้เรียกว่า นิโรธสัณญา

สัพพโลเก อนภิตสัณญา ละอบาย (ตัณหาที่รู้) และอุปาทานในโลก อันเป็นเหตุ ตั้งมั่น ยึดมั่นและเป็นอนุสัยแห่งจิต ย่อมงดเว้นไม่ถือมั่นนี้เรียกว่า สัพพโลเกอนภิตสัณญา

สัพพสังขารesu นิสสัณญา . . . ย่อมอดอด ย่อมระอา ย่อมเกลียดชังในสังขารทั้งปวงนี้เรียกว่า สัพพสังขารesu นิสสัณญา

อานาปานัสสติ . . . ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอเป็นผู้มีสติหายใจออก เป็นผู้มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้กาย (ลมหายใจ) ทั้งปวง หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้กายทั้งปวง หายใจออกจะระงับกายสังขาร (ลมหายใจ) หายใจเข้าจะระงับกายสังขาร หายใจออกจะกำหนดรู้ปิตติ หายใจเข้าจะกำหนดรู้ปิตติ หายใจออกจะกำหนดรู้สุข หายใจเข้าจะกำหนดรู้สุข หายใจออกจะกำหนดรู้จิตตสังขาร (เวทนา) หายใจจะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้าจะระงับจิตตสังขาร หายใจออกจะกำหนดรู้จิต หายใจเข้าจะกำหนดรู้จิต หายใจออกจะตั้งจิตให้มั่น หายใจเข้าจะตั้งจิตให้มั่น หายใจออกจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง หายใจเข้าจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง หายใจออกจะตั้งจิตให้มั่น หายใจเข้าจะตั้งจิตให้มั่น หายใจออกเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง หายใจออกจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความคลายกำหนด หายใจเข้าจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความกำหนด

หายใจออกจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความดับสนิท หายใจเข้าจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความดับสนิท หายใจออกจะเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความสลัดคืน หายใจเข้าจะเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคืน หายใจออก อานนทน์นี้เรียกว่าอานาปานสติ

อานนท ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้วกล่าว สัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ ศิริमानนทภิกษุ นั้น เป็นไปได้ที่ ความเจ็บป่วยของศิริमानนท นั้นจะระงับไปโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ ในครั้งนั้นเมื่อ พระอานนทได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการนี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้เข้าไปหา พระศิริमानนทได้กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่ พระศิริमानนท ทันทันนั้นความเจ็บป่วยของศิริमानนท ก็สงบระงับลงโดยพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการแล^{๑๐๖}

สรุปว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในการดูแลพยาบาลผู้ป่วย ด้วยการแสดงธรรม ตามที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในศิริमानนทสูตร คือพระศิริमानนทอาพาธได้รับทุกข์เป็นใช้อย่างหนัก (ไม่ได้ระบุโรคที่อาพาธ) โดยพระองค์ทรงให้พระอานนทแสดงสัญญา ๑๐ ประการ แก่พระศิริमानนทที่กำลังอาพาธทนทุกข์ทรมานอยู่ แล้วโรคอาพาธนั้นก็สงบระงับลง และหายจากอาพาธนั้น จากเนื้อหาของศิริमानนทสูตรเป็นการเหนี่ยวนำจิตใจของผู้ฟังให้กำหนดจำได้หมายรู้ในความจริงของโลกและชีวิต และระลึกถึงจนกระทั่งตามทันกระแสความลุ่มหลงมัวเมาของกามารมณ์ กระทั่งทำให้เกิดจิตสงบและผ่อนคลาย เมื่อจิตสงบดีแล้วนี้ ก็ทำให้เกิดความคิดในการพิจารณา ทำให้เห็นปัญหาอย่างถ่องแท้ คือความจริงของชีวิต แล้วก็ทำให้เกิดการปล่อยวางคือความไม่ยึดมั่น ถือมั่นในสังขารทั้งปวง อันเป็นประโยชน์ช่วยในการดูแลรักษาความเจ็บป่วยใช้ได้ อย่างน่านมัสการ

กรณีข้างต้นผู้วิจัยได้ทำตารางแสดงถึงการดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจด้วยการแสดงธรรม ดังต่อไปนี้

^{๑๐๖} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/ ๖๐/ ๑๒๘ – ๑๓๓.

ตารางที่ ๒.๓ แสดงสรุปการดูแลพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ

ลำดับ	กรณีผู้ป่วย	การดูแลผู้ป่วยด้วยการแสดงธรรม	ผลการดูแล
๑	พระมหากัสสปะ ผู้ป่วยมีอาการเป็นไข้ หนัก ได้รับความ ทุกข์เวทนาจากความ เจ็บปวดมาก	ทรงให้การดูแลด้วยการแสดงธรรม โดยตรงด้วยพระองค์เองด้วยการแสดง โพชฌงค์ ๗ ประการ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็น ที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ และเมื่อกระทำ ให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน	พระมหากัสสปะ หายจากอาพาธที่ รุนแรงนั้นได้
๒	พระมหาโมคคัลลานะ มีอาการป่วยเป็นไข้- หนักได้รับความทุกข์- เวทนาจากความเจ็บ ปวดมาก	ทรงให้การดูแลด้วยการแสดงธรรม โดยตรงด้วยพระองค์เอง ด้วยการด้วย การแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นการ ให้การดูแลโดยตรงทางด้านจิตใจ	พระมหาโมคคัลลา นะ หายจากอาพาธ ที่ รุน แ ร ง นั้น ได้ ในทันที
๓	พระพุทธองค์ ทรงพระประชวร ได้รับทุกข์พระอาการ หนัก	ทรงให้ พระมหาจุนทะแสดงธรรม ถวายพระองค์ด้วยการสาธยายโพชฌงค์ ๗ ถวาย เป็นการให้การดูแลโดยตรง ทางด้านจิตใจ	พระพุทธองค์ทรง หายจากพระประชวร นั้นได้โดยพลัน
๔	พระผัคคุณะ ป่วย เป็นไข้หนักได้รับ ความ ทุกข์อย่างแสนสาหัส	ทรงให้การดูแลด้วยการแสดงธรรม โดยตรงด้วยพระองค์เองด้วยโอรัมภาคิย สังโยชน์ ๕ ประการ เป็นการให้การดูแล โดยตรง ทางด้านจิตใจ	พระผัคคุณะจึง หลุดพ้นจากโอรัมภา คิยสังโยชน์ ๕ ประการนั้น
๕	พระคิริमानนทป่วย เป็นไข้หนักได้รับทุกข์	ทรงให้พระอานนทแสดงธรรมแก่คิริ มานนทเป็นการให้พระสาวกของ พระองค์ให้การดูแลโดยตรงทางด้าน จิตใจ	พระคิริमानนท เกิดจิตสงบและผ่อนคลาย หายป่วยเป็น ไข้หนัก

เหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงเห็นถึงความสำคัญในการสนทนาธรรมและการแสดงธรรม
ดังกล่าวมาแล้ว แต่สังเกตเห็นว่าพระองค์ทรงเน้นถึงการมีสติตามกำกับ รวมถึงการสวดมนต์เป็นต้น
ส่วนสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลสืบเนื่องทำให้เกิดสมาธิ ซึ่งเป็นการดูแลผู้ป่วยทางด้านจิตใจและมีประโยชน์
เป็นอย่างยิ่ง

๒.๗ หลักธรรมในการดูแลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้วางกฎข้อระเบียบ และหลักปฏิบัติไว้เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่ภาคปฏิบัติ เมื่อเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยทางด้านกาย มีการนำสมุนไพรรักษาต่าง ๆ มาเพื่อบำบัดรักษา แต่เมื่อเกิดความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจ พระองค์ทรงเน้นหลักธรรมคำสอนที่สามารถกำจัด หรือดูแลผู้ป่วยตามอาการของผู้ป่วยได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอหลักธรรมหลักธรรมที่สำคัญ ๕ หลักธรรม ที่ทรงได้นำมาใช้และให้พระสวากนำไปสาธยายให้แก่ผู้ป่วยตามลำดับ เพื่อบรรเทา ดังนี้

๑).หลักสัญญา ๑๐ ประการ พระพุทธองค์ ทรงตรัสหลักสัญญา ๑๐ ประการ ให้ พระอานนท์ไปกล่าวแก่พระศิริมานนท์โดยสัญญา ๑๐ ประการ มีดังนี้ คือ) อนิจจสัญญา ๒) อนัตตสัญญา ๓) อสุภสัญญา ๔) อาทีนวสัญญา ๕) ปหานสัญญา ๖) วิราคสัญญา ๗) นิโรธสัญญา ๘) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา ๙) สัพพสังขารesu อนิฏฐสัญญา ๑๐).อานาปานสติ^{๑๐๗}

๒) หลักธรรมโพชฌงค์ ๗ หลักธรรมโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้หลายสถานที่ และหลายเหตุการณ์ดังเช่น พระพุทธองค์ ทรงตรัสกับพระมหากัสสปะจากที่ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันเขตกรุงราชคฤห์ ทรงทราบว่า พระมหากัสสปะอาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปัพพลิกูหา พระองค์จึงตรัสโพชฌงค์ ๗ ประการ มีใจความว่า ภิกษุใน พระธรรมวินัยนี้

๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้) อันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโนสสัคคะ (ความสละ)

๒) เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ การเพินธรรม) ฯล

๓) เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) ..

๔) เจริญปิติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิมใจ

๕) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ)

๖) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) ...

๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปในโนสสัคคะ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็ใหญ่ไพบลยในธรรมทั้งหลายอย่างนี้แล”^{๑๐๘}

^{๑๐๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/ ๑๒๘- ๑๓๓.

^{๑๐๘} ส .ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๙๕ / ๑๓๐.

สำหรับหลักโพชฌงค์ ๗ ดังกล่าวนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงตรัส แก่พระมหาโมคคัลลานะ เมื่ออาพาธได้รับทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก และแม้กรณีที่พระองค์ทรงประชวร พระองค์ทรงตรัสหลักโพชฌงค์แก่พระมหาจุณทะแล้ว ให้สาธยายซึ่งโพชฌงค์ ๗ ประการนั้นถวาย พระพุทธองค์ทรงชื่นชมพอพระทัยมาก^{๑๐๙}

๓) ขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^{๑๑๐} เบญจขันธไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา คำว่า “ขันธ” แปลว่า กอง, หมวด, หมู่, ประชุม, กลุ่ม มี ๕ อย่าง คือ

๑) รูปขันธ กองรูป คือ รูปร่างของมนุษย์และสัตว์มี ๒๘ แบ่งเป็นรูปที่ใหญ่ ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ๒๔

๒) เวทนาขันธ กองเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข หรือทุกข์ หรือรู้สึกเฉยๆ ไม่เป็นสุข ไม่ทุกข์

๓) สัญญาขันธ กองสัญญา คือ ความจำได้ หมายถึง

๔) สังขารขันธ กองสังขาร คือ ความปรุงแต่งจิต เป็นสภาพที่เกิดกับใจปรุงแต่งให้ดับ บ้าง ชั่วบ้าง หรือไม่ดับไม่ชั่ว

๕) วิญญาณขันธ กองวิญญาณ ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์หรือรับอารมณ์อยู่เสมอ

“การแสดงขันธ ๕ เป็นการชี้ให้เห็นกระบวนการของธรรมชาติที่มีการเกิด และการดับโดยเหตุปัจจัยต่างๆ เมื่อใดเหตุปัจจัยแยกออกจากกัน ตัวตนก็ไม่มีอีกต่อไป ดังนั้นสิ่งที่เราเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน จึงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้เป็นเพียงการบัญญัติเรียกสิ่งหนึ่งที่ดำรงอยู่และดับสลายไปในที่สุด”^{๑๑๑}

ดังนั้น หลักของไตรลักษณ์จึงมีความสัมพันธ์กับหลักขันธ ๕ ทั้งในแง่ของภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

๔) หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักแนวคิดในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายให้ลุล่วง แบบองค์รวม ดังกรณีพระพุทิสสระเถระที่อาพาธหนัก ไร้ญาติขาดมิตร ไร้คนรักษาดูแลอาการ ปล่อยให้ทนทุกข์ทรมาน เป็นที่น่ารังเกียจ แต่พระพุทธองค์กลับทรงให้ความรักเอ็นดู ไม่ทรงรังเกียจสละเสียดแต่อย่างได้เลย ช่วยเยียวยารักษาพระสาวกทั้งด้านร่างกายและด้านจิตใจด้วยการเทศน์โปรดจนกระทั่งบรรลอรหัตในที่สุด แม้ ท่านพุทิสสระจะมรณภาพหรือ นิพพานในที่สุดก็ตาม ซึ่งประมวลสรุปเป็นแนวคิดเชิงพุทธได้ การดูแลแบบองค์รวม ผู้ดูแลผู้ป่วยต้องมีหลักพรหมวิหาร ๔ ดังพระพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า

^{๑๐๙} ส .ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๙๕ / ๑๓๐.

^{๑๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘ – ๓๑๙.

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๙.

พรหมวิหาร ๔^{๑๑๒} คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจ พระพรหม มี ๔ อย่างดังต่อไปนี้

๑) เมตตา คือความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการที่จะช่วยเหลือให้ทุกคนประสบแต่ ประโยชน์และความสุข

๒) กรุณา คือ มีความสงสารเห็นใจซึ่งกันและกัน ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลด ปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓) มุทิตา คือ มีความรู้สึกพลอยชื่นชมยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุข มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะ ช่วยเหลือ ส่งเสริมสนับสนุน

๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือมองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เที่ยงตรง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม

โดยเฉพาะข้อเมตตากรุณา หลักความเมตตา คือ ความรัก, หลักกรุณา คือ ความสงสาร คิด ช่วยเหลือพ้นทุกข์, หลักมุทิตา คือ ความพลอยยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง และหลัก อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันดำรงอยู่ในสามัญสำนึกแห่งธรรม ตามที่พิจารณาเห็นด้วย ปัญญา คือมีจิตใจเที่ยงตรง และก้เที่ยงธรรม

๕) หลักไตรลักษณ์ สำหรับไตรลักษณ์นั้นมีพุทธพจน์แสดงไว้ในหลัก และในรูปของกฎ ธรรมชาติ ดังนี้ว่า “ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามว่า

๑) สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง

๒) สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์

๓) ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา

ตถาคตรู้รู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา. . .ตถาคตรู้รู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๑๑๓}

^{๑๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๘๔/๒๒๕.

^{๑๑๓} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖ /๓๖๘ .

๒.๘ สรุป

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยภาพรวม จะเห็นว่า ในการดูแลพยาบาลผู้ป่วยในสมัย พระพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในด้านการให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วยทั้งร่างกาย และจิตใจ การปรณินิบัติทางกาย เป็นการให้การช่วยเหลือผู้ป่วยที่ถูกทอดทิ้ง ไม่มีผู้ดูแลด้วยพระองค์เอง โดยมีได้ รื้อหรือทอดทิ้ง หรือถือพระองค์ทรงรังเกียจแต่อย่างใด เป็นการช่วยเหลือที่เปี่ยมด้วยความเมตตา ธรรม เพื่อบรรเทาทุกข์ทางกาย ในส่วนการสนทนาธรรม พระองค์ทรงสนทนาธรรม กับผู้เจ็บป่วยเป็น การบรรเทาทุกข์ทางใจ เพื่อเป็นการทำให้จิตใจ ยอมรับความจริง เพื่อคลี่คลายความเศร้าหมองเป็น เหตุให้เกิดทุกข์ และสามารถอยู่กับโรคหรือความเจ็บป่วย ที่ตนเองเป็นอยู่ในขณะนั้นได้อย่างถูกต้อง และเข้าใจ ในส่วนของการแสดงธรรม เป็นการสอนให้ผู้เจ็บป่วยใช้สมาธิเพื่อให้จิตสงบไม่ซัดส่ายไปมา ไม่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่ง พระองค์จึงให้ใช้ความคิดพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญา เห็นความจริง ในการปล่อยวาง เพื่อไม่ให้ยึดมั่น ถือมั่น อยู่ในความทุกข์ทรมานนั้น จนสงบระงับได้ คลายจากความ ทุกข์ทรมานทางกาย จากการเจ็บป่วยได้อย่างมหัศจรรย์

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลร่างกาย การดูแลที่พัก และสภาพแวดล้อม รวมทั้งแนะนำพื้นที่ที่ควรพำนักอาศัยที่ต้องมีความพร้อมทั้งอาหาร ยา และครูบาอาจารย์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพทั้งทางกายและใจ ตั้งแต่ยังไม่มี อาการป่วย ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ต้องเจ็บป่วยซึ่งเป็นสภาพชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรมมากกว่า และ ยังช่วยให้ภิกษุมีภาระน้อย ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ช่วยระงับหรือบรรเทาทุกข์ทุกขเวทนาที่อาจมีอยู่ ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้ทุกข์เวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดกับผู้คนเพื่อให้ พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมส่วนรวม^{๑๓๔}

แม้สังคมสงฆ์เองมีลักษณะเฉพาะบางอย่างที่ต่างไปจากสิ่งที่คฤหัสถ์ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ หลายอย่างไม่สามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือน นอกจากนั้นบทบาทหน้าที่เรื่อง การดูแลสภาพแวดล้อม และสุขภาพอนามัยของบ้านเมืองชุมชนทั่วไปนั้นเป็นเรื่องของฝ่ายปกครองที่ สังคมสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องด้วยนัก พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีคำแนะนำเรื่องนี้ไว้เป็นพิเศษ แต่ แนวทางการปฏิบัติของสังคมสงฆ์ก็ได้แสดงไว้เป็นอย่างดี และชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่าง ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาในเรื่องชีวิตและสุขภาพกับการนำสู่การปฏิบัติจริงในสังคมอุดมคติ อัน จะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาเป็นหลักในการปรับกระบวนการทัศน์ของพระพุทธศาสนาใช้ในการ จัดการดูแลผู้ป่วยในสังคมจริงได้ง่ายขึ้นในโอกาสต่อไป

^{๑๓๔} พระวิจิตร ธมฺมชิตฺโต (เปานิล), ศาสนธรรมกับสุขภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุษาการ พิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓.

บทที่ ๓

วิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่า มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน เป็นองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลในท้องถิ่น ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการ สังสรรค์ประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร รุ่งแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม ซึ่งในการศึกษาบทที่ ๓ นี้ จะชี้ให้เห็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความรู้เรื่องวิธีดูแลผู้ป่วยด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัญหาเรื่องความเจ็บป่วยนับเป็นประสบการณ์สำคัญของมนุษย์ในทุกวัฒนธรรม จึงได้พยายามหาทางออกต่อปัญหาการดูแลสุขภาพและความเจ็บป่วยอย่างต่อเนื่องตลอดมา สันนิษฐานว่า ในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ และการดิ้นรนเพื่อชีวิต และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของมนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์ทุ่มเทความพยายามในการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ความเจ็บป่วยและโรคร้ายที่คุกคามต่อชีวิตและสุขภาพ ความรู้ ความเข้าใจที่มนุษย์ได้รับจากประสบการณ์ จึงเกิดเป็นแนวคิด ทฤษฎีที่มนุษย์ใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมได้สั่งสมและสืบทอดเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกันไป อันเป็นผลจากแนวคิด ความเชื่อ และความเข้าใจที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามการรับรู้ของตน มนุษย์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยจึงมีโลกทัศน์ที่แตกต่างกันออกไป ระบบวิธีคิด ความเชื่อที่ทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ความเจ็บป่วยที่แตกต่างกันระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทยมีรากฐานมาจากการแพทย์อายุรเวชของอินเดียเป็นการผสมผสานระหว่างการแพทย์แผนไทย ซึ่งมีทั้งการแพทย์แบบประสบการณ์ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อทางไสยศาสตร์กับอายุรเวชของอินเดีย นอกจากนี้การแพทย์พื้นบ้านของไทยยังมีลักษณะผสมผสานกับการแพทย์ของจีนเข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาการแพทย์เหล่านี้ได้ผสมผสานกันกลายเป็นรากฐานของการแพทย์แผนโบราณหรือการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย^๑ หมอพื้นบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านนอกจากจะทำหน้าที่ดูแลรักษาโรคร้ายไข้เจ็บของคนในหมู่บ้านหรือชุมชนแล้วยังเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอีกด้วย เพราะการดูแลรักษาแบบพื้นบ้านไม่ใช่การรักษาคนเจ็บป่วยให้หายเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็น

^๑ กิ่งแก้ว เกษโกวิท (และคณะ), "หมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้านอีสาน", รายงานวิจัย, (ม.ป.ป. : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕.

การพึ่งพาอาศัยกันของชาวบ้านมีการดูแลรักษาเป็นเรื่องทั้งกายและจิตใจควบคู่กันไปด้วยไม่ได้เรียกร้องค่าตอบแทน นอกจากนี้หมอพื้นบ้านยังเป็นผู้ทรงคุณธรรมที่ควรเชื่อถือและมีบทบาทในการคลี่คลาย และแก้ปัญหาภายในหมู่บ้านจึงเห็นได้ว่าหมอพื้นบ้านจะมีบทบาทในการเป็นตัวเชื่อมสายสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน^๒

นอกจากนั้นพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กำหนดให้มีการพัฒนาคนดังปรากฏในแนวทางการจัดการศึกษาตามมาตรา ๒๙ กล่าวว่าให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น เอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้มีการจัดการศึกษาอบรมมีการแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรร ภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์พัฒนาระหว่างชุมชน จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการดูแลสุขภาพนั้นถือว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยถูกกำหนดและกำหนดโดยอำนาจทางศีลธรรม เปลี่ยนแปลงไปตามการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพ จึงนับได้ว่าเป็นความสำคัญไม่ว่าจะเป็นประชาชนในเขตเมือง หรือเขตชนบทตลอดจนในทุกกลุ่มของสังคมไทย หรือมีผู้ทรงภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพผู้ป่วยโดยการใช้สมุนไพรที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ระบบการแพทย์สมัยใหม่ที่กำลังเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันแต่ก็ยังคงมีประชาชนส่วนหนึ่งให้ความสนใจเข้ามาใช้บริการบำบัดดูแลสุขภาพด้วยระบบการแพทย์พื้นบ้านซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่ง

๓.๒ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาสุขภาพนั้น เป็นองค์ความรู้ของแพทย์พื้นบ้านและแพทย์แผนไทย นำความรู้ที่ได้จากการดูแลสุขภาพผู้ป่วย เป็นภูมิปัญญาในการดูแล และบำบัดรักษาโรค ที่เกิดจากประสบการณ์โดยตรงของผู้คนในชุมชน ที่ผ่านการลองผิดลองถูก มาจากการคิดค้น พัฒนา สังเกตและถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติเผ่าพันธุ์

ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นมี ๓ ประเภท คือ

๑) วิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การดูแลสุขภาพผู้ป่วย โดยใช้องค์ความรู้ของปัจเจกบุคคล ที่ถ่ายทอดกันมาของคนในท้องถิ่น

^๒ โอภาส ชามะรัตน์, “ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วย”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

๒) ความหมายของการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาถิ่นมี ความหมายดังนี้ การดูแล เป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่บุคคลริเริ่มและกระทำด้วยตนเอง เพื่อรักษาไว้ซึ่งชีวิต สุขภาพ และสวัสดิภาพของตน และเมื่อกระทำอย่างมีประสิทธิภาพจะช่วยให้โครงสร้าง หน้าที่ และพัฒนาการดำเนินไปได้ถึงข้อสูงสุด การที่บุคคลจะดูแลตนเองได้นั้น จะต้องริเริ่มและปฏิบัติกิจกรรมการดูแลอย่างต่อเนื่อง และปัจจัยส่งเสริมที่จะทำให้การดูแล คือ การให้ความสำคัญในการดูแล รับรู้พฤติกรรม การดูแล ทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ มีกำลังใจและความตั้งใจสูงตั้งแต่เริ่มปฏิบัติจนสิ้นสุด^๓

๓) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ หมายความว่า องค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และความชำนาญในการดูแลสุขภาพโดยอาศัยความรู้ที่ได้สั่งสม ถ่ายทอด และพัฒนาสืบต่อกันมา ในท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือกอื่นๆ ที่ประชาชน และชุมชนใช้ในการดูแลสุขภาพอย่างสอดคล้องกับท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย^๔

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นคำที่ใช้ในความหมายที่ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Local Wisdom ซึ่งมีผู้รู้รวมทั้งหน่วยงานนักการศึกษา และนักวิชาการหลาย ๆ ท่าน ได้ให้ความหมายของคำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ในที่ต่าง ๆ พอนำมาสรุปได้ดังนี้

สมพร ภูติยานันต์ ให้ความหมายไว้ว่า การแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ปรัชญา องค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติ เพื่อการดูแลสุขภาพ และการบำบัดรักษาโรค ความเจ็บป่วยของคนไทย แบบดั้งเดิม สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมไทย และวิถีชีวิตคนไทย โดยมีวิธีการปฏิบัติของการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วย การใช้สมุนไพร หัตถบำบัด การรักษากระดูกแบบดั้งเดิม การใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือพิธีกรรม เพื่อดูแลสุขภาพจิต ธรรมชาติบำบัด ซึ่งได้จากการสั่งสม ถ่ายทอดประสบการณ์อย่างเป็นระบบ โดยการบอกเล่า การสังเกต การบันทึก และการศึกษาผ่านสถาบันการศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย^๕

ยุพร จานประดับ ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า คือ องค์ความรู้ของท้องถิ่นหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่บุคคลในท้องถิ่นคิดขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถของท้องถิ่นเอง

^๓ พันเอกหญิง อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์ “การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย”, วารสารพยาบาลตำรวจ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗), หน้า ๔.

^๔ พันเอกหญิง อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์, "การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย", หน้า ๕.

^๕ สมพร ภูติยานันต์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย, (กรุงเทพมหานคร : โครงการพัฒนาตำรา สถาบันการแพทย์แผนไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐-๕๑.

เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยมีกระบวนการสั่งสม สืบทอดมาเป็นเวลานาน^๖

ธวัช ปุณโณทก ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ของตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรอบรู้สะสมเหล่านี้รวมกันเรียกว่า ภูมิปัญญา หากแต่ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเพียงการศึกษาอดีต ความคิดของคนในอดีตอย่างไม่หยุดนิ่งแต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ และประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้ได้ทางเลือกใหม่ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่ง สมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาความรอบรู้ของสังคม^๗

ประภากร แก้ววรรณ และคณะ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ องค์ความรู้ ประสบการณ์ หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน และเกิดสั่งสมมาเป็นเวลานาน และมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งในท้องถิ่น เพื่อให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข^๘

ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่นซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่า การใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ปากกับเขา น้ำกับปลา ฟากกับนก ดินกับหญ้า สัตว์กับป่า พืช แมลงหรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้อย่างไร^๙

อัจฉรา ภาณุรัตน์ ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาคำถามดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย^{๑๐}

กิตติพร ศิริสุต กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวลประสบการณ์และมวลความรู้ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยการประสมประสาน

^๖ ยุพร จานประดับ, “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาสังกัดกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๙.

^๗ ธวัช ปุณโณทก, ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน: วรรณคดีของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ในทิศทางหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓), หน้า ๔๗.

^๘ ประภากร แก้ววรรณ และคณะ, การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นปลาร้าข้ามปี บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองสระปลา อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี, บรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ มข. ๒๒, ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

^๙ ฉลาด รมิตานนท์, ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาในลหิธิชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๐} อัจฉรา ภาณุรัตน์, เอกสารคำสอนรายวิชาท้องถิ่นศึกษา, (สุรินทร์ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๖.

ความรู้ความคิด เข้าด้วยกันในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และได้รับการถ่ายทอดสิ่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย^{๑๑}

ยิ่งยง เทาประเสริฐ กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าคือ ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาเพื่อแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่เพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์^{๑๒}

ยุพา ทรัพย์อุไร อธิบายว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือได้รับโดยการศึกษาอบรมจากสถาบันในชุมชน ได้แก่ วัดและครอบครัวรวมทั้งความรู้ และประสบการณ์ตรงของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสะสมประสบการณ์ในการทำงาน การประกอบอาชีพและการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมซึ่งอาจจะเป็นทั้งแนวคิด กิจกรรมและบุคคลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน^{๑๓}

เสน่ห์ จามริก กล่าวว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทางปัญญา ความคิด เพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจและพฤติกรรม สังคม องค์กรและวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต และในที่สุดการพึ่งตนเอง^{๑๔}

อังกูล สมคะเนย์ กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวลความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุขโดยได้รับการถ่ายทอดสิ่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับยุคสมัย^{๑๕}

^{๑๑} กิตติพร ศิริสูตร, “การนาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช ๒๕๒๑ ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตรสังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐.

^{๑๒} ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธารา อ่อนชมจันทร์, *ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลรักษาสุขภาพ กรณีศึกษา: การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย*, (เชียงราย : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏเชียงราย, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^{๑๓} ยุพา ทรัพย์อุไร, “การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาคตะวันออก”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๑๔} เสน่ห์ จามริก, *สังคมศาสตร์นอกสังคมนอกตะวันตก ในสังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา*, (กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๒), หน้า ๒๗.

^{๑๕} อังกูล สมคะเนย์, “สภาพปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗.

ลักขณา รอดसान กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุขในแต่ละสภาพแวดล้อมโดยการประสมประสานความรู้ความคิดเข้าด้วยกันในการใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญค่าโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย^{๑๖}

พระประจักษ์ จกธมโม ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้^{๑๗}

๑) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แต่จะเป็นสหวิทยาการที่ผสมกลมกลืนและเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การศึกษา การปกครอง และวัฒนธรรม

๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นวิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งมีเงื่อนไข ปัจจัยเฉพาะ แตกต่างกันไป

๓) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นกระบวนการทางปัญญาที่มุ่งหมายจะใช้วัฒนธรรมของตนเองได้ กระแสและต่อสู้ให้พ้นการครอบงำ เป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วจะมีโครงข่ายโยงใยภูมิปัญญาระหว่างกันของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีอำนาจและพลังผลักดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงสู่สันติสุข

๔) ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมความรู้ มีการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลานาน มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่แยกจากกัน และที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขั้นตอน ๓ ประการ คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และกฎเกณฑ์

๕) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์ต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่ สั่งสมสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ

๖) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาแก้ปัญหาได้สำเร็จ กลายเป็นสติปัญญา และเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ คือ^{๑๘}

^{๑๖} ลักขณา รอดसान, “การสร้างหนังสืออ่านเพิ่มเติมเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่อง “เรือ.สายน้ำ. และชีวิตของชาวปทุมธานี” ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๑๗} อัจฉรา ภาณุรัตน์, เอกสารคำสอนรายวิชาท้องถิ่นศึกษา, (สุรินทร์ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๗.

^{๑๘} สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๖), หน้า ๗ - ๗๒.

๑) ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

๒) ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ

๓) ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง หากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นสังคม และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง

๔) ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การนำกระป๋องมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยการใช้กระป๋อง รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องมือใช้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินขี้ทำมาแชน้ำ ต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า หมายถึง ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือลักษณะสากลที่หลาย ๆ ท้องถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่นการประกอบประเพณี พิธีกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ ให้คุณค่าทางจิตใจและความรู้สึก หรือประเพณีการรวมกำลังช่วยกันทำงานที่ใหญ่เกินกว่าจะกระทำสำเร็จคนเดียว เช่น การลงแขกสร้างบ้านสร้างถนน หรือขุดลอกแหล่งน้ำ เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยทั่วไปภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เป็นประโยชน์แก่คนทุกระดับ มีลักษณะเด่นคือ สร้างสำนึกเป็นหมู่คณะทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ พื้นเพจากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ด้วยตนเองหรือเรียนรู้จากบรรพบุรุษ หรือความรู้ที่สั่งสมสืบทอดกันมา ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นสติปัญญาเป็นความรู้ที่ชาวบ้านคิดได้เอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป^{๑๔}

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปความหมายหรือคำจำกัดความภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น ๒ ลักษณะ คือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการ หมายถึงกระบวนการทางปัญญาที่คนใน

^{๑๔} จารุวรรณ ธรรมวัตร, การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิชาวบ้าน, ๒๕๓), หน้า ๑๓- ๑๕.

ชุมชนท้องถิ่นคิดขึ้นจากการเรียนรู้ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อใช้ในการปรับตัวและการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม โดยใช้การลองผิดลองถูก การสังเกต การสั่งสม สืบทอด กลั่นกรอง ปรับปรุงพัฒนาและเลือกสรรกันมาเป็นเวลานานจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งจนเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหมายอีกลักษณะหนึ่งคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นผล หมายถึง พื้นเพรากฐานและองค์ความรู้ของชาวบ้านที่คิดขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถในการแก้ปัญหาและเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย เพื่อให้บุคคลดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข อันเป็นการส่งสมทุนทางปัญญาซึ่งถือเป็นทุนทางสังคม

๓.๓ องค์ประกอบของการดูแลหรือพยาบาลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น

การที่หมอพื้นบ้านหรือในภูมิปัญญาท้องถิ่น จะทำการดูแลรักษาโรคได้ผล และไม่ได้ผลนั้น ก็ต้องขึ้นอยู่กับคนไข้ด้วยถึงแม้ว่าหมอจะมียาดีแต่ถ้าคนไข้ไม่ให้ความร่วมมือด้วยแล้ว การดูแลรักษาโรคก็ไม่ได้ผล การรักษาโรคจะต้องประกอบด้วย ๓ ฝ่าย^{๒๐} คือ หมอ คนไข้ และญาติ ดังนี้

๑) หมอมียาดี รักษาดี วินิจฉัยโรคตรงประเด็น พุดจาดี มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี แจกแจงรายละเอียดของโรคให้คนไข้เข้าใจ สามารถนำไปปฏิบัติได้ เป็นต้น

๒) คนไข้ให้ความร่วมมือในการรักษา เช่น บอกอาการของโรคตามความเป็นจริง รับประทานยาตามที่หมอสั่ง ปฏิบัติตามที่หมอสั่งอย่างเคร่งครัด ห้ามรับประทานของที่แสลงกับโรค และเป็นผู้มีความอดทน เป็นต้น

๓) ญาติ หรือบุคคลใกล้ชิด คือ การให้กำลังใจ ไม่ทิ้งให้คนไข้อยู่ตามลำพังเป็นเวลานาน ๆ เพราะอาจทำให้คนไข้เกิดน้อยเนื้อต่ำใจหรือเกิดความเครียดได้ โรคบางอย่าง ถ้าได้กำลังใจจากญาติพี่น้อง สามีภรรยา คอยให้กำลังใจอยู่ใกล้ ๆ ทุก ๆ วันแล้ว อาการของโรคก็หายไคร้แล้ว ได้ยาจากหมอเพียงครั้งเดียวโรคก็หาย เป็นต้น

ส่วนจรรยาบรรณของแพทย์ ซึ่งประกอบไปด้วยคุณธรรม : มีเมตตา ไม่เห็นแก่ลาภ ไม่โอ้อวด ไม่ปิดบังความเขลา ไม่ปิดบังความดีของผู้อื่น เป็นต้น และ

การดูแลหรือผู้พยาบาลผู้ป่วยจะสัมพันธ์กับการรู้จักชื่อโรค สมุนไพรรักษา การเกิดโรค และระบบการดูแลสุขภาพผู้ป่วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

^{๒๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), และคณะ, คลังธรรม เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๓.

๓.๓.๑ ชื่อโรคที่ปรากฏในหมอพื้นบ้าน และสมุนไพรที่นิยมใช้ในการดูแลรักษาโรคต่างๆ^{๒๑}

การดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องรู้จักชื่อโรค และสมุนไพรในการรักษา ดังนี้

ตารางที่ ๓.๑ แสดง ชื่อโรคที่ปรากฏในหมอพื้นบ้าน และสมุนไพรที่นิยมใช้ในการดูแลรักษาโรคต่างๆ

ชื่อโรค	สมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค
โรคระบบทางเดินทางเดินอาหาร	
ซาง	ตาลหม่อน, ถั่วแปบช้าง, มะนาว, มะหาด (หมากจำ, มะจำ, กำจำ)
ตานขโมย	หัสศคุณไทย (สมุยช้าง), หนาด
ฝีที่ตับ	ซ้องแมว (จิ้งจื่อ), ผักเสี้ยนผี
ริดสีดวงทวาร	กำแพงเจ็ดชั้น, ขอบชะนางทั้ง 2, บุก (บุกรอ), เลือดแรด, อดุพิษ
โรคกระเพาะอาหาร	กันเกรา (ตำเสา, ทำเสา), กระเทียม, พริกไทย, ขมิ้นชัน, น้ำผึ้งรวง
ลมป่วง	บอระเพ็ด, ข่า (ข่าตาแดง)
ไส้เลื่อน	เพกา, ตะไคร้
โรคระบบทางเดินหายใจ	
โรคทางเดินหายใจ	ถั่วเราะ
ริดสีดวงจมูก	กระเทียม, ขิง, มะนาว, มะนาวผี (กะนางพลี, กรูดผี)
หอบหืด	มะระขี้นก, รัก, หล้าแห้วหมูใหญ่ (หั่วแห้วหมู), เถาวัลย์เปรียง, บานไม่รู้โรย
โรคระบบทางเดินปัสสาวะ	
คุมกำเนิด	ไฟเดือนห้า, ขึ้นฉ่าย

^{๒๑} สิริพันธ์ รุ่งวิชานวัฒน์, "สารสนเทศเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย" วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๒), หน้า ๔๙- ๕๒.

ต่อมลูกหมากโต	พลูคาว
นิ่ว	สับปะรด, กล้วยไม้ใบ
มดลูกเป็นแผล	พืลังกาสา
เสื่อมสมรรถภาพทางเพศ	ข้าพลู (ชะพลู), ชะเอมเทศ, สะเดา, อ้อย
หนองใน	โคกกระออม, ถั่วฝักยาว
โรคผิวหนัง	
กลาก เกลื้อน	กระเทียม, พลู
ไ้ثرพิษ	หญ้าแห้วหมูใหญ่ (หัวแห้วหมู), จันทน์แดง, จันทน์ขาว, บานไม่รู้โรย
ถูกพิษ (แมงป่อง สุนัขกัด)	กันเกรา (ตำเสา, ทำเสา)
บวม	ขมิ้นชัน, กล้วยตีนกา (กล้วยตีนตุ้ตู่, กล้วยปากควาย)
ฟก ช้ำ	ไพล, ว่านลิ้นมังกร
เริ่ม งูสวัด	หญ้าพันงูแดง, ทับทิม, พญาอ, มะหาด (หมากจา, มะจา, กากา), กล้วยาลิเภา (ย่านลิลิเภา), ฝรั่ง, เขยตาย, ขนุน
อีสุกอีใส	พญารากขาว, พญาอ, อ้อยแดง, ถั่วแระ, ผักโขม, ตาลเสี้ยน (ตะขบป่า)
โรคติดเชื้อ	
ไข้เลือดออก	ขมิ้นอ้อย
คางทูม	ตะลิงปลิง
โรคเกี่ยวกับระบบประสาทและกล้ามเนื้อ	
กระษัย	บอระเพ็ด, พญามือเหล็ก
ไข้เด็ก	มหาหิงค์, ย่านาง, หวานน้ำ (ว่านน้ำ)
ไข้ทับระดู	หญ้าใต้ใบ, กล้วยาคา, หมากผู้ หมากเมีย, บานไม่รู้โรย
ไข้ผื่นน้ำ	ผักเบี้ย
ไข้ร้อนใน	กล้วย, ลำเทง, หว่า, ใผ่
ปวดเมื่อย เคล็ดขัดยอก	ผักเสี้ยนผี, ไพล, เถาวัลย์เปรียง, เอ็นอ่อน (เถาเอ็นอ่อน, กล้วยาลิเลน)

โรคประสาท	สมองไทย, กฤษณา, บอระเพ็ด, ขี้เหล็ก
โรคเลือด	ข่อย, ชิง, หญ้าไต้ใบ, เจตมูลเพลิง (แดง)
ลมเหน็บชา	เกสรบัวหลวง, กานพลู, ไพล, พิกุล, สารภี
อ่อนเพลีย	ขี้เหล็กทั้ง ๕, ชุมเห็ดทั้ง ๕, ดีเกลือ (ไทย)
อัมพฤกษ์ อัมพาต	ผักเสี้ยน, ผักเสี้ยนผี, ไพล, เท้ายายม่อม, ขี้เหล็ก, พิกุล, สารภี
โรคอื่น ๆ	
กระดูกหัก แตก ร้าว	หญ้าไต้ใบ (เถาหัวด้วน, เถาวัลย์ด้วน), พลับพลึง, บอระเพ็ด
ไขมันในเส้นเลือด	รางจืด, กระเทียม
ความดันโลหิตสูง	มะขาม, มะยม, กาฝาก, ตะไคร้, หอมใหญ่
งูกัด	ฟ้าทะลายโจร, เสลดพังพอนตัวผู้, รากไหลเผือก, ขัดมอน, ผักหวานป่า, ผักเสี้ยน
ดีซ่าน	ขมิ้นเครือ (ขมิ้นถาชี), มะแว้งต้น, มะอึก, หญ้าไต้ใบ
เบาหวาน	ขี้เหล็ก, กาแพงเจ็ดชั้น
ปวดตามข้อ(เก๊า)	เถาวัลย์เปรียง, ช้องแมว (จิ้งจ้อ), หญ้าดอกขาว (หญ้าหมอน้อย), ผักเสี้ยน
ไมเกรน	โกฐฐทั้ง ๗ (สัตตโกฐฐ)
เส้นเลือดหัวใจตีบ	หอมแดง, ตะไคร้, ชิง, กระชาย, ตะลิงปลิง (กะลิงปลิง, หลิงปริง), ชะเอมเทศ

๓.๓.๒ สมุฏฐานของการเกิดโรค

ในทางการแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากเชื่อว่าสิ่งเหนือธรรมชาติจะมีอิทธิพลต่อการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บของมนุษย์แล้ว ยังพบว่ามิสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงสมุฏฐานต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) มูลเหตุทั้ง ๔ (ธาตุสมุฏฐาน) สิ่งมีชีวิตที่เกิดมาประกอบด้วยธาตุ ดิน น้ำ ลมไฟ เรียกว่าสมุฏฐานธาตุ ซึ่งอยู่ในภาวะที่เกี่ยวข้องกัน

๒) อิทธิพลของฤดูกาล (อุตุสมุฏฐาน) เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลต่าง ๆ ในช่วงรอยต่อของฤดูกาล จะมีผลทำให้ร่างกายเสียสมดุลในการปรับตัวจึงเกิดความเจ็บป่วยได้

๓) อิทธิพลของอายุที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัย (อายุสมุฏฐาน) เกิดจากมูลเหตุของอายุที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัย

๔) ถิ่นที่อยู่อาศัย (ประเทศสมมุติฐาน) ที่อยู่อาศัยหรือสิ่งแวดล้อมย่อมมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพ

๕) อิทธิพลของกาลเวลา (กาลสมมุติฐาน) คือ สาเหตุของการเกิดโรคที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทุก ๒๔ ชั่วโมงในรอบ วัน ทำให้ธาตุต่าง ๆ เปลี่ยนแปลง เมื่อพิจารณาสาเหตุของการเกิดโรคตามทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย จะเห็นว่าสิ่งที่เหมือนกัน คือ ธรรมชาติเป็นปัจจัยที่สำคัญ เพราะมนุษย์คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากละเมิดกฎธรรมชาติก็จะเป็นต้นเหตุให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ นานา และดวงดาวย่อมมีอิทธิพลต่อมนุษย์ คือตอนเช้า ธาตุน้ำจะทำให้เกิดโทษ, ตอนสาย ธาตุไฟจะทำให้เกิดโทษ และตอนบ่าย ธาตุลมจะทำให้เกิดโทษ^{๒๒}

๖) พฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุก่อโรค ได้แก่ พฤติกรรมที่เสี่ยงต่อการเสียสมดุล หรือการฝืนธรรมชาติ เช่น การอั้น อุจจาระ ปัสสาวะ การฝืนอิริยาบถ หรือมีอิริยาบถผิดปกติด้วยท่าต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าสมดุลแห่งสุขภาพตามทฤษฎีการแพทย์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เป็นองค์รวมที่เป็นธรรมชาติ เน้นการทำให้ร่างกายสมดุล แม้ไม่ได้กล่าวถึงเชื้อโรค แต่เน้นที่ก่อโรคอย่างทันสมัย เน้นระบาวินิยาอายุ ฤดูกาล เวลา ที่อยู่อาศัย และพันธุกรรม (ธาตุเจ้าเรือน) ดังนั้น แนวทางการแพทย์แผนไทยยึดหลักความสมดุลของธาตุทั้ง ๔ ที่อยู่ภายในร่างกาย ซึ่ง องค์ประกอบของธาตุทั้ง ๔ ไม่ได้แยกกันตามธาตุใดธาตุหนึ่งโดยเฉพาะหากมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตลอดเวลาความสัมพันธ์ทางสมดุลนี้ยังมีปัจจัยแห่งการเวลาเข้ามามีอิทธิพลตามช่วงเวลาแห่งการหมุนเวียนในรอบปี เมื่อใดก็ตามที่เกิดการแปรปรวนของธาตุทั้ง ๔ หรือได้รับการกระทบจากองค์ประกอบภายนอกในช่วงเวลาที่ บุคคลมีจุดอ่อนของธาตุเจ้าเรือน (ธาตุหนึ่ง ธาตุใดใน ๔ ธาตุ) แนวโน้มที่จะเสี่ยงต่อการเกิดโรคก็จะเป็นไปได้โดยง่ายในช่วงเวลานั้น ๆ^{๒๓}

ระบบทฤษฎีของแพทย์แผนไทยเป็นการแพทย์แบบองค์รวม เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในภูมิปัญญาท้องถิ่น แบบแผนวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต ศาสนา และพิธีกรรมต่างๆ มิได้มองความเจ็บป่วยว่าเกิดจากเชื้อโรค แต่เชื่อว่าการเจ็บป่วยสาเหตุมาจากปัจจัยหลายๆ อย่าง ได้แก่ ธาตุทั้ง ๔ ภายในร่างกาย (ธาตุสมมุติฐาน) ธาตุเจ้าเรือน อิทธิพลของฤดูกาล (อุตุสมมุติฐาน) อายุที่เปลี่ยนไปตามวัย (อายุสมมุติฐาน) อิทธิพลของกาลเวลา (กาลสมมุติฐาน) ถิ่นที่อยู่อาศัย (ประเทศสมมุติฐาน) พฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุของการเกิดโรค ตลอดจนหลักธรรมนามัยที่ทำให้เกิดความสมดุลทั้งด้านกาย จิต และการดำเนินชีวิต การใช้ยาสมุนไพรให้เหมาะสมกับอาการเจ็บป่วย ธาตุในร่างกายและสิ่งแวดล้อมที่มีผลกับอาการเจ็บป่วย ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในลำดับต่อไป^{๒๔}

^{๒๒} สมพร ภูติยานันต์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยสมุนไพรกับการแพทย์แผนไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔ -๕๕.

^{๒๓} นางสาวบุญศรี เลิศวิริยจิตต์, "คลังภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับสมุนไพรชุมชนภาคอีสาน", อ้างแล้ว, หน้า ๒.

^{๒๔} สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกิจการ โรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

จะเห็นได้ว่าสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นชีวิตหรือไม่มีชีวิต ย่อมมีพลังงานอยู่ในตัวเองทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาในแง่ของการดูแลรักษาผู้ป่วย หรือการแก้ไขความผิดปกติภายในร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ก็คือการแก้ไขการเสียสมดุลของธาตุ ๔ ชั้น ๕ อันประกอบขึ้นเป็นร่างกายพลังงานที่มีอยู่ในสรรพสิ่งในธรรมชาติ เรียกตามวัตถุประสงค์ทางการแพทย์ ว่าสรรพคุณ เราสามารถนำเอาสรรพคุณในการรักษาของสรรพสิ่งที่มีอยู่แตกต่างกันออกมาใช้ให้ เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติได้ตั้งนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทุกสรรพสิ่งในโลกสามารถนำมาปรุงเป็นยาได้ทั้งสิ้น และการแพทย์ไทยก็มีการพัฒนาตำรายามาตามลำดับ ซึ่งมีตำรายาแพทย์แผนโบราณที่สำคัญๆ ดังนี้

- ๑) พระคัมภีร์ประณมจินดา กล่าวถึง การกาเนตโลหิตระดูสตรี และโรคกุมาร
- ๒) พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์ กล่าวถึง จรรยา ของ แพทย์ หับ ๗ ประการ
- ๓) พระคัมภีร์ธาตุวิภังค์ กล่าวถึง กองธาตุพิการ ตามฤดู ต่าง ๆ
- ๔) พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจัย กล่าวถึง การค้นหาต้นกำเนิดแห่งการเกิดของโรค
- ๕) พระคัมภีร์วโรยคสาร กล่าวถึง รสยา และลักษณะนิมิตร้าย
- ๖) พระคัมภีร์มหาโชติรัต กล่าวถึง โรคระดูสตรี
- ๗) พระคัมภีร์ขวดาร กล่าวถึง พิษอาหารทำให้ลมโลหิตกาเริบ
- ๘) พระคัมภีร์โรคนิทาน กล่าวถึง กองธาตุทั้ง ๔ กาเริบ หย่อน พิการ
- ๙) พระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ กล่าวถึง ธาตุทั้ง ๔ โรคโลหิตระดูสตรี
- ๑๐) พระคัมภีร์ธาตุบรรจบ กล่าวถึง โรคอุจจาระธาตุ
- ๑๑) พระคัมภีร์มจณาปักขันชา กล่าวถึง โรคปัสสาวะมุตกิตมุตฆาฏ
- ๑๒) พระคัมภีร์กษัย กล่าวถึง โรคกษัย ๒๖ ประการ
- ๑๓) พระคัมภีร์ตักกศิลา กล่าวถึง ไข้พิษทั้งปวง
- ๑๔) พระคัมภีร์อภัยสันดา กล่าวถึง กำเนตไข้ โรคทราง และโรคตาทุกชนิด
- ๑๕) พระคัมภีร์มัญชุสารวิเชียร กล่าวถึง โรคลม ๑๐ ประการ
- ๑๖) พระคัมภีร์อติสาร กล่าวถึง โรคอุจจาระร่วง
- ๑๗) พระคัมภีร์มูขุโรค กล่าวถึง โรคในปาก และ คอ ๙ ประการ
- ๑๘) พระคัมภีร์จะละนะสังกะหะ กล่าวถึง ลักษณะอุจจาระธาตุ ๔ ประการ
- ๑๙) พระคัมภีร์ธาตุอภิญญาณ กล่าวถึง ลักษณะโรคที่เกิดกับธาตุ ๔^{๒๕}

^{๒๕} มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมอายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ), ตำราการแพทย์ไทยเดิม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามเจริญพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

มีทั้งหมด ๙ พระคัมภีร์ ที่ได้นำมาเป็นตำราแพทย์แผนไทยที่ทรงคุณค่า ที่บรรพบุรุษของเราได้จารึกไว้ให้ลูกหลานเก็บไว้ดูแลรักษาเป็นมรดกอันล้ำค่าของคนไทยในภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑). ธาตุสมุฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งของธาตุ แบ่งเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) ธาตุดิน (ปถวิธาตุ) ๒๐ ประการ มีลักษณะแข็งจับต้องได้ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า เป็นอวัยวะที่จัดอยู่ในกลุ่มของธาตุดิน

๒) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ๒ ประการ มีลักษณะเป็นของเหลวจับต้องได้ ได้แก่ น้ำดี เสมหะ น้ำหนอง เลือด เหงื่อ น้ำตา มันทะลุ มันทัน น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำปัสสาวะ

๓) ธาตุลม (วาโยธาตุ) ๖ ประการ มีลักษณะเคลื่อนไหวได้ ได้แก่ ลมพัดจากเท้าถึงศีรษะ (ลมพัดขึ้นเบื้องบน) ลมพัดจากศีรษะถึงเท้า (ลมพัดลงเบื้องล่าง) ลมพัดในลำไส้และกระเพาะอาหาร ลมพัดในท้องนอกลำไส้ ลมพัดทั่วร่างกาย ลมหายใจเข้าออก

๔) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ๔ ประการ มีลักษณะเป็นความร้อน ได้แก่ ไฟสำหรับย่อยอาหาร ไฟทำให้ร้อนระส่ำระสาย ไฟทำให้ร่างกายแก่ชรา ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น

แม้ว่าธาตุทั้ง ๔ นี้ จะเป็นตัวกำหนดลักษณะของแต่ละบุคคลให้มีความแตกต่างกัน ซึ่งเป็นอิทธิพลของธาตุบิดาและมารดา รวมทั้งอาหารและน้ำที่มารดาดื่มกินตลอดจนภูมิอากาศขณะปฏิสนธิ เรียกว่า ธาตุเจ้าเรือน บุคคลหนึ่งอาจมีธาตุใดธาตุหนึ่งเด่นหรือมากกว่าหนึ่งธาตุ มีลักษณะที่แสดงออกเป็นธาตุเจ้าเรือนแบ่งเป็น ๔ ธาตุ คือ ธาตุดินเจ้าเรือน ธาตุน้ำเจ้าเรือน ธาตุลมเจ้าเรือน ธาตุไฟเจ้าเรือน เป็นต้น^{๒๖}

๒). อิทธิพลของฤดูกาล (อุตุสมุฏฐาน) แบ่งเป็น ๓ ฤดู ดังนี้

๑) ฤดูร้อน (คิมหันตฤดู) นับตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ เป็นช่วงที่มักจะเจ็บป่วยด้วยธาตุไฟ

๒) ฤดูฝน (วสันตฤดู) นับตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๙ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ เป็นช่วงที่มักจะเจ็บป่วยด้วยธาตุลม

๓) ฤดูหนาว (เหมันตฤดู) นับตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ เป็นช่วงที่มักจะเจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ^{๒๗}

๓). อายุที่เปลี่ยนไปตามวัย (อายุสมุฏฐาน) แบ่งเป็น ๓ วัย ดังนี้

๑) วัยเด็ก (ปฐมวัย) ตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๑๖ ปี มักเจ็บป่วยด้วยโรคทางน้ำ

^{๒๖} สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, หน้า ๑๐.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

- ๒) วัยกลางคน (มัชฌิมวัย) ตั้งแต่อายุ ๑๖ – ๓๒ ปี มักเจ็บป่วยด้วยโรคทางธาตุไฟ
- ๓) วัยชรา (ปัจฉิมวัย) ตั้งแต่อายุ ๓๒ ปีขึ้นไปจนสิ้นอายุขัย มักเจ็บป่วยด้วยโรคทางธาตุลม
- ๔). อิทธิพลของกาลเวลา (กาลสมุฏฐาน)แบ่งช่วงเวลากลางวันและกลางคืน เป็น ๓ ช่วง ดังนี้

- ๑) เวลา ๐๖.๐๐ – ๑๐.๐๐ น. และ ๑๘.๐๐ – ๒๒.๐๐ น. ธาตุน้ำมักกระทำโทษ
- ๒) เวลา ๑๐.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. และ ๒๒.๐๐ – ๐๒.๐๐ น. ธาตุไฟมักกระทำโทษ
- ๓) เวลา ๑๔.๐๐ – ๑๘.๐๐ น. และ ๐๒.๐๐ – ๐๖.๐๐ น. ธาตุลมมักกระทำโทษ^{๒๘}
- ๕). ถิ่นที่อยู่อาศัย (ประเทศสมุฏฐาน) แบ่งเป็น ๔ ลักษณะ ดังนี้
- ๑) คนที่อยู่ในประเทศร้อน ที่สูง เป็นภูเขา มักเจ็บป่วยด้วยธาตุไฟ อาจเป็นไข้ตัวร้อนได้ง่าย ควรรับประทานอาหารรสเย็นจัด
- ๒) คนที่อยู่ในประเทศอุ่น สถานที่ที่เป็นน้ำฝนกรวดทราย มักเจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ควรรับประทานอาหารรสเปรี้ยวและขม
- ๓) คนที่อยู่ในประเทศเย็น สถานที่ที่เป็นน้ำฝนเปือกตม มักเจ็บป่วยด้วยธาตุลม ควรรับประทานอาหารรสเผ็ดร้อน
- ๔) คนที่อยู่ในประเทศหนาว สถานที่ที่เป็นน้ำเค็มเปือกตม มักเจ็บป่วยด้วยธาตุดิน ควรรับประทานอาหารรส ฝาด หวาน มัน เค็ม^{๒๙}

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่มนุษย์ถือกำเนิดขึ้นมาก็มีธาตุเจ้าเรือนติดตัวมา เรียกว่า ธาตุกำเนิด และเมื่อเติบโตขึ้นต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของธาตุภายนอก อิทธิพลของฤดูกาล ถิ่นที่อยู่อาศัย อิทธิพลของกาลเวลา พฤติกรรมการดูแลสุขภาพ ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวเข้าแล้วเข้าเล่า เพื่อให้ร่างกายสมดุล ไม่เจ็บป่วย ผ่านการลองผิดลองถูกจนกลายเป็นแบบแผนในภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓.๓.๓ ระบบการดูแลสุขภาพผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งออกเป็น ๓ ระบบได้แก่

ระบบการดูแลสุขภาพผู้ป่วยแบ่งออกได้เป็น ๓ ระบบ คือ

- ๑). การดูแลสุขภาพผู้ป่วยในส่วนของสามัญชน (Popular sector of health care) เป็นระบบการดูแลสุขภาพที่ใหญ่ที่สุดของระบบการดูแลสุขภาพทั้งหมด จะมีการให้ความหมายหรือการอธิบายสาเหตุของการเกิดโรคซึ่ง จะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นฐานในแต่ละสังคมและการ

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๒๙} สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑ - ๑๐.

วินิจฉัยความเจ็บป่วยครั้งแรกพร้อมกับกิจกรรมการรักษาที่เกิดขึ้น เป็นแห่งแรกด้วย ทั้งนี้ด้วยวิธีคิด และวิธีการแบบชาวบ้านธรรมดาไม่ใช่แบบวิชาชีพหรือผู้ชำนาญการในส่วนนี้จะประกอบไปด้วยชุดของ ความคิดความเชื่อและพฤติกรรมหลายระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคลและกลุ่มบุคคล ต่าง ๆ ๔ ระดับ คือ

๑) ผู้ป่วย

๒) ครอบครัว

๓) เครือข่ายทางสังคมผู้ป่วย (Social Network) ได้แก่ ญาติ เพื่อนบ้าน เพื่อนฝูง

๔) ชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน

๒). การดูแลสุขภาพผู้ป่วยในส่วนของวิชาชีพ (Professional Sector of health care) หมายถึงการปฏิบัติทางการแพทย์ที่เป็นรูปแบบวิชาชีพมีการจัดองค์กรที่เป็นทางการ บุคคลที่ทำการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบันไม่เพียงแต่แพทย์ทั่วไป และแพทย์เฉพาะทางเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบุคคลอื่นๆ ด้วยเช่น พยาบาล ผดุงครรภ์ นักกายภาพบำบัด และบุคลากรที่ประกอบวิชาชีพและได้รับการรับรองโดยกฎหมาย แต่โคลนแมนได้บันทึกไว้ว่า ระบบการแพทย์พื้น บ้านหรือการแพทย์แผนโบราณอาจได้รับการยอมรับเป็นวิชาชีพในลักษณะ เช่น ในอินเดีย ซึ่งรัฐบาลได้ให้การสนับสนุนและเป็นที่ยอมรับแพทย์แผนปัจจุบันมีส่วนในการดูแลสุขภาพอนามัยน้อย ทั้งนี้เพราะแพทย์แผนปัจจุบันยังขาดแคลนดังนั้น การดูแลสุขภาพอนามัยยังคงอยู่ในส่วนของประชาชนและส่วนของการรักษาแบบพื้นบ้านในภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่

๓). การดูแลสุขภาพผู้ป่วยในส่วนของแพทย์พื้นบ้าน (Folk Sector of Health Care) คำว่าหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นคำหนึ่ง ในหลายคำที่ใช้เพื่อสื่อความหมายถึงระบบการแพทย์ที่ไม่ใช่การแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการแพทย์ที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมท้องถิ่นในภาษาอังกฤษ มีคำว่า Traditonal/Folk/Indigenous/Local และ Ethnomedicine ในภาษาไทยมีคำว่า หมอแผนโบราณหมอพื้นบ้าน หมอยากลางบ้านที่ได้มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และที่เริ่มใช้มากขึ้น คือ แพทย์ (หมอ) แผนไทย คำเหล่านี้มีการใช้ทั้งที่เป็นความหมายรวมและกับความหมายที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งหมอพื้นบ้านจะให้บริการรักษานอกสถาบันสถานบริการที่เป็นทางการ โดยอาจจะเป็นการรักษาที่บ้านของเขาเองหรือไม่ก็ที่บ้านของผู้ป่วยบางส่วนให้บริการแบบนอกเวลา (Part time) บางส่วนมีการพัฒนา ความรู้และระบบการให้บริการคล้ายวิชาชีพ บางส่วนมีสถานภาพที่ผิดกฎหมาย แต่ส่วนมากอยู่ในฐานะกึ่งกฎหมาย^{๓๐}

^{๓๐} นางสาวบุญศรี เลิศวิริยจิตต์, "คลังภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับสมุนไพรชุมชนภาคอีสาน", อ้างแล้ว, หน้า ๕- ๖.

๓.๔ ประเภทของหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพผู้ป่วย^{๓๑}

หากแบ่งประเภทของหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นตามความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วย สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๓.๔.๑. หมอพื้นบ้านที่เชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ (Personalistic Medical System) ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ หรือรับรู้ได้ด้วยความรู้สึก (Personalistic Medical System) ไม่สามารถอธิบายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากเคราะห์กรรมหรือกฎแห่งกรรมเกิดจากการกระทำของผี เช่น ผีแกลน ผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าที่ ผีนา หรือวิญญาณชั่วร้ายต่างๆ การเจ็บป่วยที่เกิดจากไสยศาสตร์ โดยเชื่อว่าพลังอำนาจเวทมนต์ทำให้คนเจ็บป่วยได้ การเจ็บป่วยที่เกิดจากการโคจรของดวงดาวและการเจ็บป่วยที่เกิดจากการละเมิดขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม หมอประเภทนี้อาจเรียกรวมๆ ว่า หมอพิธีกรรมก็ได้ สามารถแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ หมอดู เป็นหมอที่ทำหน้าที่ไขข้อข้องใจให้แก่ชาวบ้านโดยการทำนายทายทักหาสาเหตุของการเกิดโรค พร้อมทั้งแนะนำวิธีการดูแลสุขภาพและแนะนำในการปฏิบัติตัว หมอที่อยู่ในกลุ่มหมอดูได้แก่

๑) คนทรงเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วมีความสามารถพิเศษเพราะถูกเลือกให้เป็นตัวแทนของเทพ ทำหน้าที่ในการวินิจฉัยโรคด้วยการฟังพาสั่งสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นผู้บอกกล่าวถึงสาเหตุของการเจ็บป่วย แต่วิธีการดูแลสุขภาพผู้ป่วยต้องไปแสวงหาเอง

๒) หมอดำรา เป็นหมอที่เปิดตำราหาสาเหตุของการเจ็บป่วย รวมไปถึงหาสิ่งของที่หายด้วย หลังจากที่ทำสาเหตุได้แล้วก็จะแนะนำวิธีการแก้ไข ส่วนวิธีการแก้ไขผู้ป่วยต้องไปดำเนินการเอง

กลุ่มที่ ๒ หมอสูตรหรือหมอสะเดาะเคราะห์ เป็นหมอที่ทำหน้าที่แก้ไขปัญหให้กับชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสบายใจหรือมั่นใจโดยผ่านพิธีกรรม ผู้ทำหน้าที่นี้ได้แก่

๑) เฒ่าจ้ำ ทำหน้าที่ในการเป็นสื่อกลางติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่นปู่ตา เพื่อแก้ไขโทษให้กับลูกบ้านโดยผ่านพิธีกรรมที่จัดขึ้น โดยเชื่อว่าความเจ็บปวดเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติจึงต้องเชิญปู่ตามาดูแลรักษาให้หายจากโรคได้

๒) หมอสู่วัณหรือหมอสูตร หมอขวัญจะทำพิธีเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับตัว โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า องค์ประกอบของคนประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ ส่วนของจิตใจเรียกว่า "ขวัญ" ถ้าขวัญหายหรือขวัญไม่อยู่กับเนื้อ กับตัวจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้

๓) หมอสะเดาะเคราะห์ เนื่องจากมีความเชื่อว่าสาเหตุของการเจ็บป่วยอย่างหนึ่งมาจากโชคละตา หรือเคราะห์กรรม หมอสะเดาะเคราะห์จะทำพิธีการดูแลสุขภาพให้แก่

^{๓๑} เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ, บทบาทสถานภาพและทิศทางการพัฒนาองค์ความรู้และพื้นบ้านชาวไทยภูเขา, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐- ๑๒.

ผู้ป่วยโดยทำพิธีเสียเคราะห์แก้เคราะห์ หรือสะเดาะเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาความเจ็บป่วยหรือแก้ไขหนักให้เป็นเบา

กลุ่มที่ ๓ หมอธรรม หมอผีฟ้า หมอกลุ่มนี้จะให้คำตอบเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วยด้วยการนั่งทางในและให้การดูแลรักษาด้วย ถ้าสาเหตุของโรคพบว่าเป็นจากผีก็จะทำพิธีการดูแลรักษา เช่น ถ้าเป็นผีบรรพบุรุษก็จะทำพิธีขอขมาและเซ่นไหว้ ส่วนผีอื่น ๆ วิธีการรักษาก็แล้วแต่ความต้องการของผีนั้น^{๓๒} ที่อำเภอกุดชุม จ.ยโสธร หมอธรรมจะมี ๒ ประเภทคือ หมอธรรมขับไล่ กับหมอธรรมเมตตา หมอธรรมเป็นที่พึ่งทางใจ สมัยก่อนคนไทยมีการเรียนคาถาอาคม คุณไสย์แล้วนำไปใช้กันในทางที่ผิด หมอธรรมจะช่วยแก้ตรงนี้ หมอธรรมจะไล่ปอบ สิ่งที่รักษาพิสูจน์ไม่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทุกวันนี้ก็ยังมียูอยู่แต่มีไม่มาก หมอธรรมเป็นที่พึ่งทางใจ “นอกจากวัดแล้วก็ยังมีหมอธรรมนี้แหละที่เป็นที่พึ่งทางใจได้”

กลุ่มที่ ๔ หมอพระ เป็นพระที่หน้าที่ดูแลรักษาโรค ได้แก่ อาการปวดศีรษะอาการปวดท้อง อารมณ์เสียบ่อย ๆ เป็นลมง่าย มีอาการชาตามตัว ดูแลรักษาโดยการประพรมน้ำมันมนต์ หรืออาบน้ำมันมนต์ผูกแขนให้ และให้ระลึกถึงคุณพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และให้สวดมนต์ก่อนนอน ผู้ป่วยที่มักเป็นผู้ป่วยที่ไปโรงพยาบาลแล้วหมอดตรวจโรคไม่พบ ซึ่งหมอพระเชื่อว่า อาการต่าง ๆ เหล่านี้มีสาเหตุมาจากผี หรือ ผีเฮ็ด (ผีทำ) ปัจจุบันหมอพระมีจำนวนลดลงเรื่อย ๆ

๓.๔.๒. หมอพื้นบ้านที่เชื่อว่าสาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุธรรมชาติ (Naturalmedical System) ความไม่สมดุลของธาตุต่างๆ ในร่างกาย ตามทฤษฎีสมดุลของธาตุ (Humoral Theory) ทฤษฎีธาตุที่มองว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อธาตุในร่างกายทั้งหลายเกิดจากการแปรปรวนก็จะทำให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้น หมอประเภทนี้ได้แก่ หมอสมุนไพร หมอกระดูก หมอนวด หมอดำยา และหมอเป่า เป็นต้น หมอแต่ละประเภททำหน้าที่ดังนี้

๑) หมอสมุนไพร หมอยา หมอไม้ หมอฝนยา หมอดัมยา ซึ่งการเรียกชื่อจะแตกต่างกันไปแล้วแต่ท้องถิ่น แต่วิธีการดูแลรักษาจะเหมือนกันคือใช้สมุนไพรเป็นหลักในการดูแลรักษา เนื่องจากหมอพื้นบ้าน เชื่อว่า ความเจ็บป่วยไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเท่านั้นดังนั้นหมอสมุนไพรจึงต้องมีความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์คาถา การทำนายโชคชะตา ซึ่งจะใช้ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาด้วย เพราะถ้าหากรักษาด้วยสมุนไพรไม่หายก็ต้องดูดวงชะตาค้นว่า เป็นอย่างไร หมอยาต้องเรียนรู้ธรรมด้วย มิฉะนั้น ก็ต้องอาศัยหมอธรรมช่วยในการวินิจฉัย

๒) หมอดำยา ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง เน้นการทำคลอด ดูแลเด็ก และมารดาหลังคลอด สำหรับวิธีการดูแลรักษามีการใช้สมุนไพร เช่นการอบ การประคบด้วยสมุนไพร การงดอาหาร การอยู่ไฟ ในปัจจุบันหญิงตั้งครรภ์ส่วนใหญ่นิยมไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาล แต่เมื่อกลับมาบ้านก็ยังนิยมการ

^{๓๒} นางสาวบุญศรี เลิศวิริยะจิตต์, คลังภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับสมุนไพรชุมชนภาคอีสาน, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

อยู่ไฟกับหมอดำแย โดยเฉพาะบางหมู่บ้านในภาคอีสาน เช่น บ้านกุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี มีการอยู่ไฟเกือบ ๑๐๐ % ยกเว้นการคลอดโดยการผ่าตัด

๓) หมอเป่า คือ หมอที่มีวิธีการในการดูแลสุขภาพโรคด้วยการเสกเป่าเป็นหลัก ส่วนมากจะเคี้ยวสมุนไพรประกอบในการเป่า เช่น เคี้ยวหมากเป่า เคี้ยวกระเทียมเป่า หมอเป่ารักษาโรค เช่น โรคตาแดง โรคปราบคางคกข่วน ดับพิษไฟ ดับพิษแมลงป่อง ฯลฯ อาคมประเภทนี้ ถ้าแก้โรคตาแดงว่า “โอมตาตาพันตาแดง” กุจะพันที่แข็งมาเจ็บที่หัวเข่ากูนี้แน่” ๑ ปลวก มิงดาเหมือนหยวก มิงขาวเหมือนถ่านไฟ เพี้ยงสวาหะฯ เอาน้ำพันตรงที่ปวด เสกน้ำพัน^{๓๓} ๑ ส่วนผี โรคกำเริบ (เด็กที่คลอดใหม่ มักร้องไห้ในเวลากลางคืน) ปวดศีรษะด้านเดียว ตลอดจนโรคผิวหนังบางชนิด เช่น ถูกสุนัขกัด หมอเป่าก็จะทำการดูแลสุขภาพด้วยการเป่า โดยพิธีกรรมและอุปกรณ์ประกอบดังกล่าวในการเป่ารักษาตามที่ตนเองได้เคยดูแลสุขภาพและสืบทอดกันมา หมอประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ทางเพชรบุรีเรียกหมอชนิดนี้ว่าหมอปิด

๔) หมอกระดูก หรือหมอน้ำมันรักษาโรคที่เกี่ยวกับกระดูก เช่น กระดูกหัก กระดูกเคลื่อน ใช้วิธีการรักษาโดยการเข้าเฝือกควบคู่กับการทาน้ำมันมนต์ อาจมีการเป่าคาถาประกอบด้วย เมื่อก่อนทางแถบอีสาน (อำเภอภูซำ) คนนิยมเรียนหมอธรรมกันมากที่สุดเพราะแต่ก่อนมีความเชื่อเรื่องผีมาก เรียนเอาไว้กันผี และเป็นหมอที่เรียนยากที่สุด แต่เดี๋ยวนี้นิยมเรียนหมอน้ำมันมากกว่าเพราะว่าค่าดูแลรักษาถูก ทุกวันนี้เริ่มมีการหวนวิพากษ์ไม่ค่อยยอมรับสอนให้ใคร อย่างไรก็ตามมีความเชื่อกันว่าถ้าเรียนเป็นหมอกระดูกแล้วจะถูกลองของคือ อาจมีคนในครอบครัวประสบอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วยให้ได้ดูแลรักษาสำหรับความเชื่อลักษณะนี้ไม่ปรากฏกับหมอประเภทอื่น ๆ

๕) หมอเอ็น (หมอนวด)^{๓๔} เป็นการรักษาโดยการเจ็บเส้นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นส่วนในร่างกาย โดยเฉพาะต้นตำรับหมอนวดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เป็นการบีบนวดเพื่อดูแลสุขภาพผู้ป่วย ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีหมออีกประเภทหนึ่งที่ได้รับสืบทอดมาจากประเทศจีน คือ การฝังเข็ม ก็ทำการดูแลสุขภาพโรคด้วยการฝังเข็มตรงจุดเส้นเอ็นที่มีอาการเจ็บป่วยนั้น แต่การรักษาโรคทั้งสองแบบนี้ก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน เช่น โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต แก้วปวดเมื่อยตามร่างกาย นวดคลายเส้นเอ็น นวดคลายเครียดโดยการใช้หัวแม่มือและนิ้วชี้ ตลอดจนการใช้เท้าเหยียบไปตามร่างกายด้วยพิธีกรรมที่ได้ศึกษามาการนวดเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ สำหรับกลุ่มอาการที่รักษาได้แก่ โรคเกี่ยวกับปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ กระดูกหรือเอ็น การรักษานอกจากจะใช้ขนาดแล้วบางครั้ง มีการใช้สมุนไพรและคาถาร่วมด้วย

^{๓๓} เทพ สาริกบุตร, **คัมภีร์พระเวท: ปฐมบรรพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยากร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓.

^{๓๔} พระครูสุวรรณธรรมทิน (ธมฺมทินโน), "สภาพปัญหาจริยธรรมของหมอยาพื้นบ้านในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรกรณีศึกษา : หมอยาพื้นบ้านเขตอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐.

สรุป จากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของหมอพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ในการดูแลสุขภาพโรคของกลุ่มชาติเผ่าพันธุ์ ในภาคอีสานพบว่า การดูแลสุขภาพโรคด้วยสมุนไพรมีมาตั้งแต่โบราณ ดังจะเห็นได้ว่า การรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน มีหลายสาขา แต่ละสาขามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ เพราะหมอพื้นบ้านช่วยเหลือชาวบ้านมาโดยตลอด คนในชุมชนถือว่าหมอพื้นบ้านเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านมาก ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญต่อคนในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง สมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องริบเร่งศึกษาวิจัยองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟู และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมอพื้นบ้านสู่สภาวะองค์รวมให้ยั่งยืนตลอดไป

๓.๕ การดูแลสุขภาพการเจ็บป่วยเบื้องต้น

ในเบื้องต้นนั้นจะมีวิธีในการการดูแลสุขภาพผู้ป่วยหลายประการ ที่ผู้คนในชุมชนจะต้องช่วยกันทำหน้าที่ดูแลสุขภาพโรคภัยไข้เจ็บของคนในหมู่บ้านหรือชุมชนแล้วยังเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอีกด้วย เพื่อหาวิธีในการดูแลสุขภาพด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑) ยาสมุนไพร เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมที่พัฒนาต่อยอดสู่ยาสามัญประจำบ้าน เช่น ยาธาตุ ยาหอม ยาเขียวแก้ไข้ ฯลฯ

๒) การนวด เป็นการจับเส้น นวดเพื่อผ่อนคลาย ลดอาการปวดเมื่อย เส้นเอ็นหดตึง ช่วยให้เกิดลมและน้ำเหลืองไหลเวียนได้สะดวก ทำให้อวัยวะต่าง ๆ ทำงานได้ตามปกติ และรักษาอาการเคล็ดขัดยอก ชัน คอตกหมอน อาหารไม่ย่อย ท้องอืดเฟ้อ ท้องผูก ปวดหลัง เจ็บเอว ปวดเข่า ปวดศีรษะ นอนไม่หลับ คลายความเครียดทางกายและใจ ช่วยจัดข้อที่เคลื่อนไหวกลับเข้าที่ ฯลฯ

๓) การอบ ใช้ความร้อน (การต้ม) ในการนำสรรพคุณของสมุนไพรให้ออกฤทธิ์ต่อร่างกาย มีผลโดยตรงกับระบบทางเดินหายใจ ระบบผิวหนังกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น บรรเทาอาการปวด ขับของเสีย ลดอาการภูมิแพ้ บำรุงผิวพรรณ

๔) การประคบ ใช้ความร้อน (นึ่ง) สมุนไพรที่ผสมกันประคบเฉพาะที่มีอาการบาดเจ็บ ปวด เคล็ดขัดยอก ช่วยในการไหลเวียนโลหิต ลดปวดบวมการเกร็งของกล้ามเนื้อ ฟังผืด เอ็น

๓.๕.๑. การปฏิบัติเพื่อการฝึกจิต

๑). การเดินจงกรม "อดทนมาก พากเพียรดี มีโรคน้อย ย่อยอาหารได้ดี มีสมาธิตั้งมั่นอยู่ได้นาน"

๒) การนั่งสมาธิ "จิตแจ่มใส หัวใจเบิกบาน ทางานผิดพลาดน้อยลง ดารงความทรงจำ ทำงานสำเร็จตามมุ่งหมาย คลายความเครียด ไม่เบียดเบียนกัน ยึดมั่นในศีลธรรม มีใจเมตตากรุณาต่อสังคม"

ชีวิตานามัย คือ ดำรงชีวิตให้สมดุลด้วยธาตุทั้ง ๔ และรับประทานอาหารที่เหมาะสมกับธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ

๓.๕.๒. หลักการในการบริโภค

๑) กินให้ครบหมู่ แต่ละหมู่ให้หลากหลาย ดูแลน้ำหนักตัวให้อยู่ในเกณฑ์ปกติ

๒) กินข้าว (แป้ง) เป็นหลัก ข้าวควรเป็นข้าวกล้อง, ข้าวกล้อง, ข้าวกล้อง, ข้าวกล้อง

๓) กินผักผลไม้เป็นประจำ (อย่างน้อย /๔ ส่วน/มื้อ)

๔) กินปลา เนื้อสัตว์ไม่ติดมัน ไข่, ถั่วเมล็ดแห้ง, นม (ตามวัย)

๕) กินไขมันแต่พอควร

๖) หลีกเลี่ยงอาหารรสหวานจัด/เค็มจัด

๗) หลีกเลี่ยงอาหารหมักดอง อาหารกระป๋อง, แปรรูป

๘) ลด/งด เครื่องดื่มที่อันตรายต่อสุขภาพ เช่น แอลกอฮอล์ ชา กาแฟ ฯลฯ การออกกำลังกาย ช่วยทำให้ร่างกายแข็งแรง ลดความตึงของเส้นเอ็นเส้นประสาทและกล้ามเนื้อช่วยให้เคลื่อนไหวคล่องแคล่ว รูปร่างได้สัดส่วนเหมาะสมกับสภาพร่างกายและวัยของคนไทย

การแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการแพทย์แบบองค์รวม มีการดูแลรักษาแบบธรรมชาติบำบัดหลากหลายวิธี อาทิ วิธีการดูแลรักษาด้วยการนวด กดจุด อบประคบสมุนไพร การใช้ยาสมุนไพรเพื่อรักษาเสริมสร้าง และบำรุงสิ่งที่ร่างกายขาดหายไป เช่น ยาบำรุงโลหิต, บำรุงกระดูก, บำรุงธาตุ และบำรุงหัวใจ ฯ ฯลฯ การใช้ยาสมุนไพรหรือยาสมุนไพร ในการดูแลรักษาและป้องกันโรคต่าง ๆ ซึ่งแต่ละวิธีมีคุณสมบัติประโยชน์ต่อสุขภาพอย่างมาก^{๓๕}

๓.๖ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม

ทุกชุมชนมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ทั้งประเพณี วัฒนธรรม และวิถีการดำเนินชีวิตซึ่งเอกลักษณ์ดังกล่าวนี้ ได้ดำเนินมาและสืบทอดโดยคนรุ่นก่อนในชุมชน มีการสั่งสมภูมิปัญญาด้านต่างๆ และผ่านการพัฒนาใช้ให้สอดคล้องกับชีวิต สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรในชุมชน เช่น การแต่งกายแบบไทย การรักษาโรคด้วยสมุนไพร การนวดไทยเพื่อดูแลสุขภาพบำบัด การประคบสมุนไพรรักษาอาการปวดเมื่อย เคล็ดขัดยอก หรือการอยู่ไฟเพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของผู้หญิงหลังคลอดบุตร เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยจึงมีความสำคัญต่อสุขภาพในเรื่องของการดูแลสุขภาพผู้ป่วยโดยการบำบัด บรรเทา รักษาป้องกันโรคและการสร้างเสริมสุขภาพให้มีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง นอกจากนี้ภูมิปัญญาทางการแพทย์ของคนไทยจะช่วยส่งเสริมการมีสุขภาพที่ดีแล้ว ยังช่วยลดปัญหาสาธารณสุขของ

^{๓๕} อวย เกตุสิงห์, ศ.นพ., “การแพทย์ไทยและการแพทย์แบบตะวันตก”, สังคมศาสตร์การแพทย์, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๒๐), หน้า ๖.

ประเทศชาติได้ โดยช่วยรัฐบาลลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล ลดการนำเข้ายารักษาโรค เวชภัณฑ์ และเทคโนโลยีทางการแพทย์จากต่างประเทศที่เกินความจำเป็นให้ลดน้อยลง ซึ่งผลดีดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อคนไทยในชุมชนหรือท้องถิ่นต่างๆ รู้จักประยุกต์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการรักษาดูแลสุขภาพ รวมถึงการพึ่งพาภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มาใช้ในการดูแลสุขภาพและป้องกันโรคให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด^{๓๖}

การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยการแพทย์แผนไทย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ศาสตราจารย์นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ได้กล่าวไว้ว่า การแพทย์แผนไทยมีความแตกต่างจากการแพทย์แผนปัจจุบัน ตรงที่การแพทย์แผนไทยเน้นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ไม่แยกส่วนแบบแผนปัจจุบัน การแพทย์แผนไทยจะให้การดูแลในทุกมิติ ไม่เพียงแต่เรื่องความเจ็บป่วยของร่างกาย แต่จะพิจารณาถึงความเป็นอยู่ อาหารการกิน การนอนหลับพักผ่อน การใช้ชีวิตประจำวัน รวมถึงดูแลภาวะจิตใจ ความเศร้าโศกเสียใจ อารมณ์ความรู้สึก เพื่อวินิจฉัยถึงสาเหตุของการเกิดโรค การแพทย์แผนไทยให้ความสำคัญกับสิ่งดังกล่าวนี้ พอกับการใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์เพื่อตรวจวินิจฉัยพยาธิสภาพของผู้ป่วย การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมจึงทำให้ผู้ได้รับการดูแลมีความสุขที่ดี ทั้งในด้านจิตใจพร้อมกับการบำบัดทางร่างกาย การแพทย์แผนไทยไม่ได้แยกจิตออกจากกาย เป็นการแพทย์องค์รวม และเป็นวิถีชีวิตไทย วิชา ธรรมานามัย เป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่อง สุขภาพแบบองค์รวม ทั้ง จิต กาย ชีวิต และสิ่งแวดล้อม ซึ่ง ศ.นพ. อวย เกตุสิงห์ ได้ให้แนวคิดที่น่าสนใจว่า เราสามารถทำให้การแพทย์องค์รวมกลับคืนได้ โดยระบบวัฒนธรรมของเรา คือ ใช้หลักศาสนานามาประยุกต์ เช่น หลัก ๓ ประการของวิชา ธรรมานามัย ได้แก่^{๓๗}

๓.๗ หลักธรรมานามัย^{๓๘}

หลักธรรมานามัย ได้อ้างใน การใช้หลักธรรมานามัย เพื่อการส่งเสริม ดูแล ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ หลักธรรมานามัย เป็นการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย โดยศาสตราจารย์นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ เป็นผู้ริเริ่มหลักการดังกล่าวนี้ โดยการนำหลักธรรมมาผสมผสานให้เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม และ ทั้งกาย จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยหลัก ๓ ประการ คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ดังต่อไปนี้

^{๓๖} พันเอกหญิง อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์, "การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย", อ้างแล้ว, หน้า ๕.

^{๓๗} อวย เกตุสิงห์, ศ.นพ. "การแพทย์ไทยและการแพทย์แบบตะวันตก", สังคมศาสตร์การแพทย์, อ้างแล้ว, หน้า ๓.

^{๓๘} นางสาวณัฐวรรณ วรพิสุทธีวงศ์, "ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองด้วยการแพทย์แผนไทย ",รายงานวิจัย, (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒.

๓.๗.๑ กายานามัย

หลักกายานามัย คือ^{๓๙} การออกกำลังกาย การดัดตนด้วยตัวเอง การกินอาหารให้ถูกกับธาตุ คือถูกธาตุเจ้าเรือนและสมุฏฐานต่าง ๆ ที่มีผลต่อสุขภาพ การกินอาหารแต่พอเหมาะมีสติในการกิน และการนอนกายานามัย^{๔๐} คือการป้องกันก่อนป่วยเมื่ออายุเกิน ๓๐ ปี ขึ้นไปซึ่งการแพทย์แผนไทยถือว่าคนเราเมื่ออายุเกิน ๓๐ ปี ธาตุทั้ง ๔ เริ่มเสื่อม จึงจำเป็นต้องดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท คือบำรุงชีวิตด้วยอาหาร กินอย่างพอดี กินให้ถูกกับธาตุ กินอาหารให้ถูกกับโรค กินอาหารปรับธาตุ กินผักพื้นบ้านอาหารพื้นเมืองและดื่มน้ำสมุนไพร กินให้หลากหลายในรสชาติ โดยการใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นสายกลาง นอกจากนี้ยังมีการออกกำลังกายแบบไทย คือ กายบริหารแบบไทยด้วยท่าฤาษีดัดตน ซึ่งเป็นท่าที่ไม่ฝืนร่างกายจนเกินไปสามารถปรับโครงสร้างร่างกายได้

๑). การกินอาหารตามธาตุเจ้าเรือน แนวคิดการกินอาหารตามธาตุ ถูกถ่ายทอดสืบเนื่องมาจากทฤษฎีการแพทย์แผนไทยที่เชื่อว่าคนเราเกิดมาในร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ แต่จะเพียง ธาตุที่แสดงลักษณะเด่นประจำตัว เรียกว่า “ธาตุเจ้าเรือน” (Doshas) ซึ่งมี ๒ ลักษณะ คือ ธาตุเจ้าเรือนเกิดที่เป็นไปตามวันเดือนปีเกิด และธาตุเจ้าเรือนปัจจุบันที่สังเกตจากบุคลิกลักษณะอุปนิสัย กับปัญหาสุขภาพกายและสุขภาพใจของแต่ละคน หากธาตุทั้ง ๔ ในร่างกายมีความสมดุลจะไม่เจ็บป่วยบ่อย แต่หากขาดความสมดุลก็มักจะเจ็บป่วยได้ง่าย และเพื่อป้องกันปัญหาโรคร้ายที่อาจเกิดขึ้นได้ เราจึงควรปรับพฤติกรรมการกินโดยใช้รสชาติต่าง ๆ ของอาหารประจำธาตุ ถ้าพิจารณาในแต่ละธาตุจะพบว่ามีการกินที่แตกต่างกันเนื่องจากมีปัญหาสุขภาพที่ไม่เหมือนกัน

ธาตุดิน มักจะเสี่ยงต่อโรคอ้วน ความดันโลหิตสูง เบาหวาน อาการปวดตามข้อโรคระบบทางเดินหายใจ และโรคเกี่ยวกับระบบน้ำย่อย ควรกินอาหารรสฝาดเพื่อช่วยสมานปิดธาตุ (แต่ไม่ควรกินมากเกินไป เพราะจะทำให้ผิวดก ท้องอืด และท้องผูก) อาหารรสหวาน เพราะมีสรรพคุณชุ่มชื้นตามเนื้อ ทำให้ชุ่มชื้นบำรุงกำลัง (ไม่ควรกินมากเกินไป เพราะจะทำให้วังวนนอน และเกียจคร้าน) อาหารรสมันเพื่อแก้เส้นเอ็นพิการ ปวดเสียว เข็ดขัดยอก และกระดูก อาหารรสเค็ม มีสรรพคุณชุ่มชื้นไปตามเนื้อ ช่วยการดูดซึมอาหาร ป้องกันการเสื่อมของเส้นเอ็น และกระดูก นอกจากนี้ ควรกินอาหารประเภทแป้งข้าวให้น้อย เพราะร่างกายจะเผาผลาญได้ไม่หมด และควรออกกำลังกายเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ

ธาตุน้ำ มักมีปัญหาเสมหะเป็นพิษ จึงควรกินอาหารรสเปรี้ยวเพื่อฟอกเสมหะส่วนปัญหาสุขภาพอื่น ๆ เหมือนธาตุดิน (เนื่องจากเป็นธาตุที่เอื้อกัน) เช่น โรคเบาหวาน ความดันโลหิตสูง ระบบทางเดินหายใจ และโรคอ้วน ในกรณีที่ธาตุน้ำมักจะมีเสมหะและน้ำมูกคล้ายจะเป็นหวัด เพราะ

^{๓๙} ประทีป ชุมพล, ประวัติการแพทย์แผนไทย การศึกษาจากเอกสารตำรายา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อาคิไทป์ จำกัด, ๒๕๔), หน้า ๒๕๗.

^{๔๐} สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, อ่างแก้ว, หน้า ๒- ๙.

ร่างกายต้องการขับน้ำออกมา ในช่วงอายุแรกเกิดถึง ๖ ปี มักจะมีการเป็นหวัดคัดจมูก ตาแฉะ ในฤดูหนาวจะเจ็บป่วยง่าย เพราะธาตุน้ำกำเริบ จึงควรกินอาหารประเภทแป้งข้าวให้น้อยเช่นกัน

ธาตุลม ปัญหาสุขภาพของคนธาตุลมนี้ คือ นอนไม่ค่อยหลับ ปวดท้อง จุกเสียดระบบภายในมีความเป็นกรดมาก และระบบย่อยอาหารไม่ดี เนื่องจากลักษณะนิสัยที่กินไม่ตรงเวลาบางรายอาจมีปัญหาโรคข้อและกระดูก ควรกินอาหารรสเผ็ดร้อนเพื่อแก้ลมจุกเสียด และช่วยให้ระบบย่อยอาหารดีขึ้น แต่ไม่ควรกินมากเกินไปเพราะอาจทำให้เกิดอาการอ่อนเพลียได้ ในช่วงอายุ ๓๒ ปีขึ้นไป มักจะมีการเวียนศีรษะ หน้ามืดเป็นลมง่าย ในฤดูฝนจะเจ็บป่วยง่ายเพราะธาตุลมกำเริบ ควรกินอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ให้น้อย เพราะระบบการย่อยไม่แข็งแรง

ธาตุไฟ ปัญหาสุขภาพ คือ เครียดง่าย โรคกระเพาะอาหาร ผิวหนังแพ้ง่าย ท้องเสียบ่อย ร้อนใน เป็นฝี และมีแผลในปาก ในช่วงอายุ ๖- ๓๒ ปี มักจะหงุดหงิดง่าย และอารมณ์เสียบ่อย ในฤดูร้อนจะเจ็บป่วยบ่อย อาจเป็นไข้ตัวร้อนได้ง่าย เพราะธาตุไฟกำเริบ ควรกินอาหารรสขมแก้โลหิตเป็นพิษ (หากกินมากเกินไปจะทำให้อ่อนเพลีย) และอาหารรสเย็นเพื่อแก้ไข้ ร้อนใน ไข้พิษและดับพิษร้อน และควรกินอาหารจากพวกไขมันให้น้อย แม้ว่าร่างกายจะเผาผลาญเนื้อสัตว์ได้ดีแต่หากกินไขมันที่ย่อยยาก จะทำให้มีความร้อนในร่างกายมากเกินไปจนป่วยไข้ได้

วิธีตรวจธาตุเจ้าเรือน คือ ไข่เดือนเกิด บางคนอาจเห็นว่าลักษณะรูปร่าง นิสัยหรือปัญหาสุขภาพไม่ตรง นั่นเพราะบางครั้งธาตุในตัวเราเปลี่ยนไปตามอายุ ฤดูกาล และสถานที่อยู่ปัจจุบัน จึงทำให้มีบางธาตุที่มีลักษณะเด่นชัดขึ้นมากกว่าธาตุเจ้าเรือนเกิด ซึ่งการยึดตามเดือนเกิดก็สามารถทำนายได้ว่าในอนาคตเราจะป่วยเป็นโรคอะไร หากไม่ดูแลตัวเองอย่างดี หรือไม่กินอาหารตามธาตุเจ้าเรือนเกิด

ธาตุดิน คือ ผู้ที่เกิดในเดือนตุลาคม พฤศจิกายน และธันวาคม

ธาตุน้ำ คือ ผู้ที่เกิดเดือนกรกฎาคม สิงหาคม และกันยายน

ธาตุลม คือ ผู้ที่เกิดเดือนเมษายน พฤษภาคม และมิถุนายน

ธาตุไฟ คือ ผู้ที่เกิดเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ และมีนาคม

กินอยู่อย่างไทย ตามแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยเพื่อบำรุงดูแลรักษาสุขภาพ โดยใช้สมุนไพรหรือผักผลไม้ที่หาได้ไม่ยากในวิถีชีวิตแบบไทย ๆ นำมาปรุงแต่งให้เป็นอาหารและเครื่องดื่ม โดยยังคงคุณค่าตัวยาในการส่งเสริมสุขภาพหรือรักษาโรคไว้เช่นเดิม อาหารและน้ำดื่ม สมุนไพร คือ ส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย พร้อมกับพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรเพื่อให้ยั่งยืนคู่สังคมไทยและสภาพแวดล้อมไทย ๆ ต่อไป^{๔๑}

^{๔๑} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ, เอกสารการสอนชุดวิชาแนวคิดและทฤษฎีการแพทย์แผนไทย หน่วยที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘-๔๙.

๒) น้ำสมุนไพรกับเครื่องดื่มเพื่อดูแลสุขภาพ น้ำเป็นของจำเป็นสำหรับร่างกาย เนื่องจากน้ำเป็นตัวทำละลายของปฏิกิริยาเคมี ในร่างกาย จึงไม่ควรอดน้ำ น้ำที่ดื่มเข้าไปนั้น ร่างกายจะเก็บไว้เพียงพอที่ความต้องการ ที่เหลือจะขับออกทางปัสสาวะ บางครั้งอาจต้องดื่มมากกว่าปกติ เนื่องจากเสียเหงื่อถ้าเหงื่อออกมาก น้ำที่ควรดื่มอาจเป็นน้ำผลไม้คั้นรสต่าง ๆ เช่น น้ำส้ม น้ำมะขาม น้ำสับปะรด โดยเติมเกลือเล็กน้อย เพื่อทดแทนเกลือแร่ที่สูญเสียไป อาหารและน้ำสมุนไพรที่เหมาะสมกับธาตุเจ้าเรือนได้แก่

ธาตุดิน รับประทานอาหารรส ฝาด หวาน มันเค็มน้ำสมุนไพร: น้ำฝรั่ง น้ำมะตูม น้ำแตงโม น้ำอ้อย เป็นต้น

ธาตุน้ำ รับประทานอาหารรส เปรี้ยว และน้ำสมุนไพร: น้ำมะขาม น้ำมะนาว น้ำสับปะรด น้ำกระเจียว น้ำมะไฟ น้ำมะระขี้นก เป็นต้น ธาตุลม รับประทานอาหารรส เผ็ด ร้อน น้ำสมุนไพร: น้ำขิง น้ำข่า น้ำตะไคร้ น้ำกระเพราแดง เป็นต้น

ธาตุไฟ รับประทานอาหาร รสขม เย็นและจืด น้ำสมุนไพร: น้ำใบبابบก น้ำมะระขี้นก น้ำใบเตย น้ำลูกเดือย น้ำมะพร้าว รากบัว เป็นต้น

๓) การบริหารแบบไทย หรือการบริหารท่าฤๅษีดัดตน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย เกิดขึ้นจากการสืบทอดบอกเล่าต่อ ๆ กันมาของนักบวช นักพรต พระสงฆ์ หรือชาวพุทธ ที่นิยมนั่งสมาธิ วิปัสสนา กรรมฐาน ซึ่งมีความแตกต่างกับท่าโยคะของอินเดีย โดยเป็นท่าที่ไม่ผาดโผนหรือฝืนร่างกายจนเกินไป บุคคลทั่วไปสามารถทำได้ และเมื่อปฏิบัติอย่างถูกต้องจะช่วยรักษาอาการปวดเมื่อย ช่วยให้การเคลื่อนไหวของแขน ขา หรือข้อต่อต่าง ๆ เป็นไปอย่างคล่องแคล่ว ทำให้เลือดไหลเวียนได้ดี สร้างสมาธิ ผ่อนคลายความเครียด และเพิ่มประสิทธิภาพของการหายใจ

๔) การพักผ่อน จะส่งเสริมให้ร่างกายได้สร้างเสริมและซ่อมแซมความเสื่อมของสุขภาพ ดังนั้นจึงควรพักผ่อนให้เพียงพอ โดยทั่วไปควรนอนวันละ ๖-๗ ชั่วโมง

๕) การนวดไทย เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันล้ำค่าในการดูแลสุขภาพโรค การสร้างสุขภาพร่างกายและจิตใจของคนไทย ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และจัดเป็นวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยที่แสดงถึงการดูแลสุขภาพกันภายในครอบครัว เช่น ภรรยา นวดให้สามี ลูกนวดให้ปู่ย่าตายาย โดยอวัยวะต่าง ๆ เช่น ศอก เข่า เท้านวดให้กัน อีกทั้งยังมีการพัฒนาโดยใช้อุปกรณ์ช่วยให้นวด เช่น ไม้กดท้อง นมสาว การนวดไทย แบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ ได้แก่ การนวดแบบราชสำนักและการนวดแบบเชลยศักดิ์ ประโยชน์ของการนวดไทยมีผลดีต่อสุขภาพในหลาย ๆ ด้าน เช่น การกระตุ้นระบบประสาท เพิ่มประสิทธิภาพของระบบทางเดินหายใจ ช่วยกระตุ้นการทำงานของระบบไหลเวียนโลหิตและน้ำเหลือง ลดการเกร็งตัวของกล้ามเนื้อ และผ่อนคลายความตึงเครียดทางจิตใจ^{๔๒} ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายในลำดับต่อไป

^{๔๒} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐-๗๑.

สรุปได้ว่า กายานามัย คือ การดูแลสุขภาพทางกายด้วยการแพทย์แผนไทย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพด้วยอาหารตามธาตุ ซึ่งได้แก่ ผักพื้นบ้าน อาหารพื้นเมือง เครื่องดื่มสมุนไพรโดยกินให้ถูกกับธาตุ กินอยู่อย่างพอดี กินให้หลากหลายในรสชาติ โดยยึดหลักทางสายกลาง นอกจากนี้ยังมีการออกกำลังกายแบบไทย ๆ คือกายบริหารแบบไทย ท่าฤๅษีดัดตน ซึ่งเป็นท่าที่ไม่ฝืนร่างกายจนเกินไป สามารถปรับโครงสร้างร่างกายได้ สามารถนำไปใช้ในการส่งเสริม ป้องกันสุขภาพ บำบัดรักษาและฟื้นฟูสุขภาพ เพื่อเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและจิตใจให้อยู่ในภาวะสมบูรณ์ เป็นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เนื่องจากการรักษาที่อาการของโรคแล้วยังแก้ที่ต้นเหตุของอาการของโรครวมถึงปัญหาอื่น ๆ ของผู้ป่วย เช่นภาวะจิตใจอารมณ์ พฤติกรรมของผู้ป่วยที่เป็นปัจจัยให้อาการของผู้ป่วยรุนแรงมากขึ้น จึงควรนำการนวดไทยมาใช้ในการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยเมื่อภาวะปกติ, ภาวะรับรู้เจ็บและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่สืบไป

๓.๗.๒ จิตตานามัย

หลักจิตตานามัย หมายถึง^{๔๓} การส่งเสริมสุขภาพจิตหรือการดูแลสุขภาพจิต การพัฒนาจิตด้วยจิตภาวนา โดยการนั่งสมาธิ – วิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยอาศัยการรักษาศีลเป็นการสร้างพื้นฐานจิตใจให้สะอาด การทำสมาธิภาวนาช่วยให้จิตตั้งมั่น จิตสงบ มั่นคง ในกรณีที่พัฒนาถึงขั้นเกิดปัญญา รู้แจ้ง เห็นจริงตามหลักพระพุทธศาสนาต้องปฏิบัติถึงขั้นวิปัสสนาภาวนา เป็นการฝึกจิตถึงขั้นละกิเลสได้

จิตตานามัย หมายถึง^{๔๔} การฝึกจิตสมาธิให้จิตใจเข้มแข็งจิตมีพลังเกิดปัญญา เกิดความสงบสุข จะทำให้เกิดความต้านทานดีขึ้น เมื่อจิตเข้มแข็งเกิดปัญญา ย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่ไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลสและความอยากคือตัณหา

จิตตานามัยหมายถึง^{๔๕} การฝึกจิตสมาธิให้จิตใจเข้มแข็งจิตมีพลังเกิดปัญญา เกิดความสุข จะทำให้เกิดความต้านทานดีขึ้น เมื่อจิตเข้มแข็งเกิดปัญญา ย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริม การทำสมาธิ เพื่อให้เกิดปัญญา คนไทยโชคดีที่ใช้ชีวิตผูกพันอยู่กับวัด ทุกวันพระไปวัดเพื่อทำบุญตักบาตร เป็นการฝึกการให้และพักจิตใจที่วัด มีการถือศีลประจำวันพระ มีการนั่งสมาธิ วัดจึงเป็นที่พักผ่อนคลายจิตใจอย่างดียิ่งในการฝึกจิต ฝึกสมาธิ การเข้าหาธรรมะเป็นทางออก เมื่ออยู่ในสถานการณ์บีบบังคับทางกาย ใจ จิตตานามัยจึงเป็นเรื่องการฝึกจิต โดยใช้การนั่งสมาธิ และหลักธรรมานามัยมิได้กีดกัน

^{๔๓} พระราชวิสุทธิกวี, การพัฒนาจิต, (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๔๔} ประทีป ชุมพล, ประวัติการแพทย์แผนไทย การศึกษาจากเอกสารตำรายา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕๗.

^{๔๕} สถาบันการแพทย์แผนไทย, กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๗๙.

ศาสนาอื่น เราสามารถใช้หลักการพัฒนาคติของศาสนาอื่นมาปรับใช้ได้ การที่จิตเข้มแข็ง มีพลัง ทำให้เกิดปัญญาอ่อนเลือกพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลส และความอยากคือตัณหา ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการศึกษาหรือหลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาคติไว้ ๓ ขั้น เรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือหลักการปฏิบัติ ๓ ขั้นคือ^{๔๖}

- ๑) สิลสิกขา การปฏิบัติในขั้นศีล ทำให้จิตใจสะอาด
- ๒) จิตตสิกขา การปฏิบัติในขั้นสมาธิ ทำให้จิตสงบ
- ๓) ปัญญาสิกขา การปฏิบัติในขั้นปัญญา เป็นสุดยอดของการพัฒนาคติ

การถือศีลเป็นหลักเบื้องต้นในการพัฒนาคติตามหลักจิตตานามัยของพระพุทธศาสนาและพัฒนาต่อไปถึงขั้นฝึกสมาธิ วิปัสสนาในขั้นสูงต่อไป เพื่อจิตที่สะอาดบริสุทธิ์

ประโยชน์ของการฝึกจิต ด้วยจิตภาวนา

การฝึกจิตนั้นมีคุณค่าทำให้เป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้นผู้บำเพ็ญสมณธรรมฐานหรือสมาธิที่ถูกต้อง ให้ประโยชน์ดังต่อไปนี้

- ๑) ทำสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้น ไม่ค่อยผิดพลาด มีสติมากขึ้น
- ๒) สามารถเรียนหนังสือได้ผลดี มีประสิทธิภาพมากขึ้นเพราะจิตสงบ ความจำดีขึ้น
- ๓) เป็นการส่งเสริมสุขภาพทั้งทางกายและจิตใจ
- ๔) สามารถแก้ไขปัญหาคือความยุ่งยากในชีวิตได้ด้วยวิธีที่ถูกต้อง
- ๕) จิตใจสงบ เยือกเย็น มีความสุขมากขึ้น

๖) เป็นพื้นฐานเพื่อก้าวไปสู่การเจริญวิปัสสนา คือสามารถใช้พลังของสมาธิสู่การบำเพ็ญวิปัสสนา อันเป็นจุดหมายโดยตรงของพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า จิตตานามัย หมายถึง การส่งเสริมสุขภาพจิตหรือการดูแลสุขภาพจิต โดยการนั่งสมาธิ เติบงกลมและการสวดมนต์ เพื่อเป็นการฝึกจิต พัฒนาคติ ทำให้จิตสงบ จิตมีความเข้มแข็ง มีพลังเกิดปัญญา ย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่ไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลสและความอยากคือตัณหา

๓.๗.๓ ชีวิตานามัย

หลักชีวิตานามัย หมายถึง การดำเนินชีวิตชอบด้วยทางสายกลาง มีอาชีพสุจริต ผู้ที่มีอาชีพสุจริตย่อมมีชีวิตที่มีความสุข ผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยทุจริตย่อมหวนไหวตลอดเวลา จิตไม่สงบ มีความกังวลใจชีวิตานามัย จึงอยู่ในหลักธรรมะ ซึ่งทุกชาติทุกศาสนาล้วนแต่สอนให้คนปฏิบัติดี มีศีลธรรม คือการดำเนินชีวิตชอบ นอกจากนี้ยังรวมถึงการทำชีวิตให้อยู่ในธรรมชาติชอบ คือ การปรับ

^{๔๖} พระราชวิสุทธิกวี, การพัฒนาคติ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒.

ธาตุ ๔ ภายนอกสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีงาม ด้วยการปลูกต้นไม้ ไม้ผลหรือพืชที่กินได้ เพื่อนำมาทำเป็นอาหาร ผู้ที่มีเวลาว่างควรปลูกต้นไม้เพื่อช่วยกันสร้างอากาศให้กับสังคมโลก ความชุ่มชื้น ความร่มเย็น จะกลับคืนมาเราจึงควรดำเนินชีวิตอย่างมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ความสะอาดของบ้านเรือน เครื่องแต่งกายที่สะอาด การจัดสิ่งปฏิกูล การดูแลแม่น้ำลำธาร การปลูกต้นไม้ การปฏิบัติตัวและมีวิชาชีพที่เหมาะสม คือการดำเนินชีวิตชอบด้วยหลักชีวิตานามัย^{๔๗}

ชีวิตานามัย หมายถึง^{๔๘} การดำเนินชีวิตชอบ ตามหลักธรรมของศาสนา และการใช้ชีวิตให้อยู่ในธรรมชาติ ชอบอยู่ใกล้ธรรมชาติ ไม่ฝืนธรรมชาติ ดำเนินชีวิตทางสายกลาง ไม่เครียด ไม่ผิดศีล ประกอบอาชีพโดยสุจริต

ชีวิตานามัย หมายถึง^{๔๙} การดำรงชีวิตทางสายกลาง เลี่ยงชีพด้วยชอบยอมไม่เกิด ความเครียด ไม่ผิดศีล รักษาสุขภาพให้บริสุทธิ์ รักษาสิ่งแวดล้อมให้สะอาดสมดุลไปด้วยธาตุทั้ง ๔

ชีวิตานามัย หมายถึง^{๕๐} การดำเนินชีวิตโดยชอบ มีอาชีพสุจริต เว้นจากความทุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและบุคคลอื่น ซึ่งชีวิตานามัยอยู่ในหลักธรรมะของศาสนาที่สอนให้คนทำความดี มีศีลธรรม รวมถึงการทำชีวิตให้อยู่ในธรรมชาติชอบ โดยการสร้างสิ่งแวดล้อม การสร้างบรรยากาศที่ดีให้กับสังคม

ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า ชีวิตานามัย หมายถึง การดูแลสุขภาพตนเองด้านชีวิต ในภาวะปกติ ภาวะเจ็บป่วยและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วย โดยการดำเนินชีวิตของตนโดยทางที่ชอบ มีอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและบุคคลอื่น ทำความดี มีศีลธรรม สร้างสิ่งแวดล้อมให้สะอาด โดยการปลูกต้นไม้และดูแลรักษาแม่น้ำลำธาร ดูแลความสะอาดบ้านเรือนและเครื่องแต่งกาย

^{๔๗} พันเอกหญิง อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์, "การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย", อ้างแล้ว, หน้า ๙.

^{๔๘} สถาบันการแพทย์แผนไทย, กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๘๒.

^{๔๙} ประทีป ชุมพล, ประวัติการแพทย์แผนไทย การศึกษาจากเอกสารตารางยา, อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๗.

^{๕๐} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา ธรรมานามัย, หน่วยที่ ๑ - ๕ (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

๓.๘ ลักษณะ รูปแบบ และวิธีการดูแลรักษาแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

๓.๘.๑ ลักษณะ รูปแบบของการดูแลรักษาตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในปัจจุบันนี้การแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะและรูปแบบเฉพาะตัวที่พัฒนาควบคู่กันมากับการเปลี่ยนแปลงของสภาพของสังคม สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยในอดีตที่มีมาแต่โบราณ ดังนี้^{๕๑}

๑) ด้านองค์ความรู้ องค์ความรู้ส่วนใหญ่ได้มาจากตำราและคัมภีร์แพทย์ ซึ่งเชื่อว่ามามีที่มาจาก การแพทย์ อายุรเวทของอินเดีย นอกจากความรู้จากตำราแล้ว บางส่วนได้จากการสะสมประสบการณ์ จากปัญหาความเจ็บป่วยต่างๆ ด้วยวิธีการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก และถ่ายทอดสืบทอดกันมา จึงเป็นความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละท้องถิ่น หรือ ชุมชน^{๕๒}

การถ่ายทอดความรู้ นั้น เป็นลักษณะปากต่อปากแล้วท่องจำ อาศัยประสบการณ์ การสังเกต การถ่ายทอดความรู้เป็นไปอย่างง่าย ๆ ภายในตระกูลด้วยการสอนลูกหลานหรือผู้ใกล้ชิด ซึ่งเรียกว่า การสืบทอดวิชา มีการถ่ายทอดวิชาในลักษณะครูกับลูกศิษย์ โดยครูจะหาหน้าที่แนะนำสั่งสอนและฝึกฝนศิษย์จนชำนาญ สอนวิธีตรวจรักษาคนไข้ สอนวิธีปรุงยา รู้จักส่วนประกอบของยา ทั้งที่เป็นพืชวัตถุและธาตุวัตถุ สอนให้รู้ที่ตั้งแรกเกิดของโรค ชื่อของโรค และยาสำหรับบำบัดโรค ส่วนศิษย์ก็มีหน้าที่ต้องหมั่นสังเกต จดจำตัวยา และวิธีการรักษาไว้ให้แม่นยำ นอกจากศึกษาด้วยลักษณะดังกล่าวแล้ว ก็ต้องศึกษาความรู้จากคัมภีร์แพทย์ การติดตามครูไปเยี่ยมผู้ป่วยที่เรียกว่า การถือล่วมยา จนเกิดความชำนาญเพิ่มขึ้นตามลำดับ ครูแพทย์บางคนอาจมีการสอนวิชาไสยศาสตร์ หรือการรักษาด้วยคาถาอาคมร่วมด้วย โดยวิชาไสยศาสตร์นี้ ถือว่าเป็นวิชาแพทย์แผนโบราณแขนงหนึ่ง แพทย์แผนไทยจำเป็นต้องศึกษา

๒) ด้านประสิทธิภาพ การบำบัดความเจ็บป่วย ใช้วิธีการบำบัดรักษาด้วยยาสมุนไพรและการนวด มีขอบเขตจำกัด ขาดอุปกรณ์ช่วยมองปัญหาในเนวลึก จึงใช้รักษาโรคได้จำกัด บางกรณียังขาดเหตุผลสนับสนุน และรองรับผลอย่างเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทำให้การแพทย์แผนไทยถูกมองว่ามีประสิทธิภาพน้อย ได้ผลช้าและขาดหลักวิชาการ แม้ว่าการรักษาจะให้ผลช้าแต่ข้อดี คือ

^{๕๑} นางศศิธร เขมาภรณ์, "การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๘๖.

^{๕๒} โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๕), หน้า ๙๓-๙๖.

โอกาสจะเกิดพิษหรืออาการข้างเคียงน้อย บางกรณีรักษาโรคหายขาดในขณะที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่ได้แล้วก็มี^{๕๓}

๓.๘.๒ วิธีการดูแลรักษาตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะวิธีการดูแลรักษาความเจ็บป่วยของการแพทย์แผนไทยเริ่มต้นจากวิธีการที่ง่ายที่สุดจนถึงวิธีการที่ต้องใช้ความรู้ ความสามารถได้แก่

๑) การใช้ยากลางบ้าน ซึ่งเป็นความรู้ที่ชาวบ้านทั่วไปมีอยู่และใช้รักษาความเจ็บป่วยของโรค หรืออาการที่รู้จักกันโดยทั่วไป ที่มีความรุนแรงไม่มากนัก ส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรที่มีอยู่ตามครัวเรือนหรือปลูกไว้ในบริเวณบ้าน

๒) การใช้วิธีการรักษากับหมอพื้นบ้าน เมื่อความเจ็บป่วยมีความรุนแรง หมอเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยที่แตกต่างออกไป^{๕๔}

๓) การใช้วิธีการนวด การนวดแผนโบราณ หมายถึง การบีบหรือกดเพื่อบำบัดอาการปวดเมื่อยตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ทำให้ร่างกายรู้สึกสบาย หายจากอาการดังกล่าว ปฏิบัติ สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล

การนวดมีบทบาทในการรักษาโรค และเป็นวิธีการดูแลรักษาผู้เจ็บป่วยที่เชื่อว่าเริ่มต้นมาจากการช่วยเหลือกันในครอบครัว เช่น ลูก หลานนวดให้พ่อแม่ปู่ย่าตายาย ใช้มือ ศอก เข่า และเท้ามีการพัฒนาการใช้อุปกรณ์ในการนวด เพื่อช่วยให้ใช้น้ำหนักได้มากยิ่งขึ้น เช่น นมสาว ไม้กดท้อง จาก การนวดช่วยเหลือตนเองภายในครอบครัว จนเกิดความชำนาญและมั่นใจ จึงได้มีการนวดช่วยเหลือความเจ็บป่วยของเพื่อนบ้าน ได้รับความนิยมและนับถือจากผู้มารับบริการ จนเกิดอาชีพหมอนวด ซึ่งทางผู้วิจัยจะได้อธิบายในลำดับต่อไป^{๕๕}

ปัจจุบันนี้ทางสถาบันการแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้รับงบประมาณกลางสนับสนุนโครงการนวดแพทย์แผนไทย เพื่อแก้ปัญหาทางสังคม อันเนื่องมาจากภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจและทางสังคม ซึ่งเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งจะมีการอบรมนวดแผนไทย หลักสูตร ๓๐๐ ชั่วโมง เพื่อสร้างเสริมกำลังใจและเป็นแนวทาง ในการฝึกฝนให้เชี่ยวชาญมากยิ่งขึ้นต่อไป

๔) วิธีการดูแลรักษาพยาบาล เริ่มต้นจากครอบครัว พ่อแม่ คนในครอบครัวดูแลเอาใจใส่ด้วยความรักปรารถนาดีและเห็นอกเห็นใจ เมื่อความเจ็บป่วยรุนแรงจึงพึ่งพาหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นฆราวาส หรือพระภิกษุ การดูแลรักษา ส่วนใหญ่กระทำกันที่บ้านผู้ป่วย ด้วยยาหรือสมุนไพรในท้องถิ่น

^{๕๓} ชาย โพธิ์สีดา, “ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนโบราณในประเทศไทย”, สังคมศาสตร์การแพทย์, หน้า ๔๒-๔๕.

^{๕๔} อวย เกตุสิงห์, ศ.นพ., “การแพทย์ไทยและการแพทย์แบบตะวันตก”, สังคมศาสตร์การแพทย์, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๕} อัมพร ถิ่นประเทศ, นวดเพื่อสุขภาพครบวงจร, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ๒๕๔๖), หน้า ๗- ๒.

ทางผู้ป่วยจะไม่กังวลเรื่องค่าใช้จ่าย การรักษาเป็นลักษณะการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูล หมอพื้นบ้านช่วยเหลือรักษา จนกว่าจะหายหรือหมดปัญหาในการเยียวยา บรรยาการ อบอุ่น เป็นมิตร ส่งเสริมสภาวะจิตใจผู้ป่วยเป็นอย่างดี

พระสงฆ์มีบทบาทเป็นที่พึ่งของประชาชนยามเจ็บป่วย ในด้านการฟื้นฟูสภาพจิตใจ ให้ความหวังที่จะหายจากโรค หรือยอมรับสภาพว่าความเจ็บป่วย ลดความทุกข์ทางจิตใจ สอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้ป่วยเกิดความปิติ ยึดหลักธรรมเป็นที่พึ่งทางใจได้

๕) การปฏิบัติตาม ศาสนาและวัฒนธรรม แนวคิดทางการแพทย์สอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตยามปกติและยามเจ็บป่วย ที่มีวิธีป้องกันการเกิดโรค หลีกเสี่ยงจากความทุกข์หรือโรค ด้วยการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมชาติ เข้าใจความเป็นไปแห่งธรรมชาติของมนุษย์ ส่งผลให้มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี นำหลักธรรมเรื่อง ศีล ๕ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น มาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน นำมาสู่รูปแบบและวิธีการในการดูแลรักษาความเจ็บป่วย ที่ประกอบด้วย ความรักและปรารถนาดีต่อกันเสมอมา

๓.๙ การใช้ยาสมุนไพรในการดูแลรักษาผู้ป่วย^{๕๖}

กระทรวงสาธารณสุขตระหนักถึงความสำคัญในการนำสมุนไพรมาใช้ในการดูแลรักษาและส่งเสริมสุขภาพตามชุมชนเกือบทุกพื้นที่ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยในการแก้ปัญหาความเจ็บป่วย รูปแบบของยาสมุนไพรที่นำมาใช้ มีดังนี้

๑) ยาสมุนไพรเดี่ยว เป็นการใช้อยาสมุนไพรตัวเดียวโดดๆ ซึ่งนำมาใช้ในการส่งเสริมสุขภาพและรักษาโรคเบื้องต้นในระดับชุมชนและครอบครัว ได้แก่ยาสมุนไพรสำหรับงานสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) สมุนไพรเพื่อการดูแลรักษากลุ่มโรค/อาการเจ็บป่วยในระบบทางเดินอาหารได้แก่ ขมิ้นชัน กล้วยน้ำว่า กานพลู กระเทียม มะขามแขก ทับทิม มังคุด เป็นต้น

๒) สมุนไพรเพื่อการดูแลรักษากลุ่มโรค/อาการเจ็บป่วยในระบบทางเดินหายใจ ได้แก่ ขิง ดีปลี เพกา มะขามป้อม มะขาม มะนาว มะแว้งเครือ มะแว้งต้น

๓) สมุนไพรเพื่อการดูแลรักษาโรค อาการเจ็บป่วยในระบบทางเดินปัสสาวะ อาการขัดเบา ได้แก่ กระเจี๊ยบแดง ขลุ่ ตะไคร้ สับปะรด หนุ่คาคา อ้อยแดง

^{๕๖} สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐- ๗๒.

๔) สมุนไพรเพื่อการดูแลรักษากลุ่มโรคผิวหนัง อาการกลากเกลื้อน ได้แก่ กระจับปี่ ยม ข่า ทองพันชั่ง พลู ชุมเห็ดเทศ มะค่า ดีควาย บัวบก ว่านหางจระเข้ ตำลึง ผักบู่ทะเล เสลดพังพอน พลู

๕) สมุนไพรเพื่อการดูแลรักษาโรค/อาการเจ็บป่วยอื่นๆ

อาการเคล็ด ชัด ยอก : ไพล

อาการนอนไม่หลับ : ขี้เหล็ก

อาการไข้ : ฟ้าทะลายโจร บอระ เพ็ด

โรคเหา : น้อยหน่า

๒) ยาสมุนไพรแบบตำรับ เป็นการปรุงยาสมุนไพรหลายชนิดตามสูตรตำรับแผนโบราณ ซึ่งมีสมุนไพรเป็นส่วนประกอบ มีทั้งหมด ๒๗ ซึ่งมีสรรพคุณในการรักษาโรคต่างๆ โดยยาตำรับทั้งหมดนี้กระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศให้เป็นยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ มีรายละเอียดดังนี้^{๕๗}

๑) ยาประสะกะเพรา สรรพคุณ	แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ
๒) ยาวิสัมพยาใหญ่ สรรพคุณ	แก้ท้องขึ้น อืดเฟ้อ จุกเสียด
๓) ยาประสะกานพลู สรรพคุณ	แก้ปวดท้อง เนื่องจากธาตุไม่ปกติ
๔) ยาแสงหมึก สรรพคุณ	แก้ตัวร้อน แก้ท้องขึ้น ปวดท้อง แก้ไอ ขับเสมหะ
๕) ยามันทธาตุ สรรพคุณ	แก้ธาตุไม่ปกติ แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ
๖) ยาประสะเจตพังคี	สรรพคุณ แก้กษัยจุกเสียด
๗) ยามหาจักรใหญ่ สรรพคุณ	แก้ลมทราง แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ
๘) ยาตรีหอม สรรพคุณ	แก้ท้องผูก ระบายพิษไข้
๙) ยาธรณีสันตะฆาต สรรพคุณ	แก้กษัยเส้น เถาตาน ท้องผูก
๑๐) ยาถ่าย สรรพคุณ	แก้ท้องผูก
๑๑) ยาเหลืองปิดสมุทร สรรพคุณ	แก้ท้องเสีย
๑๒) ยาธาตุบรรจบ สรรพคุณ	แก้ธาตุไม่ปกติ ท้องเสีย
๑๓) ยาจันทลีลา สรรพคุณ	แก้ไข้
๑๔) ยาประสะจันทน์แดง สรรพคุณ	แก้ไข้ตัวร้อน กระจายน้ำ

^{๕๗} มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ โรงเรียนอายุรเวท, หัตถเวชกรรมแผนไทย (ขนาด-แบบราชสำนัก), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์นคร พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๙- ๒๑๐.

- ๑๕) ยาเขียวหอม สรรพคุณ แก้ไข้ตัวร้อน ร้อนใน กระหายน้ำ
- ๑๖) ยามหานิลแห้งทอง สรรพคุณ แก้ไข้ แก้กระหายน้ำ แก้หัด อีสุก อีใส
- ๑๗) ยาหอมเทพจิตร สรรพคุณ แก้ลม บำรุงหัวใจ
- ๑๘) ยาหอมทิพย์โอสถ สรรพคุณ แก้ลม วิงเวียนศรีษะ
- ๑๙) ยาหอมอินทจักร์ สรรพคุณ แก้ลมบาดทะจิต คลื่นเหียนอาเจียน ลมจุกเสียด
- ๒๐) ยาหอมนวโกฐ สรรพคุณ แก้ลมคลื่นเหียน อาเจียน แก้ลมปลายไข้
- ๒๑) ยาอำมฤควาที สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ
- ๒๒) ยาประสะมะแว้ง สรรพคุณ แก้ไอ ขับเสมหะ
- ๒๓) ยาบำรุงโลหิต สรรพคุณ บำรุงโลหิต
- ๒๔) ยาประสะไพล สรรพคุณ แก้จุกเสียด แก้ระดูไม่ปกติ ขับน้ำคาวปลา
- ๒๕) ยาไฟประลัยกัลป์ สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลาในเรือนไฟ ช่วยให้มีดลูกเข้าอู่
- ๒๖) ยาไฟห่ากอง สรรพคุณ ขับน้ำคาวปลาในเรือนไฟ ช่วยให้มีดลูกเข้าอู่
- ๒๗) ยาประสะเปราะใหญ่ สรรพคุณ ถอนพิษไข้ตานทรายสำหรับเด็ก

การใช้อยาสุมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพผู้ป่วย มีทั้งการใช้ในรูปแบบอาหาร พืชผักผลไม้ เครื่องดื่มสมุนไพร เมื่อภาวะร่างกายเป็นปกติ เพื่อปรับธาตุในร่างกายให้เกิดความสมดุล ซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพเพื่อการป้องกันโรค ส่วนการใช้อยาสุมุนไพรเดี่ยวหรือยาสำหรับงานสาธารณสุขมูลฐานและยาตำรับ ๒๗ ขนาน ใช้เพื่อรักษาอาการของโรคต่าง ๆ เมื่อภาวะเจ็บป่วยและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วยเกิดขึ้น

๓.๑๐ การนวดไทยเพื่อการดูแลสุขภาพ

การนวดไทยหมายความว่า การตรวจประเมิน การวินิจฉัย การบำบัดดูแล การป้องกันโรค การส่งเสริมสุขภาพและการฟื้นฟูสุขภาพ ด้วยวิธีการกด การคลึง การบีบ การจับ การตัด การดึง การประคบ การอบ หรือวิธีการอื่นตามศิลปะการนวดไทย หรือการใช้อยาตามกฎหมายว่าด้วยยา ทั้งนี้ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย^{๕๘}

^{๕๘} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา นวดแผนไทย, หน่วยที่ ๑- ๗. (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า ๕.

การนวดไทยมี ๒ ประเภท คือ

๑. การนวดแบบทั่วไป (นวดแบบเชลยศักดิ์) เป็นการนวดของชาวบ้านทั่วไปที่ปรากฏตามวัดตามสถานที่ศึกษาทั่วไป การเรียนการสอนเป็นแบบสืบทอดต่อกันมา ในการนวดผู้ป่วยไม่เน้นกิจกรรมารยาท ไม่คำนึงถึงท่าทางการนวด วิธีการนวดจะใช้มือ เข่า ข้อศอก เท้า ในการนวด ใช้การตัดหรือ งอข้อ หลังและส่วนอื่นๆ ของร่างกายเป็นการนวดเพื่อผ่อนคลายหรือนวดสุขภาพ^{๕๙}

ความแตกต่างของการนวดแบบเชลยศักดิ์กับการนวดแบบราชสำนัก

๑) ต้องมีกิจกรรมารยาทเรียบร้อย เดินเข้าหาผู้ป่วย ไม่ก้มหรือเงยจนเกินไป แต่สามารถปรับท่าทางตามบริบทของสังคม โดยเน้นความสุภาพ

๒) เริ่มนวดตั้งแต่ใต้เข่าลงมาข้อเท้าหรือจากต้นขาลงมาถึงเท้าหรือจากต้นขาลงมาถึงเท้า

๓) ใช้เฉพาะมือ คือนิ้วหัวแม่มือ ปลายนิ้วและอุ้งมือในการนวดเท่านั้น แขนต้องเหยียดตรงเสมอ

๔) ท่าการนวดผู้ป่วยที่อยู่ในท่านั่ง นอนหงายและตะแคง ไม่นวดผู้ป่วยในท่านอนคว่ำ

๕) ไม่มีการนวดโดยใช้เท้า เข่า ข้อศอก ไม่มีการตัด งอข้อ หรือส่วนใดของร่างกาย

๖) ผู้นวดเน้นให้เกิดผลต่ออวัยวะ เนื้อเยื่อ ระบบการไหลเวียนโลหิตและการทำงานของเส้นประสาทโดยกดเน้นเฉพาะจุด

๑. รูปแบบการนวดเชลยศักดิ์

๑. ความเป็นกันเองกับผู้ป่วย

๒. เริ่มนวดที่ฝ่าเท้า

๓. ใช้อวัยวะทุกส่วน เช่น มือ เข่า ศอก ในการนวด

๔. ท่าการนวดผู้ป่วยท่านั่ง นอนหงาย ตะแคงและท่านอนคว่ำ

๕. มีการนวดโดยใช้เท้า เข่า ศอก มีการดัดงอข้อและส่วนต่างๆของร่างกาย

๖. ผู้นวดเน้นผลที่เกิดจากการกดและนวด คลึง ตามแนวการนวดที่เรียนสืบทอดกันมา เป็นการนวดเพื่อการผ่อนคลาย^{๖๐}

๒ การนวดไทยแบบราชสำนัก หมายถึง การนวดแบบราชสำนักนั้นเป็นการนวดถวายพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงของราชสำนักหรือในวังเน้นความสุภาพเรียบร้อยอ่อนโยน การนวด

^{๕๙} สถาบันการแพทย์แผนไทย, กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, **คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๑ – ๑๑๒.

^{๖๐} สถาบันการแพทย์แผนไทย, กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, **คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๑ – ๑๑๒.

จะใช้นิ้วหัวแม่มือเท่านั้น ไม่ใช้การดัดหรือการงอหลัง หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายด้วยกำลังแรง จะไม่มีการใช้เข่า ข้อศอก เท้าในการนวด ในขณะที่นวดแขนทั้งสองของหมอต้งเหยียดตรงเสมอ เพื่อถ่ายเทน้ำหนักจากไหล่ไปสู่นิ้วหมอซึ่งเป็นท่าที่ยากพอสมควร การนวดแบบราชสำนักต้องการให้เกิดผลต่ออวัยวะและเนื้อเยื่อที่อยู่ลึก ๆ เพื่อเพิ่มการไหลเวียนของเลือดและกระตุ้นการทำงานของเส้นประสาทให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งหมอจะมีความรู้ทางกายวิภาคศาสตร์พอสมควรการใช้นิ้วมือและมือกดนวดที่บริเวณร่างกายมนุษย์ตามศาสตร์และศิลป์ของแพทย์แผนไทยที่เคยปฏิบัติกันมาในราชสำนัก เพื่อบำบัด รักษาโรค ป้องกันดูแลรักษาโรค ฟันฟูสมรรถภาพและสร้างเสริมสุขภาพของผู้ป่วย ซึ่งต้องมียุคคุณลักษณะดังนี้ คือมีกิจกรรมารยาทที่สวยงาม มีหลักการตรวจวินิจฉัยและรักษาโรค มีการให้คำแนะนำการปฏิบัติตัวแก่ผู้รับการบำบัด มีความรู้ที่จะทำให้การนวดมีผลต่ออวัยวะและเนื้อเยื่อภายใน และผู้นวดบำบัดจะใช้เฉพาะมือและนิ้วมือเท่านั้น การดัดงอข้อหรือส่วนของร่างกายจะไม่ใช้กำลังที่รุนแรง^{๖๑}

จึงสรุปได้ว่าการดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการนวด เมื่อภาวะปกติสามารถดูแลสุขภาพด้วยการนวดไทยแบบผ่อนคลาย เมื่อภาวะเจ็บป่วยและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วยจะใช้วิธีการนวดไทยเพื่อดูแลบำบัดรักษาและการฟื้นฟูสุขภาพ จะเห็นได้ว่าการนวดเป็นวิธีการดูแลสุขภาพตนเองด้วยการแพทย์แผนไทย และเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมวิธีหนึ่งที่สามารถนำไปใช้ ในด้านการส่งเสริม ป้องกันสุขภาพ บำบัดรักษาและฟื้นฟูสุขภาพ เพื่อเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและจิตใจให้อยู่ในภาวะที่สมบูรณ์ เป็นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เนื่องจากการรักษาที่อาการของโรคแล้วยังแก้ที่ต้นเหตุของอาการของโรครวมถึงปัญหาอื่นๆ ของผู้ป่วย เช่นภาวะจิตใจ อารมณ์ พฤติกรรมของผู้ป่วยที่เป็นปัจจัยให้อาการของผู้ป่วยรุนแรงมากขึ้น จึงควรนวดไทยมาใช้เพื่อการดูแลสุขภาพ เมื่อภาวะปกติ ภาวะรับรู้ว่าเจ็บและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๓.๑๑ สรุป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสรรพวิชาความรู้ที่ชุมชนใช้แก้ปัญหาหรือจรรโลงชีวิตของเขาไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่มีการสั่งสม มีการประยุกต์ใช้มายาวนานหรือชุมชนรับมาจากภายนอก ล้วนแต่เป็นความรู้ที่ผ่านการพิสูจน์ว่าเข้ากันได้กับวิถีชีวิตด้านอื่น ๆ ของชุมชนท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นความรู้สาธารณะที่คนส่วนใหญ่สามารถนำไปใช้ได้ หากภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนาน จำเป็นต้องมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมหรือบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการนำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จะต้องมีภูมิคุ้มกันทางปัญญาของตนเอง คือ การพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่นให้มีอิสรภาพทางความคิด มีความเป็นตัวของตัวเอง สามารถวิเคราะห์พัฒนาแบบใหม่ วิเคราะห์จุดอ่อน จุด

^{๖๑} มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ โรงเรียนอายุรเวทราชรัง สถานการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, *หัตถเวชกรรมแผนไทยการนวดไทยแบบราชสำนัก การนวดพื้นฐาน*, (กรุงเทพมหานคร : ศุภนิชการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

แข็งของภูมิปัญญาของตนเองและสิ่งที่นำเข้าจากภายนอกเพื่อเลือกประยุกต์ใช้อย่างชาญฉลาดและมีการปรับกระบวนการทัศน์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน น่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นอยู่รอดอย่างยั่งยืนทั้งปัจจุบันและอนาคต จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า สังคมไทยจำเป็นต้องมีการพัฒนาในสองทางหลักที่คู่ขนานกันไป แนวทางแรก คือ การพัฒนาในกระแสหลักเป็นการแข่งขันที่เน้นความมีประสิทธิภาพสูงสุดในเวทีโลกและอีกแนวทางหนึ่ง คือ การพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ซึ่งต่างก็มีเป้าหมาย คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นต้องหาทางรักษาสมดุลของการพัฒนาทั้งสองแนวทาง โดยมีสติและรู้จักรากเหง้าของตัวเอง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนท้องถิ่นยังหลงเหลืออยู่ให้เห็น การพัฒนาจะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) เป็นตัวขับเคลื่อนการก้าวไปข้างหน้าเพื่อการปรับตัวและการสร้างเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการพึ่งตนเองให้ได้ก่อน แล้วถึงจะเป็นการผนึกกำลัง เพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชน และเมื่อเข้มแข็งพอก็สามารถขยายสู่ระดับประเทศและต่างประเทศได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบท วัฒนธรรม และเป็นองค์ความรู้ที่สามารถพัฒนาการมาเป็นขั้นลำดับ จึงเป็นองค์ความรู้ที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพที่ยั่งยืน สุขภาพคือวิถีชีวิต การดำเนินชีวิต ดังนั้น การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม จึงเป็นการดูแลสุขภาพวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยจึงมีความสำคัญสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมในการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสุขภาพ โดยใช้หลัก

๑) ธรรมานามัยของศาสตราจารย์นายแพทย์ อวย เกตุสิงห์ มาปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ทั้ง ๓ ด้านได้แก่

๑.๑ ด้านกายานามัย เป็นการนำวัฒนธรรมองค์ความรู้ ความเชื่อมาเป็นแนวทางในการออกแบบกิจกรรมเพื่อส่งเสริมสุขภาพ และป้องกันการเจ็บป่วย คือ การบริโภคอาหารตามธาตุเจ้าเรือนการดื่มน้ำสมุนไพร เป็นต้น

๑.๒ ด้านจิตตานามัยเป็นการบริหารจัดการด้วยทาน ศีล ภาวนา เพื่อสร้างเสริมสุขภาพทางจิตวิญญาณ ทำให้มีความรู้สึกสุข สงบ มีความมั่นคงในจิตใจ ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่างๆ ที่มากระทบแนวทางในการออกแบบกิจกรรม เป็นต้น

๑.๓ ด้านชีวิตานามัย เป็นการทำให้ชีวิตอยู่ในธรรมชาติที่ชอบดำเนินชีวิตทางสายกลาง อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความร่มเย็นเป็นสุข บนความพอเพียงพอประมาณ มีอาชีพสุจริต เป็นต้น

๒) การบำบัดรักษาเบื้องต้นด้วยการใช้ยาสมุนไพร การนวด การอบ การประคบ และการจัดกิจกรรมทางศาสนาตามประเพณีในวาระโอกาสต่าง ๆ เหล่านี้ จะส่งเสริมให้เกิดความสดชื่น ผ่อนคลาย บรรเทาความทุกข์ หรือความเจ็บป่วยได้

๓) การฟื้นฟูสุขภาพ ในผู้ป่วยอัมพฤกษ์ อัมพาต ด้วยการนวด การอบ การประคบด้วยสมุนไพร ส่งเสริมการรับประทานอาหารให้ถูกหลัก การทบทวนเกลือในหญิงหลังคลอด การฝึกสมาธิจะนำมาซึ่งความสุขสงบได้ การจัดให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เอื้อเกื้อหนุนในการดำรงชีวิต ลดภาวะเครียด สร้างขวัญกำลังใจที่ยั่งยืนได้ในสังคมต่อไป

บทที่ ๔

การประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิธีการที่สืบทอดกันมายาวนาน จนเป็นพื้นฐานที่สำคัญของโครงสร้างของจิตใจนั้น นับเป็นประเด็นสำคัญที่จะละเอียดเสียมิได้ การใช้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย จึงเป็นการเข้าถึงโครงสร้างทางกายและทางจิตใจได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าบางครั้งคนสมัยใหม่จะมองว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องงมงายไร้สาระ แต่หากสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้ถูกต้องแล้วเกิดประโยชน์ต่อผู้ป่วยก็จะเป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามเลยทีเดียว ทางผู้ศึกษาจึงได้วางกรอบของการเปรียบเทียบที่มีความเหมือนหรือความต่างกันอย่างไรบ้างในด้านต่าง ๆ โดยผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นการเปรียบเทียบตามหัวข้อ ที่เกี่ยวข้องโดยมีประเด็นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๔.๑. เปรียบเทียบความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๔.๑.๑ ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนาที่มารับการรักษาที่วัดนั้นเดิมทีเป็นสภาวะของจิตที่ไปคิดมากเกี่ยวกับเรื่องที่ไม่สมหวังในสิ่งที่หวังในการดำเนินชีวิต ก็จะเป็นการคิดมากและเศร้าเมื่อเป็นมาก ๆ ก็ไม่หิวข้าวหิวน้ำทำให้ทานอาหารไม่เป็นเวลาก็จะเป็นโรคต่างๆตามมา ซึ่งกระบวนการรักษาคือการรักษาที่ใจ หรือการปฏิบัติธรรมในการสร้างความเข้าใจในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจริงๆเป็นอย่างไร^๑ ประชาชนในหลายคนส่วนมากเมื่อมีปัญหาหนทางสุดท้ายที่เขาเหล่านั้นทำได้คือเข้าวัด แต่กว่าจะเข้ามาที่วัดได้ก็ผ่านสิ่งเสพติดมาจนกลายเป็นขยะของสังคมคือไม่มีใครเขาต้องการ กว่าที่จะมาปรับทัศนคติความเห็นในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าได้บางครั้งคนบางคนก็ต้องได้รับความทุกข์มากที่สุดจนส่งผลให้ร่างกายที่ดูดีกลายเป็นคนที่ไร้ปัญญา แน่นนอนว่าการรักษานั้นต้องใช้เวลาในการรักษาคือใช้การเข้าใจในธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ต้องเริ่มด้วยการปลุกศรัทธาให้ได้ก่อนเขาเหล่านั้นจึงมีความเชื่อว่าการปฏิบัติธรรมนั้นได้ผล ในกรณีนี้ก็มียุหลายคนที่เข้า

^๑ สัมภาษณ์ พระครูวรวัฒน์คุณารักษ์, เจ้าคณะอำเภอพรเจริญ สำนักวิปัสสนาวัดป่าวิเวกธรรมคุณ ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑.

วัดโดยที่ไม่ได้อะไรเลย เพราะเขาเหล่านั้นขาดศรัทธาที่แท้จริงในพระพุทธเจ้าตั้งแต่เริ่มต้น^๒ การดูแลผู้ป่วยส่วนมากจะเป็นการตอบปัญหาในเรื่องของธรรมะซึ่งจะเป็นการรักษาผู้ที่ป่วยในทางจิตที่มีผลต่อทางใจ คือเมื่อเขาเหล่านั้นเข้าใจว่า ร่างกายของคนเรานี้ประกอบไปด้วยอะไรบ้าง ประโยชน์อะไรที่ต้องรักษาสภาพร่างกายของเราเอาไว้ ซึ่งจะทำให้เขาเหล่านั้นเกิดการดูแลร่างกาย แต่ไม่ยึดติดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^๓ การสอนให้รู้จักอริยสัจ ๔ คือเรื่องทุกข์ จะทำให้ผู้ป่วยเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ธรรมชาติ ว่าเป็นทุกข์ทั้งสิ้นจึงจะเป็นการดูแลผู้ที่ป่วยจากภายใน เพื่อที่จะไม่เกิดการยึดติดในสอรรอยของกิเลสต่างๆ เพื่อที่จะประกอบอาชีพและสร้างครอบครัวนั้นให้เกิดความสุข การสอนธรรมะที่เริ่มจากง่าย จะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่เป็นระบบ และจะสามารถรักษาได้คือตัวเราเองและคนอื่นได้เป็นอย่างดี^๔ พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ร่างกายก็เป็นรังแห่งโรคที่ต้องดูแลเอาใจใส่ตลอดเวลา สำหรับโรคทางกายนั้นนานๆ อาจจะเป็นครั้งก็ได้ แต่โรคทางใจถูกเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลาหรืออาจกล่าวว่าเป็นได้ง่ายกว่าโรคทางกายเท่านั้น ทางด้านร่างกาย ถือเป็นกิจวัตรประจำวันของมนุษย์ทุกคน ก็จะเป็นการที่สอนให้รู้จักการรักษาศีล ๕ และการปฏิบัติกุศลกรรมบถ ๑๐ เพื่อที่ในอนาคต หรือในภพหน้าจะไม่ประสบผลกรรมคือการเป็นผู้ที่มีโรครุนแรง หรือจะพัฒนาให้เกิดการบรรลุมรรคในขั้นลึกก็จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้ปฏิบัติเองได้เป็นอย่างดีในการรักษาทางร่างกายและจิตใจ^๕ การรักษาศีลก็จะเป็นการรักษาตัวเราเองไปในเวลาเดียวกัน เพื่อจะทำให้การดำเนินชีวิตเราไม่เบียดเบียนใครที่จะผลให้การดำเนินชีวิตเรานั้นได้รับแต่ความรัก ความช่วยเหลือจากผู้อื่นเป็นอย่างดี^๖ พระสงฆ์เรานั้นก็บิณฑบาตเลี้ยงชีพ ส่วนในเรื่องของการออกกำลังกายก็จะเป็นการปิดกั้นไขว้ไปไม่เพื่อทำความสะอาดพื้นที่ภายในวัด การทำความสะอาดนั้นก็จะเป็นการสร้างพื้นที่ให้สะอาดและจะเป็นการทำให้สุขภาพจิตนั้นได้เป็นอย่างดี การปลูกต้นไม้และดอกไม้ก็จะเป็นการสร้างศรัทธาได้เป็นอย่างดี ซึ่งการที่นั่งสมาธิภาวนา เจริญกรรมฐานก็จะเป็นการที่ทำให้ตัวเราเองไม่คิดมาก หรือเลือกวิธีการปฏิบัติคือการเจริญอาณานสติ ก็จะเป็นการที่ผู้ปฏิบัตินั้นรู้เพียงแค่ลมหายใจในรอบของสติประมาณ ๔ ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้จักการควบคุมความคิดที่จะเป็นการควบคุมตนเองให้กระทำแต่สิ่งดีๆ และคิดในด้านดีเท่านั้น ก็จะส่งผลให้เกิดการไหว้พระ สวดมนต์อย่างเป็นประจำทำให้เกิดการฝึกอบรม

^๒ สัมภาษณ์ พระอธิการสมบัติ สมบัติธรรมาโก, รักษาผู้ป่วยด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน เจ้าอาวาสวัดป่าพันลำ ตำบลวิเศษ อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๑.

^๓ สัมภาษณ์ พระครูศิริวิมล, เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ตำบลหนองยองอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๖๑.

^๔ สัมภาษณ์ พระครูประทีปธรรมานุกุล, รองเจ้าคณะอำเภอบึงกาฬ (ธรรมคณาจารย์) เจ้าอาวาสวัดสังฆธรรมาราม อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

^๕ สัมภาษณ์ พระครูสันติ การรักษาโรคจิตด้วยสมุนไพร เจ้าอาวาสวัดบ้านคำสมบูรณ์ ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๖๑.

^๖ สัมภาษณ์ คุณสมบุญ วงศ์จันทร์, ผู้เข้ารับการรักษาทางยาสมุนไพร ๑๘๙ หมู่ที่ ๘ ตำบลวังฆม อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๑.

ให้มีสติ รู้ตามความเป็นจริงและการดูแลรักษาร่างกายและจิตใจ อย่างสม่ำเสมอที่จะส่งผลให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดีและร่างกายก็จะแข็งแรงเพราะความเข้าใจ^๗

๔.๑.๒ ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬสำหรับการเป็นหมอทางเลือกหรือเรียกได้ว่าเป็นหมอชาวบ้านในประเด็นของการดูแลคือการใช้ในเรื่องของยาสมุนไพรที่หาได้ในพื้นที่ โดยบางครั้งก็ได้สั่งให้ชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ นำมาให้ทั้งชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬและที่ประเทศลาวบนภูเขาควาย ซึ่งการเป็นความรู้ที่มีการสืบทอดมาจากอาจารย์จากทุ่งสุงุ่น แต่ปัจจุบันนั้นได้ไปสอบใบประกอบวิชาชีพโดยทางราชการเป็นคนออกให้เพื่อที่จะได้รักษาผู้ป่วยอย่างถูกต้องและถูกกฎหมาย ความรู้นั้นสรุปว่าได้รับการถ่ายทอดจากอาจารย์ว่าแต่ละโรคนั้นมีวิธีการรักษาที่มีความแตกต่างกัน ยกตัวอย่าง เช่น การเป็นโรคอีสุกอีใส หรือภาษาพื้นบ้านจะเรียกว่าเป็นไข้หมากรุก หรือผลไม้ ซึ่งผู้ป่วยในโรคนี้ในช่วงที่เป็นโรคนั้นจะต้องดูแลตัวเองโดยที่ไม่ต้องอาบน้ำในช่วงที่เป็นโรค และห้ามกินผลไม้ทุกชนิดเพราะจะทำให้เสียชีวิตหรือจะป่วยหนักขึ้น และห้ามฉีดยาและเข้าน้ำเกลือ ส่วนในการรักษานี้ก็จะเป็ดยาสมุนไพรที่นำมาฝนกับน้ำหรือใช้ยาเย็นที่มีขายตามร้านขายยาทั่วไปในการกิน และใช้ผสมน้ำเช็ดร่างกายจน ร่องรอยที่เป็นตุ่มนั้นตกสะเก็ดจึงจะอาบน้ำได้ตามปกติ ต้องใช้ระยะเวลาในการรักษาโรคนี้นั้นก็ประมาณ ๗ วัน ซึ่งในช่วงวันที่ ๕ และ ๖ นั้นผู้ป่วยต้องห้ามออกจากบ้านเพราะจะทำให้ผู้อื่นที่ไม่เคยเป็นโรคนี้นั้นได้รับเชื้อและเป็นโรคนี้นั้นทางลมหายใจเพราะช่วงนั้นเป็นช่วงที่ระยะฟักตัวของเชื้อโรค เป็นต้น การเป็นโรคต่างๆก็จะมีวิธีการดูแลที่แตกต่างกันออกไปอีก^๘ วิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬส่วนมากแล้วเป็นหมอชาวบ้านก็จะถามอาการของผู้ป่วยก่อนจึงจะทำการรักษา เช่นถ้าเป็นไข้ ก็จะมีการใช้หลายอย่าง เช่น เป็นไข้เพราะทำงานหนัก หรืออาการเปลี่ยนแปลง หรือจะเป็นไข้เส้น เป็นต้น ในกรณีที่เป็นไข้เส้น ก็จะมีหมอยาที่รักษาคือการนวดแผนไทย คือการนวดจับเส้น เพื่อที่จะได้ให้ผู้ป่วยนั้นหลังจากได้นวดจับเส้นกลับไปบ้านแล้วได้พักผ่อนนอนหลับเพราะผู้ป่วยโรคนี้นอนมากแล้วจะนอนไม่หลับ เป็นต้น การดูแลในโรคทั่วไปก็จะนำยามัดไปต้มกิน เช่น โรคที่ปวดเมื่อยตามร่างกาย โรคเบาหวาน โรคทั่วไปเป็นต้น ส่วนมากก็จะให้ยาสมุนไพรนั้นไปต้มกินที่บ้าน^๙ ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดบึงกาฬในบางครั้งก็เมื่อผู้ป่วยนั้นได้รับการรักษาที่โรงพยาบาลและหมอพื้นบ้านแล้วไม่หายก็จะมีอีกทางเลือกคือการไปหาเกจิอาจารย์ ในเรื่องความเชื่อถือทางไสยศาสตร์ เพราะบางครั้งชาวบ้านก็จะเชื่อว่าเป็นโรคของกรรมว่ามีเจ้ากรรมนายเวรมาติดตามรอรับสิ่งที่ผู้ป่วยนั้นได้สัญญาเอาไว้ว่าจะทำ

^๗ สัมภาษณ์ พระครูประสิทธิ์วรานุวัฒน์ เจ้าคณะตำบลขมิ้น อําเภอสว่าง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๑.

^๘ สัมภาษณ์ นายไชโย เกษนอก แพทย์แผนไทย ๒๕๖ หมู่ที่ ๖ ตำบลนาแสง อําเภอสว่าง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๖๑.

^๙ สัมภาษณ์ นายประยูร วิงเดช แพทย์แผนไทย ๓๘ หมู่ ๘ ตำบลท่ากุด อําเภอสว่าง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๖๑.

แต่ละอย่างให้ ก็จะทำให้พากันไปหาหมอดูบ้าง หรือพระที่ประกอบพิธีกรรมเหล่านี้บ้าง แต่ผลต่อมาก็จะเป็นการที่ผู้ป่วยนั้นไปทำบุญในที่ต่างๆตามที่หมอผู้นั้นได้ชัก เช่น การไปปล่อยนก ปล่อยปลาตามจำนวนอายุ หรือปล่อยสัตว์ ตามจำนวน ๑๒ เดือน หรือจะเป็นการไปบวชชีพรามณ์ รักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ หรือจะเป็นการไปสะเดาะเคราะห์หลังจากนั้นก็ไปทำบุญให้กับเจ้ากรรมนายเวร โรคที่เป็นอยู่ก็จะหาย ซึ่งการที่กระทำข้างต้นนั้นก็จะมีผู้ที่หายป่วยก็มีเป็นจำนวนมากในพื้นที่ภาคอีสานก็จะประมาณเดียวกัน ความเชื่อในเรื่องความเชื่อถือทางไสยศาสตร์นั้นก็จะเป็นทางเลือกหนึ่งถ้าเมื่อผู้ป่วยนั้นได้รับการรักษามากจากหลายพื้นที่แล้วไม่หายป่วยก็จะเป็นความเชื่อสุดท้ายของประชาชนในพื้นที่^{๙๐} มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็เป็นอีกประเด็นที่ทำให้ชาวบ้านที่มีอาการเจ็บป่วยเกิดขึ้นนั้นก็จะเป็นไปหาสมุนไพร หรือจะเป็นการซื้อยามารักษาตัวเอง ประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็เป็นอีกหนึ่งเรื่องของความรู้ที่จะเป็นการรักษาตนเองให้ได้รับความสบายในทางการ^{๙๑} ความเชื่อในเรื่องของภูมิปัญญา และขนบธรรมเนียมประเพณี เช่นการไหว้ปูตาประจำปีของชาวบ้านในพื้นที่ หรือการเลี้ยงผีของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านก็จะเชื่อว่าเมื่อมีการประกอบพิธีกรรมที่เป็นพิธีกรรมประจำปีของชาวบ้านที่เป็นขนบธรรมเนียมที่ทำกันมาประจำ ในจังหวัดบึงกาฬก็จะมีการทำบุญใหญ่ที่หลักกลางบ้าน โดยที่ชาวบ้านทุกคนจะต้องมาร่วมกันเพื่อสร้างความสามัคคี แล้วเมื่อถึงเวลาประกอบพิธีกรรมชาวบ้านแต่ละคนในหมู่บ้านจะต้องมาร่วมกันเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป ชาวบ้านก็จะร่วมกันในการนิมนต์เชิญพระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์ และหลังจากนั้นก็จะเป็นการให้เฒ่าเจ้าประจำหมู่บ้านนั้นสู่ขวัญเพื่อที่จะสร้างขวัญและกำลังใจ ในส่วนที่ลูกหลานไปทำงานที่ต่างถิ่นและไม่สามารถกลับมาได้ก็จะนำเสื้อผ้าเข้าร่วมและประกอบพิธีการแล้วก็จัดส่งไปให้ใส่เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขและได้รับความโชคดีตลอดปี ความเชื่อในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านในจังหวัดบึงกาฬก็เป็นส่วนหนึ่งในการรักษาจิตใจให้ได้รับกำลังใจที่พิเศษในการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพแล้วได้รับความสำเร็จในการดำเนินชีวิต^{๙๒} การใช้สมุนไพรในการรักษา เป็นการรักษาที่มีมายาวนานและเป็นภูมิปัญญาที่มีการตกทอดจากครูอาจารย์ ซึ่งผู้ที่เรียนรู้นั้นจะต้องรู้จักว่าต้นไม้แต่ละต้นนั้นเป็นยาแต่จะใช้รักษาอย่างไรหรือจะผสมกับอะไรในการรักษาแต่ละโรคหรืออาการของผู้ป่วยที่เป็นอยู่ นอกจากการที่จะจำชื่อของตัวยาคือชื่อของต้นไม้และสมุนไพรประเภทต่างๆ เช่น ต้นหญ้าแต่ละชนิด เฟอร์นต่างๆที่เกิดขึ้นแต่ละพื้นที่ขึ้นส่วนต่างๆของสัตว์ป่าต่างๆ เป็นต้นแล้ว จะต้องมีความรู้ในการรักษาโรคและกำกับกับตัวยาด้วยเพื่อเพิ่มความขลังในตัวยา และเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ป่วยในการปฏิบัติตัวให้อยู่ในกรอบของการรักษาแต่ละโรคด้วย จึงเรียกได้เป็นความรู้ที่ต้องอาศัยความขยันและใจรักในการเป็นหมอ

^{๙๐} สัมภาษณ์ นางสตรี เบ้ารักษา และนางนางจำปี สีพา ประชาชน บ้านหนองคังคา ตำบลหนองเต็ง อำเภอบุ่งคล้า จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑.

^{๙๑} สัมภาษณ์ นายคำมุย เพ็งกิ่ง ประชาชน บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๑๑ ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

^{๙๒} สัมภาษณ์ นางจันเพ็ง ชมพันธ์ บ้านเลขที่ ๖๒ หมู่ที่ ๗ บ้านห้วยเดือนห้า ตำบลหนองยอง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๖๑.

พื้นบ้าน ซึ่งเรียกอีกได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของปราชญ์ในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสุขทั้งหมอและผู้ป่วย^{๑๓}

ทรงสนะความเข้าใจเรื่องวิธีการดูแลผู้ป่วย บุคคลทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้มีโรคทางใจ เบียดเบียนตลอดเวลา ส่วนโรคทางกาย พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ร่างกายก็เป็นรังแห่งโรคที่ต้องดูแลเอาใจใส่ตลอดเวลา สำหรับโรคทางกายนั้นนานๆ อาจจะเป็นครั้งก็ได้ แต่โรคทางใจถูกเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลาหรืออาจกล่าวว่าเป็นได้ง่ายกว่าโรคทางกายเท่านั้น ทางด้านร่างกาย ถือเป็นกิจวัตรประจำวันของมนุษย์ทุกคน ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องปฏิบัติด้วยตนเองในขณะที่มีสุขภาพดี ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ แต่เมื่อเจ็บป่วย กิจวัตรประจำวันดังกล่าวจะหยุดชะงักลงไป และความต้านทานเชื้อโรคน้อยลง ฉะนั้นการดูแลทางร่างกายเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง และจะต้องดูแลรักษาให้หายและมีสุขภาพที่ดี จากการศึกษาเรื่องความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ทั้งสองแนวทาง มีประเด็นที่จะต้องนำมาเปรียบเทียบถึงความเหมือนความต่าง ตามที่ผู้วิจัยวางหัวข้อไว้ในตารางดังต่อไปนี้ คือ

ตารางที่ ๔.๑ เปรียบเทียบความรู้ วิธีการดูแลผู้ป่วย

ความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา	ความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลัก ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
๑. บิณฑบาตเลี้ยงชีพ	๑. ดูแลสุขภาพของตนเองเพื่อความอยู่รอด
๒. ปัดกวาดไปไม้เพื่อทำความสะอาด	๒. มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการดำรงชีวิต
๓. นั่งสมาธิภาวนา เจริญกรรมฐาน	๓. ศึกษาภูมิปัญญา และขนบธรรมเนียมประเพณี
๔. ไหว้พระ สวดมนต์	๔. ความเชื่อถือทางไสยศาสตร์
๕. ฝึกอบรมให้มีสติ รู้ตามความเป็นจริง	๕. ใช้สมุนไพรในการรักษา
๖. ดูแลรักษาร่างกายและจิตใจ อย่างสม่ำเสมอ	๖. มีการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยนิยม

สรุปได้ว่า ความรู้ของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬนั้น ชี้ให้เห็นถึงความเหมือนความต่างอย่างชัดเจนของทั้งสองวิธี คือ

^{๑๓} สัมภาษณ์ พลฯ บัวพันธ์ อัดตพิมพ์ แพทย์แผนไทย ๙๖/๑ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๑.

๑.) ด้านเหมือนบิณฑบาตเลี้ยงชีพ^{๑๔} ดูแลรักษาร่างกายและจิตใจ อย่างสม่ำเสมอกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยต้องดูแลสุขภาพของตนเองเพื่อความอยู่รอด และมีความรู้ ความเข้าใจในการดำรงชีวิต

๒) ด้านความแตกต่าง คือ ปิดกวดไปไม้เพื่อทำความสะอาด นั่งสมาธิภาวนา เจริญกรรมฐาน ไหว้พระ สวดมนต์ ฝึกอบรมให้มีสติ รู้ตามความเป็นจริง^{๑๕} ส่วนศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อถือทางไสยศาสตร์^{๑๖} ใช้สมุนไพรในการรักษา และมีการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยนิยม

๔.๒. เปรียบเทียบความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๔.๒.๑ ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ในประเด็นความหมายวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือ การดูแลผู้ป่วยทางด้านร่างกายของพระสงฆ์ เช่น ปรมนิบัติ การมีผู้ดูแลพิเศษหรือผู้อุปัฏฐาก ผู้พยาบาลไข้ ผู้ดูแลผู้ป่วย เป็นต้น ซึ่งพระสงฆ์ก็จะมีอาการลำบากมากเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วย แต่ปัจจุบันก็จะไปที่โรงพยาบาลก็จะเกิดความสบายมากกว่าแต่เดิม ก็จะมีแต่ผู้ดูแลพิเศษในการสร้างความเข้าใจให้กับพยาบาลเท่านั้นในการเป็นผู้ช่วยดูแลและรักษาผู้ป่วย^{๑๗}

๔.๒.๒ ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ เป็นการที่ผู้ที่รับผิดชอบในการดูแลผู้ป่วย เช่น พ่อ แม่ ลูก หลาน หรือจะเป็นญาติที่มีเวลาว่างในการเอาใจใส่สำหรับผู้ป่วยที่มีการเจ็บไข้ได้ป่วยที่อยู่โรงพยาบาลก็จะมีหมอรักษาด้วย แต่ถ้าเป็นผู้ป่วยที่ใช้ในเรื่องของยาสมุนไพรในการรักษานั้นต้องรักษาที่บ้าน ด้วยยาต้มบ้าง ยาฝนที่ใช้ทาภายนอก หรือจะเป็นการรอบตัวและการนวด เป็นต้น การดูแลที่พบทั่วไปในจังหวัดบึงกาฬก็จะประกอบไปด้วย ๑.การดูแลรักษาผู้ป่วย ๒.เป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่บุคคลทำด้วยตนเอง ๓.การบำบัดรักษาโรคซึ่งกระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่ต้องดูแลที่มีความแตกต่างกัน ๔.การประกอบพิธีกรรมเพื่อที่จะสร้างความสบายใจให้กับคนไข้หรือผู้ป่วย ด้วยความเอาใจใส่ ๕.การใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาจากรุ่นสู่รุ่นที่บรรพบุรุษได้ส่งมอบในการเผ่าสังเกต การเข้าใจอาการของผู้ป่วยที่เกิดขึ้นของแต่ละคนไข้ ๖. กระบวนการปรับ

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๒ - ๒๒๓/๑๘๐ - ๑๘๑.

^{๑๕} ออง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๕๐.

^{๑๖} กิ่งแก้ว เกษโกวิท (และคณะ), "หมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้านอีสาน", รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ม.ป.ป., ๒๕๓๖), หน้า ๑๕.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระอธิการสมบัติ สมบัติธรรมาโก รักษาผู้ป่วยด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน เจ้าอาวาสวัดป่าพันลำ ตำบลลิคิษฐ์ อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๑.

แผนเพื่อดำเนินชีวิต ก็เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญเพราะการรักษาด้วยยาสมุนไพรนั้นต้องมีการงดอาหารที่มีความแตกต่างกัน เช่น การเป็นไข้สูงก็ให้กินผลไม้ทุกชนิด หรือการเป็นโรคเก๊าท์ก็ห้ามกินสัตว์ปีก เป็นต้น กระบวนการนี้เป็นกระบวนการของการดูแลตัวเองในการที่จะรักษาโรคที่เป็นอยู่ให้หายได้เร็ว เพื่ออาหารที่รับประทานของแต่ละคนนั้นเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบให้โรคร้ายนั้นไม่หายขาด เป็นต้น ๗. ความรู้ความสามารถที่ชาวบ้านส่งสมกันมาซึ่งแน่นอนว่าการที่ชาวบ้านมาเยี่ยมไข้ผู้ป่วยชาวบ้านก็จะมีเรื่องเล่าที่มีการส่งคมประสบการณ์ที่เคยพบเห็นนั้นในแต่ละพื้นที่ ว่าคนไข้ที่เราเคยเห็นนั้น ก็จะใช้สมุนไพรที่มีความแตกต่างกันในการรักษา เพราะการใช้สมุนไพรในการรักษาผู้ป่วยนั้น ก็เปรียบเสมือนการทดลองยาในทางการแพทย์เพราะแต่ละคนนั้นการเป็นโรคเดียวกันนั้นก็ใช้ยาที่แตกต่างกันในการรักษา^{๑๘} การประกอบพิธีกรรมในการรักษาโรคเป็นการที่ผู้ป่วยนั้นไปรักษาทั้งหมดที่โรงพยาบาลและหมอพื้นบ้านหรือหมอทางเลือกแล้วอาการไม่หาย ก็จะไปหาหมออยู่ในพื้นที่เพื่อที่การรักษาซึ่งส่วนมากจะเป็นโรครวมที่จะต่อสะเดาะเคราะห์แล้วก็จะเป็นการประกอบพิธีกรรมในการรับการรักษา ก็จะเป็นการแต่งกระทรงเพื่อที่จะส่งให้เจ้ากรรมนายเวรหรือจะเป็นการไปทำบุญในที่ต่างๆ เป็นต้น ซึ่งจะมีการประกอบพิธีกรรมการรักษาที่มีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับว่าหมอจะบอกอย่างไรและปฏิบัติอย่างไร^{๑๙}

จากการศึกษาในเรื่องในด้านความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยของทั้งวิธีการดูแลตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ผู้วิจัยมีประเด็นที่จะต้องนำมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความเหมือนความต่างกันอย่างชัดเจนตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๔.๒ เปรียบเทียบความหมาย

ความหมายวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา	ความหมายวิธีการดูแลผู้ป่วย ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
๑. การดูแลผู้ป่วย	๑. การดูแลรักษาผู้ป่วย
๒. พรณินิบัติ	๒. เป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่บุคคลทำด้วยตนเอง
๓. ผู้อุปฐาก	๓. การบำบัดรักษาโรค
๔. ผู้พยาบาลไข้	๔. การประกอบพิธีกรรม
๕. ผู้ดูแลผู้ป่วย	๕. การใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาจากรุ่นสู่รุ่น
	๖. กระบวนการปรับแผนเพื่อดำเนินชีวิต
	๗. ความรู้ความสามารถที่ชาวบ้านส่งสมกันมา

^{๑๘} สัมภาษณ์ นางสมจิตร บุตรธิจักษ์ ประชาชนที่ได้รับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน ๑๐๙ หมู่ที่ ๘ บ้านสันทราย ตำบลนาสะแบง อำเภอสรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๖๑.

^{๑๙} สัมภาษณ์ นายสมสุข อาจวิสัย ๓๘ หมู่ที่ ๑๑ บ้านดอนโพธิ์ทอง ตำบลคำแก้ว อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๑.

สรุปจากการเปรียบเทียบความหมายของสองวิธีจะให้เห็นทั้งสองแนวทางเด่นชัด คือ

๑) ด้านเหมือน ผู้ดูแลผู้ป่วย การดูแลผู้ป่วย การดูแลรักษาผู้ป่วย^{๒๐} ประณินัติ ผู้อุปฐากผู้พยาบาลไข้^{๒๑} การบำบัดรักษาโรค^{๒๒}

๒) ด้านความแตกต่าง คือเป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่บุคคลทำด้วยตนเอง การประกอบพิธีกรรม^{๒๓} การใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาจากรุ่นสู่รุ่น^{๒๔} กระบวนการปรับเปลี่ยนเพื่อดำเนินชีวิต^{๒๕} และความรู้ความสามารถที่ชาวบ้านสั่งสมกันมาในท้องถิ่นของตน^{๒๖}

๔.๓. เปรียบเทียบด้านองค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๔.๓.๑ องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ก็จะมีการแบ่งออกเป็นกรณีเพราะพระสงฆ์ หรือผู้ที่ป่วยนั้นมีความแตกต่างกัน ผู้ป่วย ผู้มีความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือความผิดปกติจากทางกายและทางใจ ก็จะต้องทำความเข้าใจถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นว่าเกิดจากสาเหตุอะไร บางครั้งผู้ป่วยก็มีความผิดปกติทางร่างกายที่เกิดจากหลายสาเหตุหรือเกิดจากอาการทางใจหรือจะเป็นจิตใจที่ไม่สมหวังในสิ่งที่ต้องการหรือผิดหวังในหลายสาเหตุ การที่ไม่เข้าใจใน

^{๒๐} พันเอกหญิง อุทัยวรรณ, พงษ์บริบูรณ์ “การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย”, วารสารพยาบาลตำรวจ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗), ๔.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๖ / ๒๔๑.

^{๒๒} สมพร ภูติยานันต์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย, (กรุงเทพมหานคร: โครงการพัฒนาตำราสถาบันการแพทย์แผนไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐-๕๑.

^{๒๓} สมพร ภูติยานันต์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๒๔} ประภากร แก้ววรรณ และคณะ, การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นปลาร้าขำมปี บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองสระปลา อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี, บรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ มข. ๒๒, ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗), หน้า ๒๒.

^{๒๕} กิตติพร ศิริสูตร, “การนำภูมิปัญญาของชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช ๒๕๒๑ ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตรสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐.

^{๒๖} ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรา อ่อนชมจันทร์, ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลรักษาสุขภาพ กรณีศึกษา: การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย, (เชียงราย: สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏเชียงราย, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

หลักธรรมหรือธรรมก็เป็นสาเหตุของการเกิดโรคทางใจแล้วก็จะส่งผลสู่โรคทางกายจนกลายเป็นโรคเรื้อรัง^{๒๗} ความเจ็บป่วย อวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ไม่ทำหน้าที่ตามปกติ ทั้งทางด้าน จิตใจ อารมณ์ และสังคมในส่วนมากแล้วประโยชน์ที่ยังใช้ได้ผลคือไม่เห็นโรงศพไม่ หรงน้ำตา ก็ใช้ได้ในปัจจุบันเพราะการที่ไม่สมหวังในชีวิตบางครั้งก็เกิดการทำร้ายตัวเองด้วยหลายกรณี เช่น การหล่นหายใจจะฆ่าตัวตาย หรือใช้มีดกรีดแขนตัวเอง หรือกินยาพิษแต่สามารถล้างท้องได้ เป็นต้น ซึ่งการทำร้ายตัวเองในหลายอย่างนี้เองเป็นการทำให้เกิดโรคทางกายในเวลาต่อมา ซึ่งการรักษาแน่นอนว่าต้องรักษาด้วยหลายกรณี แต่ก็ต้องใช้ระยะเวลาในการรักษา^{๒๘} ในอีกประเด็นคือการรักษาที่โรงพยาบาลที่จะให้พยาบาลหรือผู้ดูแล ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ ประณินันต์ หรืออุบลรัตน์ อุบลรัตน์เป็นผู้ที่ต้องเข้าใจเพราะบางครั้งผู้ป่วยก็จะฟังความเห็นของผู้ที่รักษาตัวเองมากกว่าผู้อื่น หรือการใช้ความเชื่อในการรักษาอาการเบื้องต้นนั้นเอง^{๒๙}

๔.๓.๒ องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ในวิธีการดูแลผู้ป่วยองค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬความเป็นหมอด้อย มียาดี รักษาดี พุดชาติ แจกแจงรายละเอียดให้คนไข้เข้าใจซึ่งเป็นประเด็นของการที่จะสร้างความสบายใจให้กับผู้ป่วยว่าหมอที่รักษามีความน่าเชื่อถือ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแรกของการรักษาที่จะให้ผู้ป่วยนั้นเข้ารับบริการไม่ว่าหมอนั้นจะเป็นหมอในโรงพยาบาลหรือหมอทางเลือก เป็นต้น^{๓๐} ในองค์ประกอบของการดูแลผู้ป่วยนั้น คนไข้ ต้องให้ความร่วมมือในการรักษา รับประทานยาตามหมอสั่ง และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด มีความอดทนสูง เป็นต้น จึงจะได้ผลในการรักษา เพราะก็มีหลายคนไข้ที่เมื่อเวลาไม่สบายก็จะไม่ชอบรับประทานยา หรือทานอาหารไม่เป็นเวลา หรือบางครั้งก็ไปทานในสิ่งที่หมอได้สั่งห้ามเอาไว้ จึงเป็นปัญหาในการรักษาในเวลาต่อมา และญาติ ต้องอยู่ใกล้ชิด ให้กำลังใจ ไม่ทอดทิ้งคนไข้ เพราะผู้ป่วยบางครั้งอาจใจน้อยหรือขาดกำลังใจเท่านั้นเองจึงเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยหรือเป็นอาการที่ป่วยทางจิตใจก่อนแล้วลุกลามมาที่การป่วยทางกายในเวลาต่อมา^{๓๑}

๒๗ สัมภาษณ์ พระครูศิริวรยุต เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ตำบลหนองยองอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๖๑.

๒๘ สัมภาษณ์ พระครูประทีปธรรมานุยุต รองเจ้าคณะอำเภอบึงกาฬ (ธรรมคณาจารย์) เจ้าอาวาสวัดสังฆธรรมาราม อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

๒๙ สัมภาษณ์ นางสาวสลิตดา ศรีทอง แพทย์แผนไทย โรงพยาบาลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๑.

๓๐ สัมภาษณ์ พ่อมสม เอกพันธ์ หมอพื้นบ้าน ๑๘ หมู่ที่ ๖ บ้านโคกงาม ตำบลถ้ำเจริญ อำเภอน้ำโสม จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๑.

๓๑ สัมภาษณ์ คุณสมบุญ วงศ์จันทร์ ผู้เข้ารับการรักษาทางยาสมุนไพร ๑๘๙ หมู่ที่ ๘ ตำบลวังฆมู อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๑.

จากการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ยกประเด็นการเปรียบเทียบด้านองค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนความต่างกัน ผู้วิจัยจึงได้สร้างตารางขึ้น เพื่อเป็นการยืนยันให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้นกว่าเดิม ดังต่อไปนี้ คือ.

ตารางที่ ๔.๓ เปรียบเทียบด้านองค์ประกอบ

องค์ประกอบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทาง พระพุทธศาสนา	องค์ประกอบวิธีการดูแลผู้ป่วย ในภูมิปัญญา ท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
๑.ผู้ป่วย ผู้มีความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจาก โรคภัยไข้เจ็บ หรือความผิดปกติจากทางกาย และทางใจ	๑.หมอ มียาดี รักษาดี พุดจาดี แจกแจก รายละเอียดให้คนไข้เข้าใจ
๒.ความเจ็บป่วย อวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่าง ร่างกาย ไม่ทำหน้าที่ตามปกติ ทั้งทางด้าน จิตใจ อารมณ์ และสังคม	๒.คนไข้ ให้ความร่วมมือในการรักษา รับประทานยาตามหมอสั่ง และปฏิบัติตามอย่าง เคร่งครัด มีความอดทนสูง เป็นต้น
๓.พยาบาลหรือผู้ดูแล ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ ปรนนิบัติ หรืออุปถัมภ์ อุปถัมภ์	๓.ญาติ ต้องอยู่ใกล้ชิด ใจกว้างใจ ไม่ทอดทิ้ง คนไข้

สรุปจากการเปรียบเทียบองค์ประกอบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย โดยสามารถทำให้เห็นภาพชัดเจน คือผู้ป่วยกับหมอหรือคนไข้กับผู้ดูแล ผู้วิจัยจึงได้ชี้ให้เห็นถึงความเหมือนความต่างกันโดยยกมาจากตารางข้างบนนี้

๑) ด้านเหมือนผู้ป่วย ความเจ็บป่วย คนไข้

๒) ด้านความแตกต่าง คือ พยาบาลหรือผู้ดูแล และหมอ

๔.๔. เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษาของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ในปัจจุบันมีการผสมผสานระหว่างแนวคิดทั้งสอง ความเชื่อ ทัศนคติของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ทั้งสองระบบไว้ด้วยกัน ซึ่งสามารถเข้าใจได้จากประวัติความเป็นมาพื้นฐานแนวคิดปรัชญา ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมารวมทั้งลักษณะและรูปแบบการแพทย์ทั้งสองระบบ ผู้วิจัยจะขอยกความเหมือนความต่างโดยเฉพาะชื่อโรคชื่อโรคต่าง ๆ ของวิธีการดูแลผู้ป่วย ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปและแบ่งได้ดังนี้

ตารางที่ ๔.๔ เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษา

ชื่อโรคในพระพุทธศาสนา	ชื่อโรคในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย
โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรค ศรีษะ โรคใบหู โรคลิ้น โรคโอ โรคหืด โรค ไข้หวัด โรคไข้ทรพิษ โรคไข้เซื่องซึม โรคท้อง โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคกลาก โรคมือกร้อ โรคลมบ้าหมู โรคหิด เปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรค ละอองบวม โรคอาเจียนโรหิต โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง ^{๓๒} โรค อหิวาตกโรค ^{๓๓} โรคหนองที่เท้า ^{๓๔} โรคหิด ^{๓๕} โรค ตุ่ม โรคกลืนตัวแรง โรคอมนุษย์เข้าสิง โรคลม โรคลมขัดยอกตามข้อ โรคเท้าแตก เนื้องอก แผลไม่งอก ^{๓๖} โรคพิษงู โรคโดนยาแฝด โรค ท้องผูก โรคผอมเหลือง โรคผดผื่นคัน ^{๓๗} โรคลม ในท้อง ^{๓๘} โรคร้อนในกาย โรคเนื้องอกในลำไส้ ^{๓๙} โรคฝี โรคปอด โรคเรื้อรัง โรคท้องร่วง ^{๔๐} โรค พันธุกรรม ^{๔๑} โรคออสกะ ^{๔๒} โรคอัมพาต ^{๔๓}	โรคซาง โรคด้านขโมย โรคฝีในตับ โรคริดสีดวง ทวาร โรคกระเพาะอาหาร โรคลมป่วง โรคไส้ เลื่อน โรคเจ็บคอ โรคริดสีดวงจมูก โรคหอบหืด โรคคุมกำเนิด โรคต่อมลูกหมากโต โรคนิว โรค มดลูกเป็นแผล โรคเสื่อมสมรรถภาพทางเพศ โรคหนองใน โรคกลาก โรคเกลื้อน โรคไข้ทรพิษ โรคถูกพิษ โรคบวม โรคฟกช้ำ โรคเริม โรค งูสวัด โรคอีสุกอีใส โรคไข้เลือดออก โรคคางทูม โรคกระษัย โรคไข้เด็ก โรคไข้ทับทิม โรคไข้ฉิบ น้ำ ร้อนไข้ร้อนใน โรคปวดเมื่อย โรคเคล็ดคัด ยอก โรคประสาท โรคเลือด โรคเหน็บชา โรค อ่อนเพลีย โรคอัมพฤษ์ โรคอัมพาต โรค กระดูกหัก แตก ร้าว โรคไขมันในเส้นเลือด โรค ความดันโลหิตสูง งูกัด โรคดีซ่านโรคเบาหวาน โรคปวดตามข้อ โรคไมเกรน โรคเส้นเลือดหัวใจ ตีบ

เปรียบเทียบความเหมือน

^{๓๒} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๐/๑๕๕.

^{๓๔} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/๑๘.

^{๓๕} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘-๔๙.

^{๓๖} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๕-๒๖๗/๕๐-๖๐.

^{๓๗} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐-๖๒.

^{๓๘} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

^{๓๙} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

^{๔๐} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๑.

^{๔๑} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๔-๔๕๕.

^{๔๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๘-๙/๘-๙., ส . ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

^{๔๓} วิ. ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔-๑๘๗.

โรคเรื้อรังหรือโรคภัยประกอบด้วยโทษมาก ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่าโรคนี้เกิดจากรับประทานอาหารที่ประณีตหรือรับประทานอาหารมากเกินไป แล้วไม่ได้ออกกำลังกายทำให้ร่างกายสะสมด้วยโทษหรือสิ่งอันเป็นพิษทำให้เกิดโรคหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง มีภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นโรคนี้ทำให้ผดผื่นคันขึ้นตามตัว (โรคคัน) ทำให้อาหารบอกร่างกายไม่แข็งแรง ท่านรักษาด้วยการดื่มยาถ่าย เพราะการถ่ายจะทำให้ขับของเสียออกทางอุจจาระที่ทำให้เกิดพิษ เมื่อพิษออกหมดค่อยทานอาหารที่อ่อน ๆ เป็นน้ำข้าวใส น้ำต้มกล้วยที่ไม่ขึ้น หรือน้ำต้มกล้วยที่ขึ้นนิดหน่อย ต่อมาจึงค่อยฉี้นเนื้อต้ม ทำให้การอาพาธดีขึ้น

ในทางพระพุทธศาสนา ท่านรักษาด้วยการดื่มยาถ่าย เพราะการถ่ายจะทำให้ขับของเสียออกทางอุจจาระที่ทำให้เกิดพิษ เมื่อพิษออกหมดค่อยทานอาหารที่อ่อน ๆ เป็นน้ำข้าวใส น้ำต้มกล้วยที่ไม่ขึ้น หรือน้ำต้มกล้วยที่ขึ้นนิดหน่อย ต่อมาจึงค่อยฉี้นเนื้อต้ม ทำให้การอาพาธดีขึ้น

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ โรคคัน ท่านใช้สมุนไพรรักษา คือขมิ้นเครือ (ขมิ้นฤๅษี), มะแว้งต้น, มะอึก, หนุ่ยไต้ใบ^{๔๔} การใช้ยาสมุนไพรในการรักษาจากหมอทางเลือกที่มีความน่าเชื่อถือคือการที่หมอชาวบ้านนั้นมีใบรับรองความรู้ความสามารถก็จะเป็นการที่ทำให้การรักษาด้วยยาสมุนไพรนั้น ถ้าใช้ยาที่มีความถูกต้องตามโรคที่เป็นอยู่ก็จะทำให้การรักษาได้ผล

สรุปชื่อโรคต่าง ๆ ของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬนั้น จะมีความแตกต่างและความเหมือนกันอยู่บ้าง ส่วนใหญ่แล้วเป็นโรคที่เกิดขึ้นทางกายเหมือนกัน หรือสาเหตุของการเกิดโรคนั้นเกิดขึ้นเหมือนกัน และมีวิธีการรักษาโดยใช้ยาอาหารและสมุนไพรเหมือนกันดังตัวอย่างที่ยกมา คือเป็นการรักษาโดยวิถีธรรมชาติ เพราะการรักษาด้วยธรรมชาติจะทำให้เห็นว่าธรรมชาตินั้นรักษาตัวเราเองได้ เช่น มีบาดแผลเป็นแผล ถึงแม้ว่าเราไม่ต้องใส่ยาอะไรร่างกายก็จะรักษาเองได้อย่างไม่ต้องพึ่งยา แต่ต้องพึ่งร่างกายที่แข็งแรงเท่านั้น

๔.๕ เปรียบเทียบสมุฏฐานของการเกิดโรคและวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

สาเหตุการเกิดโรคในทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬนั้น ล้วนมีเหตุปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยกันทั้งสิ้น เพราะการดำเนินชีวิตหรือการใช้ชีวิตประจำวันของพระสงฆ์และฆราวาสนั้น ต่างกันที่การรับประทานอาหาร การทำงานเท่านั้น แต่ร่างกายก็เป็นกระบวนการทำงานที่เหมือนกันแต่การพิจารณาว่าร่างกายนั้นเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสงฆ์มีสติในการที่จะเข้าใจว่า บางโรคนั้นเกิดจากโรครวมที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดก็เป็นได้ ตามความเชื่อในเรื่องของกรรมที่ควรรู้มีกัแบบและอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นการที่จะเข้าใจและดำเนินชีวิตเพื่อการดับของกรรมในแบบพระพุทธศาสนา คือการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ

^{๔๔} สัมภาษณ์ พลฯ บัวพันธ์ อุตตพิมพ์ แพทย์แผนไทย ๙๖/๑ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๑.

เรื่องการดับของกรรม เป็นต้น^{๔๕} ซึ่งในประเด็นนี้จะเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์นำเสนอโดยได้ศึกษาจากแนวคิดและทฤษฎีที่มีความสัมพันธ์กับการวิจัย ดังนี้

ตารางที่ ๔.๕ เปรียบเทียบสมมูลฐานการเกิดโรค

สมมูลฐานของการเกิดโรคในพระพุทธศาสนา	สมมูลฐานของการเกิดโรคในภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ
อาจเกิดจากสาเหตุปัจจัยภายนอกหรือภายในก็ได้ในทางพระพุทธศาสนาได้ อธิบายว่ากรรมเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้ มีสาเหตุ ๒ ประการ คืออดีตกรรมสืบเนื่องมาจากผลกรรมที่กระทำในอดีตส่งผล และปัจจุบันกรรม คือการกระทำต่าง ๆ ในปัจจุบันซึ่งเป็นผลและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ^{๔๖}	เกิดจากอิทธิพลปัจจัยภายใน คือสิ่งมีชีวิตที่เกิดมาประกอบด้วยธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งอยู่ในภาวะที่เกี่ยวข้องกันและอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลต่าง ๆ ในช่วงรอยต่อของฤดูกาล จะมีผลทำให้ร่างกายเสียสมดุลในการปรับตัว อายุเปลี่ยนแปลงไปตามวัย รวมถึงสิ่งแวดล้อมย่อมมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพ

เปรียบเทียบความเหมือน และความต่าง

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง สาเหตุว่าอาจเกิดจากปัจจัยภายนอกหรือภายในก็ได้ในพระพุทธศาสนา พูดถึงปัจจุบันกรรม คือการกระทำต่าง ๆ ในปัจจุบันซึ่งเป็นผลและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ

ในทางการแพทย์แผนไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ เกิดจากอิทธิพลปัจจัยภายใน คือสิ่งมีชีวิตที่เกิดมาประกอบด้วยธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งอยู่ในภาวะที่เกี่ยวข้องกันและอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลต่าง ๆ อายุและสิ่งแวดล้อม

สาเหตุการเกิดโรคของทั้งสองวิธีนั้นใกล้เคียงกัน มีเพียงสาเหตุเดียว ที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือสาเหตุของโรคที่เกิดจากผลกรรม

สรุปสาเหตุการเกิดโรคของทั้งสองแนวคิดนั้น มีความเหมือนและความแตกต่างอยู่ กล่าวคือในทางพระพุทธศาสนานั้นกล่าวถึงกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุในอดีตและการกระทำในปัจจุบันส่วน

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระครูวรวัฒน์คณาภิรักษ์ เจ้าคณะอำเภอพรเจริญ สำนักวิปัสสนาวัดป่าวิเวกธรรมคุณ ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑.

^{๔๖} พระครูประสิทธิ์กิตติสาร (จำลอง กิตติสารโร / นิติธรรม), "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพจากพระไตรปิฎกกับแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพของแพทย์แผนไทยโดยพระสงฆ์", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕). หน้า ๒๕.

ทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ กล่าวถึงสาเหตุการเกิดโรคไว้ว่ามีทั้งปัจจัยภายในและภายนอก

๔.๖ เปรียบเทียบด้านการดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๔.๖.๑ การดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

การดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนาแน่นอนว่าต้องใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งการปูพื้นฐานของการรักษานั้น ผู้ป่วยนั้นต้องได้รับการปลูกศรัทธาในพระพุทธเจ้าก่อน แล้วก็จะวางพื้นฐานของการเข้าใจในอริยสัจ ๔ เพราะจะได้เข้าใจในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของความจริงในโลกปัจจุบัน ก่อนจึงจะลงลึกในรายละเอียดของพระธรรมโอสภที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ได้แก่ สัณญญา ๑๐ ประการ โพชฌงค์ ๗ ประการ ชันธ ๕ พรหมวิหาร ๔ หลักไตรลักษณ์ เป็นต้น ต่อไปพระองค์ก็ทรงแนะนำให้ทำ สมาธิบำบัติ การเดินจงกรม การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรม การพิจารณาธรรม การปฏิบัติตามธรรม เป็นต้น^{๔๗}

๔.๖.๒ การดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

การดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬนั้นก็จะมีการแบ่งออกเป็นหลายกรณีในการรักษาขึ้นอยู่กับหมอหรือแพทย์ส่งในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งหมดที่เป็นทางเลือกและหมอมตามโรงพยาบาล ซึ่งการดูแลสุขภาพจิตเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะบางคนนั้นการเกิดโรคที่ร้ายแรงนั้นเริ่มต้นเกิดจากโรคซึมเศร้าที่จากการที่ไม่สมหวังหรือจากข่าวสารแล้วเกิดการคิดไปเองหรือคิดมากไป การที่ประชาชนผู้นั้นรู้จักการฝึกตัวเอง โดยการนั่งสมาธิ เดินจงกรมและการสวดมนต์ เพื่อเป็นการฝึกจิต พัฒนาจิต ทำให้จิตสงบ จิตมีความเข้มแข็ง มีพลังเกิดปัญญา ย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่ไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลสและความอยากคือตัณหา ซึ่งการเข้าใจสภาวะธรรมหรือการเข้าใจกระบวนการธรรมชาตินี้ก็จะเป็นการที่ทำให้จิตนั้น เป็นสิ่งที่ปกป้องโรคภัยต่างๆได้อีกทางเพราะคนที่รักตัวเองนั้นจะดูแลตัวเองเป็นอย่างดีเพื่อที่จะมีความสุขในการดำเนินชีวิตและเห็นสิ่งที่ดีไปอีกนานแสนนาน^{๔๘} การดูแลสุขภาพผู้ป่วยตามแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ผู้ป่วยเองนั้นต้องมีวินัยในการดำเนินชีวิต รู้จักการรักตัวเอง ดูแลตัวเอง และรักษาสุขภาพจิตของตัวเองให้ดี การมีกฎในการกินก็เป็นประเด็นที่มีความสำคัญ เพราะจะเป็นการรักษาตนเองไม่ให้ได้รับสิ่งที่ทำร้ายตัวเอง ซึ่งถ้ามองอีกมุมก็จะเห็นว่าคน คนนั้นมีความอดทน มีสติในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างดี และจะ

^{๔๗} สัมภาษณ์ พระครูประสิทธิ์วีรานุวัฒน์ เจ้าคณะตำบลชมภูพร ตำบลชมภูพร อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๑.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระครูประทีปธรรมานุยุต รองเจ้าคณะอำเภอรเจริญ (ธรรมคาลัยทุกซ์) เจ้าอาวาสวัดสังฆธรรมาราม อำเภอรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

ส่งผลให้จิตนั้นแสวงหาแต่สิ่งที่ดีๆ เข้ามาในชีวิต ทำให้การดำเนินชีวิตของผู้มีสภาวะจิตที่ดีนั้น ดำชีวิตได้อย่างมีความสุข^{๔๙}

การดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนาและการดูแลแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีความเหมือนและความต่างกันอยู่ในหลายประเด็น และหัวข้อสุดท้ายนี้ ผู้วิจัยจะได้เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนาและการดูแลแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ในด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธ การใช้พุทธานุภาพ การทำความสะอาดของร่างกาย การบริโภคอาหาร การออกกำลังกาย การดูแลเรื่องที่พ้ออาศัยและสิ่งแวดล้อม และการดูแลด้วยสมุนไพร ซึ่งมีลำดับดังต่อไปนี้

๔.๖.๓ เปรียบเทียบด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธ

การดูแลสุขภาพโดยธรรมโอสธ เพื่อให้จิตใจผ่องแผ้ว เบิกบานนั้นมีอยู่มากมายหลายวิธี แต่ละวิธีก็เหมาะกับแต่ละคนแตกต่างกันไป วิธีหนึ่งอาจใช้กับคนหนึ่งได้ผล แต่อาจใช้กับอีกคนไม่ได้ผลเลยก็มี ซึ่งการดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยซึ่งมีรายละเอียดดังตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๔.๖ เปรียบเทียบด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธ

การบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธตามแนวทางพระพุทธศาสนา	การบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสธในภูมิปัญญาท้องถิ่น
๑. พระธรรมโอสธที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ได้แก่ สัณญญา ๑๐ ประการ โพชฌงค์ ๗ ประการ ขั้น ๕ พรหมวิหาร ๔ หลักไตรลักษณ์ เป็นต้นต่อไปพระองค์ทรงแนะนำให้ทำ สมาธิบำบัต การเดินจงกรม การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรม การพิจารณาธรรม การปฏิบัติตามธรรม เป็นต้น	๑. การดูแลสุขภาพจิต โดยการนั่งสมาธิเดินจงกลมและการสวดมนต์ เพื่อเป็นการฝึกจิตพัฒนาจิต ทำให้จิตสงบ จิตมีความเข้มแข็ง มีพลังเกิดปัญญา ย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่ไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลสและความอยากคือตัณหา

เปรียบเทียบความเหมือน

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง หลักธรรมที่มีความหมายลึกซึ้ง เช่นพระพุทธองค์ทรงสาธยายถึงอานุภาพของโพชฌงค์ ๗ ประการ แล้วสามารถรักษา พระมหากัสสปะ และพระมหาโมคคัลลานะให้หายจากอาพาธรุนแรงได้ เป็นการพยาบาลผู้ป่วยทางด้านจิตใจ เป็นต้น

^{๔๙} สัมภาษณ์ คุณนงเยาว์ มุ่งหมาย ประชาชนใน ๔๑ หมู่ที่ ๘ บ้านวังชมภู ตำบลวังชมภู อำเภอเพ็ญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๖๑.

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ กล่าวถึง การดูแลสุขภาพจิต โดยการนั่งสมาธิ เดินจงกลมและ การสวดมนต์ เพื่อเป็นการฝึกจิต พัฒนาจิต ทำให้จิตสงบ จิตมีความเข้มแข็ง มีพลังเกิดปัญญา

สรุป การดูแลสุขภาพจิตโดยธรรมโอสธทั้ง ๒ แนวทาง เพื่อให้จิตใจผ่องแผ้ว จิตสงบ แล้วจะเกิดปัญญา รู้แจ้ง ทั้ง ๒ วิธีนี้ เมื่อจิตเข้มแข็งก็เกิดปัญญา และย่อมเลือกมีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่ไม่ตามใจตนเอง เป็นการฝึกจิตถึงขั้นละกิเลสได้ เป็นต้น

๔.๖.๔ เปรียบเทียบวิธีการดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับวิธีการดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ ว่าคุณของพระพุทธเจ้าและพระพุทธานุภาพนั้น มีอานุภาพคุ้มโทษคุ้มภัยต่อโลกและชีวิตแห่งสรรพสัตว์ ทุกสรรพทุกนาม ผู้เชื่อและยึดมั่นต่อพระองค์อย่างแท้จริง ด้วยปัญญาอันชัดแจ้ง ย่อมเชื่อมั่นในพุทธานุภาพหรือฤทธิ์ของพระองค์ที่มีความมหัศจรรย์อย่างแท้จริง ในทางการรักษาผู้ป่วยมี กล่าวไว้ในวินัยปิฎก มหาวรรค ส่วนการดูแลด้วยฤทธิ์ในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้น มีกล่าวไว้เช่นกัน ในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๗ เปรียบเทียบการดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ

การดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพ ในพระพุทธศาสนา	การดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
สมัยหนึ่ง อุบาสิกาชื้อสุปปิยา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นางดูแลภิกษุอาพาธ โดยตัดขึ้นเนื้อของตนไปปรุงอาหารแทนเนื้อสัตว์ ถวายแด่ภิกษุอาพาธ หลังจากนั้นนางป่วย พระพุทธองค์ทรงทราบอาการไม่สบายของนาง ทรงแสดงพุทธานุภาพรักษาแผลของนางให้หายเป็นปกติ มีผิวพรรณเรียบสนิท เกิดโลมาชาติอย่างน่าอัศจรรย์ นางได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่า ท่านผู้เจริญ พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เพียงได้เห็นพระองค์เท่านั้น แผลใหญ่กลับหายเป็นปกติ ^{๕๐}	ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีวิธีการในการดูแลสุขภาพโรคด้วยการเสกปิดเป่าเป็นหลัก ส่วนมากจะเคี้ยวสมุนไพรรประกอบในการเป่าทาให้โรคที่เป็นหาย ซึ่งเรียกว่าผู้ที่มีฤทธิ์ หมอประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ทางเพชรบุรีเรียกหมอชนิดนี้ว่าหมอปิด ปัจจุบันหาได้ยากแล้วการเข้าทรงเพื่อรักษา และการเล่นแม่มด การเซ่นไหว้ การบวงสรวงเพื่อให้เกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของผู้ถือไสยศาสตร์

เปรียบเทียบความแตกต่างของ การดูแลสุขภาพผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและฤทธานุภาพ

^{๕๐} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๒.

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง พุทธานุภาพของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงในการรักษาแผลของสุปปิยาอุบาสิกา ด้วยฤทธิ์หรือพุทธานุภาพนั้นแผลของสุปปิยาอุบาสิกากลับหายเป็นปกติ มีผิวพรรณเรียบสนิท บันทึกกกล่าวไว้ในวินัยปิฎก มหาวรรค เป็นต้น

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ กล่าวถึง การเสกปิดเป่า ว่าส่วนมากจะเคี้ยวสมุนไพรประกอบในการเป่าทำให้โรคที่เป็นหาย ซึ่งเรียกว่าผู้ที่มีฤทธิ์ หมอประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ปัจจุบันหาได้ยากแล้ว

สรุป การดูแลผู้ป่วย ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้าด้านพุทธานุภาพ แต่ในส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เชื่อมั่นในหมอผู้มีฤทธิ์หรือหมอผีแม่มด ในด้านพุทธานุภาพ

๔.๖.๕ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านการทำความสะอาดร่างกาย

การรักษาทำความสะอาดร่างกาย เป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนต้องดูแล เป็นกิจวัตรที่ต้องปฏิบัติในขณะที่มีสุขภาพดี แต่เมื่อเจ็บป่วย กิจวัตรประจำวันดังกล่าวจะหยุดชะงักลงไป และความต้านทานเชื้อโรคน้อยลง ฉะนั้น การดูแลร่างกายเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง และจำเป็นต้องดูแลรักษาให้หายและมีสุขภาพที่ดี วิธีดูแลผู้ป่วยในทางพระพุทธศาสนากับวิธีดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีวิธีปฏิบัติ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๘ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านทำความสะอาดร่างกาย

การดูแลผู้ป่วยทำความสะอาดร่างกาย ในพระพุทธศาสนา	การดูแลผู้ป่วยทำความสะอาดร่างกายในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
เป็นการป้องกันภาวะแทรกซ้อน จากการติดเชื้อเข้าสู่ร่างกายได้ ในสมัยพุทธกาลเป็นภารกิจที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติ โดยทรงดูแลพระสาวก ด้วยการนำผ้าชุบน้ำร้อนมาเช็ดตัวให้ จนน้ำเหลืองที่แห้งกรังทั่วตัวแห้ง และร่างกายสะอาด จึงนาสบงผ้าสบง และจีวร มาเปลี่ยนให้พระตีสสระเถระ มีความเบาใจ ชื่นใจมีอาการปลอดภัยยิ่งขึ้นมา เกิดกำลังใจขึ้นมาก ร่างกายสะอาด เบาสบายมีจิต และอารมณ์เป็นหนึ่ง	คนในครอบครัว ต้องดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันปรารถนาดีต่อกัน เมื่อเกิดเจ็บป่วยยังต้องห่วงใย ไม่ทอดทิ้ง สอดคล้องกับ วัฒนธรรมไทย วิถีแบบไทย มีน้ำใจ พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยดูแลรักษาจนกว่าจะหายหรือจนหมดปัญหาในการเยียวยา คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คนในครอบครัวดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือกันด้วยความรัก ความปรารถนาดี ทั้งในเวลาปกติและเวลาเจ็บป่วย

เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่าง

ในทางพระพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาลเป็นภารกิจที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติ โดยทรงดูแลพระสาวก ด้วยการนำผ้าชุบน้ำร้อนมาเช็ดตัวให้ จนน้ำเหลืองที่แห้งกรังทั่วตัวแห้ง และร่างกาย

สะอาด จึงนำผ้าสบง และจีวร มาเปลี่ยนให้พระตีสสระเถระ พระพุทธเจ้าทรงให้การพยาบาลพระองค์เอง

ส่วนในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ คนในครอบครัว ต้องดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือซึ่งกัน มีน้ำใจ พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยดูแลรักษาจนกว่าจะหายหรือหมดปัญหาในการเฝ้ารักษา คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คนในครอบครัวดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือกันด้วยความรัก ความปรารถนาดี ทั้งในเวลาปกติและเวลาเจ็บป่วย

สรุป ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้การพยาบาลด้วยพระองค์เอง ส่วนในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ คนในครอบครัว ต้องดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเหมือนคือ ดูแลทำความสะอาดเหมือนกัน ความต่างคือ พระพุทธเจ้าดูแลพระสาวกด้วยพระองค์เอง

๔.๖.๖ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านออกกำลังกาย

การดูแลสุขภาพเพื่อให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงเป็นสิ่งสำคัญ การออกกำลังกายเป็นพุทธวิธีอย่างหนึ่งที่พุทธองค์ทรงนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพซึ่งมีอยู่หลายวิธีด้วยกันซึ่งจากการศึกษาวิธีการเดินจงกรมและการเดินสลับนั่งของการปฏิบัติวิปัสสนา ก็จะเห็นว่าเป็นการออกกำลังกายที่ส่งผลให้การดำเนินชีวิตในพระพุทธศาสนาเป็นพระที่มีสุขภาพะที่บริบูรณ์ ในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ก็มีเช่นกันตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๙ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านการออกกำลังกาย

การดูแลผู้ป่วยด้านการออกกำลังกาย	การดูแลผู้ป่วยด้านการออกกำลังกาย
การออกกำลังกายพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการออกกำลังกายที่เหมาะสม ควรกับสมณะเพศอย่างยิ่ง ทรงยึดหลักการปรับเปลี่ยนอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้มีความสมดุลต่อร่างกาย โดยเฉพาะอิริยาบถเดินที่พระองค์ทรงนำมาใช้สำหรับการออกกำลังกายทุกวัน ได้แก่ การเดินบิณฑบาต และการเดินจงกรม	ใช้หลักกายานามัย การดัดตนด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นท่าที่ไม่ฝืนร่างกายจนเกินไปสามารถปรับโครงสร้างร่างกายได้แก่ การนวด การคลายเส้น และการประคบคนไข้ให้ออกเดินรอบ ๆ เพื่อจะทำให้ขาไม่อ่อนแรง

เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่าง

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการออกกำลังกายที่เหมาะสม ควรกับสมณะเพศอย่างยิ่ง ทรงยึดหลักการปรับเปลี่ยนอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้มีความสมดุลต่อร่างกาย

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ มีวิธีการดัดตนด้วยตัวเองซึ่งเป็นการทำที่ไม่ฝืนร่างกาย จนเกินไปสามารถปรับโครงสร้างร่างกายได้ และบำรุงชีวิตด้วยอาหาร การอยู่การกินอย่างพอดี

สรุป ความเหมือนคือ ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีการออกกำลังกายที่เหมาะสม ทรงยึดหลักการปรับเปลี่ยนอริยาบททั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้มีความสมดุลต่อร่างกาย ส่วนในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นสายกลาง โดยการออกกำลังกายด้วยและกินอาหารอย่างพอเพียงเพื่อสร้างความสมดุลของร่างกายด้วยเช่นกัน ส่วนความต่าง คือต่างที่อริยาบท และในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยมีการกินเข้ามาร่วมด้วย

๔.๖.๗ เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อม

ในด้านที่פקอาศัยและสิ่งแวดล้อม มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุเป็นอย่างยิ่ง ด้านที่פקอาศัยและสิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์จะทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ตามธรรมชาติ แต่ในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้นจะมีคนในครอบครัว ดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือ ด้วยความรักและปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนความต่างกัน โดยมีรายละเอียดมีดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๑๐ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้านที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อม

วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา	วิธีการดูแลผู้ป่วยในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
การดูแลเรื่องที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อม พระพุทธองค์โดยทรงถือหลักด้านการอยู่กับธรรมชาติ ทรงประจักษ์ชัดว่า ธรรมชาติให้อากาศบริสุทธิ์ ทำให้สุขภาพดี ให้ความสุขเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ด้านสุขลักษณะ และสุขอนามัยด้านร่างกายและสิ่งแวดล้อมพระองค์ทรงบัญญัติให้ ภิกษุสงฆ์ดูแลสุขอนามัยด้านร่างกายและสิ่งแวดล้อม เพื่อภิกษุมีความสุขพลานามัยที่สมบูรณ์	ในส่วนของที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มจากคนในครอบครัว ดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือด้วยความรักและปรารถนาดีต่อกัน เมื่อเจ็บป่วยยิ่งห่วงใย ไม่ทอดทิ้ง สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย วิถีแบบไทย ป้องกันการเกิดโรคหรือหลีกเลี่ยงความทุกข์ เข้าใจธรรมชาติมนุษย์ การอยู่กับธรรมชาติส่งผลให้ที่פקอาศัย และสิ่งแวดล้อมถูกสุขลักษณะ ทำให้สุขภาพกายและจิตดีขึ้น

เปรียบเทียบความเหมือน

ในทางพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงบัญญัติให้ ภิกษุสงฆ์ดูแลสุขอนามัยด้านร่างกายและสิ่งแวดล้อม เป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อภิกษุมีความสุขพลานามัยที่สมบูรณ์ แข็งแรง และทรงเน้นให้อยู่กับธรรมชาติเพื่อความสงบและมีบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การเจริญกรรมฐาน

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือด้วยความรักและปรารถนาดีต่อกัน เมื่อเจ็บป่วยยิ่งห่วงใย ไม่ทอดทิ้ง ป้องกันการเกิดโรคหรือหลีกเลี่ยงความทุกข์ เข้าใจธรรมชาติมนุษย์ การอยู่กับธรรมชาติส่งผลให้ที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อมถูกสุขลักษณะ ให้กำลังใจแสดงความรักความห่วงใยที่ดีต่อกันเหมือนพี่เหมือนน้อง

สรุป การดูแลผู้ป่วยด้านที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อม ในทางพระพุทธศาสนาและในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ให้ความสำคัญกับการอยู่ในธรรมชาติ เพื่อสร้างความสมดุลให้ชีวิต และสิ่งแวดล้อม

๔.๖.๘ เปรียบเทียบการดูแลด้วยสมุนไพร

จากการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ยกประเด็นขึ้นมาเปรียบเทียบด้านวิธีการดูแลผู้ป่วยด้วยสมุนไพร นั้น เพื่อชี้ให้เห็นว่าความเหมือนความต่างในทางพระพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด เมื่อได้ศึกษาเรื่องผู้ดูแลหรือผู้พยาบาลผู้ป่วยที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา กับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยโดยละเอียดแล้ว พบว่าได้มีการระบุถึงผู้ดูแลหรือผู้พยาบาลผู้ป่วย ไว้หลายแห่ง ความสามารถเพื่อใช้ในการแก้ปัญหา และเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของสังคมที่เปลี่ยนไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยเพื่อให้บุคคลดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข อันเป็นการส่งเสริมทางปัญญาซึ่งถือเป็นทุนทางสังคม ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้สร้างตารางเพื่อเป็นการยืนยันการเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้น จากตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๔.๑๑ เปรียบเทียบการดูแลผู้ป่วยด้วยสมุนไพร

การดูแลผู้ป่วยด้วยสมุนไพรตามแนวทางพระพุทธศาสนา	การดูแลผู้ป่วยด้วยสมุนไพรในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
การดูแลด้วยสมุนไพรในพระพุทธศาสนา อนุญาตให้ภิกษุใช้และเก็บสมุนไพรตลอดจนอุปกรณ์ในการรักษาการเก็บดูแลรักษามีครก สาก เครื่องร่อนยาผ้าร่อนยากัลยา กล้องสูดควันกล้องยานัตถ์ตลอดจนกระจกสำหรับส่องดูแผล และพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้สมุนไพรได้แก่เภสัช ๕ ผลไม้ ยางไม้เกลือ ยาผง ชนิด ต่าง ๆ มูลโค ดินเหนียว กระเทียม เหง้าบัว รากบัว เนื้อมัน กระเทียม น้ำผึ้ง ฯลฯ เพื่อการดูแลรักษาโรค	การดูแลด้วยสมุนไพรเริ่มจากเริ่มจากวิธีง่าย ๆ จนถึงวิธีที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถได้แก่ การใช้ยากลางบ้านคือ สมุนไพรครัวเรือน รักษาการเจ็บป่วยเล็กน้อย เช่น กิน ใบกระเพรา หรือใบกระเพราต้มน้ำดื่ม แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ เมื่อเจ็บป่วยรุนแรง ก็ใช้ต้น เถา เหง้า หัว ผัก และหญ้า สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์อากาศ ธาตุที่สลายตัวได้ยากและง่าย มีการนวดเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ ปรับสมดุลของร่างกาย กระตุ้นระบบภูมิคุ้มกันต้านโรค การไหลเวียนของโลหิตดี ส่งเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิต

เปรียบเทียบความเหมือน

ในทางพระพุทธศาสนา มีพุทธานุญาตให้ภิกษุดูแลรักษาได้โดยมีเครื่องยาต่าง ๆ ไว้ใช้สำหรับบำบัดดูแลรักษาเพื่อบรรเทาโรคที่มารุมเร้าได้ตามความจำเป็นและเหมาะสมแก่โรค วัชหลายประการ เช่น ได้แก่เภสัช ๕ ผลไม้ ยางไม้เกลื้อ ยาผงชนิดต่าง ๆ มูลโค ดินเหนียว กระเทียม เหง้าบัว รากบัว เนื้อมะเขือเทศ น้ำผึ้ง เพื่อการดูแลรักษาโรค เพราะโรคเมื่อเกิดแล้วย่อมบั่นทอนทั้งกายและใจทำให้สุขภาพเกิด ทรุดโทรมลง เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ใช้ยาสมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพผู้ป่วย มีทั้งการใช้ในรูปแบบอาหาร พืชผักผลไม้ เครื่องดื่มสมุนไพร เมื่อภาวะร่างกายเป็นปกติ เพื่อปรับธาตุในร่างกายให้เกิดความสมดุล ซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพเพื่อการป้องกันโรค ส่วนการใช้ยาสมุนไพรเดี่ยวหรือยาสารสำหรับงานสาธารณสุขมูลฐานและยาตำรับ ๒๗ ชนิด ใช้เพื่อรักษาอาการของโรคต่าง ๆ เมื่อภาวะเจ็บป่วยและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วยจึงใช้ยา เช่น ๑. ยาประสะกะเพรา สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ๒. ยาวิสมัพยาใหญ่ สรรพคุณ แก้ท้องขึ้น อืดเฟ้อ จุกเสียด ๓. ยาประสะกานพลู สรรพคุณ แก้ปวดท้อง เนื่องจากธาตุไม่ปกติ ๔. ยาแสงหมึก สรรพคุณ แก้กัวร้อน แก้กัวขึ้น ปวดท้อง แก้อาเจียน ๕. ยาถ่าย สรรพคุณ แก้กัวผูก เป็นต้น^{๕๑}

สรุป ในทางพระพุทธศาสนาและในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ใช้สมุนไพรธรรมชาติที่หาได้ง่าย ไม่ว่าจะเป็น เภสัช ๕ ผลไม้ ยางไม้เกลื้อ กระเทียม เหง้าบัว รากบัว ฯลฯ ในทางพระพุทธศาสนา หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย จะหาในรูปแบบอาหาร พืชผักผลไม้ เครื่องดื่มสมุนไพร เพื่อปรับธาตุในร่างกายให้เกิดความสมดุล ทั้ง ๒ วิธีการดูแลแล้วใช้สมุนไพรที่ได้จากธรรมชาติมาใช้ดูแล เหมือนกัน

สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบ ผลการดำเนินงานการดูแลรักษาผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ มีผลต่อสังคมเป็นการรักษาที่มีลักษณะช่วยเหลือมนุษยชาติแบบแบ่งเบาภาระให้กับสังคม เป็นการเปรียบเทียบเพื่อสะท้อนให้เห็นว่าการนำเอาหลักการตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มาแก้ปัญหาทั้งในทางกายทางใจและสังคมก็ไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นวิธีการดูแลตั้งแต่การเริ่มต้นการดูแลรักษาขณะที่กำลังรักษาจนถึงขั้นสุดท้าย คือเมื่อหายจากป่วยแล้วมีการติดตามผลจนทำให้ผู้ที่มารับการรักษาไว้วางใจให้ความเชื่อถือ และยังมีจรรยาบรรณของแพทย์ผู้ดูแลนั้นว่าเป็นวิธีการที่ช่วยเหลือสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมอีกทางหนึ่ง ซึ่งไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากนัก เป็นหลักของพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง ที่จะทำให้นักชนมีความสุขและสันติ

^{๕๑} สัมภาษณ์ นายสวน นະคะจิต ปราชญ์ชาวบ้าน ๒๔ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๖๑.

๔.๗ ประโยชน์และคุณค่าของการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

ประโยชน์หรือคุณค่าในวิธีการดูแลผู้ป่วย ตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้น จะต้องมีการรักษาจริยธรรมที่ดีงามและเป็นแบบอย่างที่ดี หมายถึงคุณค่าแท้จริงของความเป็นผู้ดูแลผู้ป่วยอย่างมีประสิทธิภาพที่ดียิ่ง ถือว่าการมีบทบาทหน้าที่ในการเยียวยาบำบัดโรค และดูแลรักษาคนให้มีสุขภาพดี โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนคือคุณค่าที่แท้จริง ส่วนวิชาชีพนมอพื้นบ้านเป็นเครื่องประกอบอาชีพเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามคุณค่าทางจริยธรรม เป็นสิ่งที่มีประโยชน์อยู่ในตัว^{๕๒} อยู่แล้ว ซึ่งขึ้นอยู่กับตัวหมอว่าจะชี้ให้เห็นเด่นชัดถึงคุณประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยให้เห็นคุณค่าทางจริยธรรมมากน้อยเพียงใด

ดังนั้น คุณค่าจริยธรรมของทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ทางผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. คุณค่าทางความดี คือการประพฤติปฏิบัติตามหลักกุศลธรรม ซึ่งเป็นมาตรฐานของทุกคนจะต้องฝึกหัดให้มีในตนเอง ในส่วนของพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย การที่จะประพฤติธรรมทั้งทางกาย วาจา ใจมีผลกระทำในการดำเนินชีวิตโดยสุจริตธรรมเกื้อกูลซึ่งกันและกันไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้าย ไม่ล่วงละเมิดกัน ไม่พยาบาทปองร้าย อาฆาตจองเวร โดยให้พิจารณาว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว กรรมดีทำแล้วไม่เดือดร้อนตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏว่าภายหลังกลับทำให้หัวใจเข้มแข็งเบิกบาน กอปรด้วยความรัก ความเมตตากรุณากัน นำสันติสุขมาให้ ส่วนกรรมชั่วทำแล้วผู้ประพฤติด้อยมัวเดือดร้อน และไม่ทำให้ดีขึ้นหรือเกิดประโยชน์แม้แต่น้อย ความดีนั้นเป็นกุศลเป็นบุญ แนะนำทางไปสู่สุคติ คุณค่าทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยจึงหมายถึงการมีความประพฤติดีทั้งทางกาย วาจาใจต้องมีศีลมีธรรม ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงจะนำมาสู่สันติสุขอย่างยั่งยืน

๒. คุณค่าทางความงาม คือความรู้สึกประทับใจที่เกิดจากจริยธรรมของหมอพื้นบ้านจริยธรรมทำให้เกิดความงาม ละความชั่วเพราะเห็นความงามในความดี มีจิตใจงาม ในทางพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็บอกว่าจะแสดงธรรมต้องให้มีความงดงามในเบื้องต้นงามในท่ามกลาง และงามในที่สุดคืองามด้วยจริยธรรมนั่นเองที่บ่งบอกถึงอุปนิสัยของหมอที่จะต้องดูแลผู้ป่วย

๓. คุณค่าทางความสุข คือจะมีความรู้สึกสบายใจสบายกาย เมื่อได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในยามป่วยไข้ ทำให้เขามีความสุขทางกายและทางใจ ถึงจะเป็นความสุขขั้นต่ำก็ถือว่าเป็นพื้นฐานแห่งการทำความดีของหมอทุกคนที่มีจรรยาบรรณ

^{๕๒} สัมภาษณ์ พลฯ บัวพันธ์ อัดตพิมพ์ แพทย์แผนไทย ๙๖/๑ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๑.

คุณค่าวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ด้านจริยธรรม จะต้องมียุทธศาสตร์ทั้งทางร่างกายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น คือการทุ่มเทด้วยกายถือการดูแลรักษาคนเป็นหลัก ไม่โก่งค้ำรักษาพยาบาลทำตัวให้เป็นคนมีคุณค่าเห็นค่าของคนไม่เลือกชั้นวรรณะ ดังในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงดูแลพระสาวกของพระองค์อย่างมีความเมตตา นอกจากนี้ทางด้านวาจา จริยธรรมที่จะทำให้หมอพื้นบ้านอยู่คู่กับคนไทยต่อไป ต้องเป็นผู้มีวาจาที่อ่อนหวาน รู้จักพูดในสิ่งที่ควรพูด คำไหนควรพูด คำไหนไม่ควรพูด รู้จักทำในสิ่งที่ควรทำและเมื่อผิดพลาดสามารถแก้ไขได้ ด้วยการประพฤติตามหลักพุทธจริยธรรมและคุณค่าด้านจิตใจมีความปรารถนาที่จะให้คนอื่นอยู่เป็นสุขปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวงเพื่อความผาสุกยั่งยืนนานด้วยความดี ตามที่อาจารย์บุญมี แทนแก้ว กล่าวไว้ ๓ ประการ คือ^{๕๓}

๑) ความดีที่เป็นเนื้อแท้ หรือ ความดีในตัวผู้ดูแลผู้ป่วย คือ ความดีประเภทนี้จะ มีคุณค่าในตัวของมันเองไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นมาตีความให้ เช่น การทำความดี ความจริง ความงาม ที่เป็นแบบอย่างของคนดีต่อไป

๒) ความดีที่เป็นเครื่องเอื้ออำนวยช่วยจนเจือให้ทุกคนมีความสุข และส่งเสริมให้สูงขึ้นไปอีก เช่นความมีสุขภาพอนามัยที่ดี ความมีทรัพย์สินสมบัติพออยู่พอกินตามหลักธรรมพระพุทธศาสนา การมีความรู้ทั้งทางโลกทางธรรมนั้นนับเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐที่สุด สามารถอยู่กับสังคมได้อย่างยั่งยืน

๓) ความดีทั้งที่เป็นเนื้อแท้ในตัวหมอภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและความดีในทางพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องเอื้ออำนวยให้ทำความดีสูงขึ้นไปอีกเช่นความมีเมตตากรุณาความรักความปรารถนาดี ความสามัคคี ขยันหมั่นเพียร มีความอดทนต่อการสร้างสรรค์ประโยชน์ร่วมกันความเป็นพี่เป็นน้องกันอย่างภราดรภาพ ที่สำคัญคือทำให้ชีวิตมีสุขภาพพลานามัยปราศจากจากโรคภัยไข้เจ็บตลอดไป

๔.๘ สรุปผลเปรียบเทียบ

ในทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญรวมได้ดังนี้

๑) ผลด้านสุขภาพกายในพระพุทธศาสนา ทำให้มีร่างกายสดชื่น แข็งแรง ผ่องใส จิตใจเบิกบาน ปราศจากโรคภัยต่าง ๆ สามารถทำกิจของสงฆ์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

๒) ผลด้านจิตใจในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส จิตไม่แปรปรวน ไม่ฟุ้งซ่าน มีความจำที่ดี มีจิตเป็นกุศล สามารถขจัดโลภะ โทสะ โมหะ และสามารถเข้าถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาขั้นสูงได้ดีและเร็วขึ้นกว่าเดิม

๓) ผลด้านพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ยึดหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ทำให้เกิดการปฏิบัติทั้งวินัยและคุณธรรม สำหรับผู้ป่วยและผู้ให้การรักษาผู้ป่วย

^{๕๓} บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓.

๔) ผลด้านสังคมในพระพุทธศาสนา เกิดความผาสุกในหมู่คณะ แบ่งเบาภาระสังคม คนในสังคมมีความสนใจ มีเมตตาเอื้อเฟื้อต่อกัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสันติ

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬมีความสำคัญรวมได้ดังนี้

๑) ผลด้านสุขภาพกายในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง สดชื่น แจ่มใส สามารถดำเนินชีวิตเป็นปกติ เลี่ยงชีวิตตามสภาพของฐานะแบบพอเพียง มีความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๒) ผลด้านจิตใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีจิตใจผ่องใส ร่าเริง เบิกบาน ไม่วิตกกังวล มีความเมตตา มีจิตใจเป็นกุศล มีความเชื่อเรื่องบุญ-บาป และเรื่องผลของกรรม

๓) ผลด้านพระธรรมวินัยในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีการวางกฎระเบียบในการเข้ารับการดูแลรักษาระเบียบการรับประทานยา จรรยาบรรณของผู้ป่วยและผู้ให้การดูแลรักษา

๔) ผลด้านสังคมในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย แก้ไขปัญหาแบ่งเบาภาระแก่สังคม อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขทำให้ภาครัฐบาลลดค่าใช้จ่ายในการต้องสั่งยาจากต่างประเทศในจำนวนมาก ฯ^{๕๔}

วิธีการดูแลผู้ป่วยทั้งทางพระพุทธศาสนาและทางภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนั้น ก็มีวิธีการดูแลรักษาที่ถูกต้องเหมาะสมกล่าวคือ ในทางพระพุทธศาสนาเป็นการดูแลรักษาพระภิกษุสงฆ์ด้วยกัน ซึ่งการบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนานั้น จะมีแค่แต่เพียงเพื่อนสหธรรมิกผู้ประพฤติดุจรแทนที่ที่จะคอยช่วยเหลือดูแลกันเอง ดังนั้น พระองค์ได้ทรงชี้ถึงเหตุผลที่สงฆ์ต้องช่วยกันดูแลภิกษุที่ป่วยและยังทรงบัญญัติปรับอาบัติแก่ภิกษุที่ไม่ยอมช่วยดูแลภิกษุอาพาธด้วย ในทางพระพุทธศาสนาจึงเหมาะสมและสอดคล้องกับเพศบรรพชิต คือเรียบง่ายแบบธรรมชาติ

ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ จากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของหมอพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ ในการดูแลรักษาโรคของกลุ่มชาติเผ่าพันธุ์ของตน พบว่าการดูแลรักษาโรคด้วยสมุนไพรมีมาตั้งแต่โบราณกาล ดังจะเห็นได้ว่า การรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน มีหลายสาขา แต่ละสาขามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ เพราะหมอพื้นบ้านช่วยเหลือชาวบ้านมาโดยตลอด คนในชุมชนถือว่าหมอพื้นบ้านเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านมาก ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญต่อคนในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง สมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรับแรงศึกษาวิจัยองค์ความรู้ในการดูแลรักษาตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมอพื้นบ้านสู่สุขภาพของสังคมให้ยั่งยืนตลอดไป เพราะสิ่งที่เรียกว่าภูมิปัญญานั้น เป็นสิ่งที่มีค่ามากในการที่จะอนุรักษ์เพื่อที่จะเรียนรู้หลักการและเหตุผลเพื่อที่จะทำการต่อยอดในการสร้างองค์ความรู้เพื่อที่จะสร้างนวัตกรรมเพื่อการรักษาที่จะเป็นประโยชน์ภายในอนาคต

^{๕๔} พระครูประสิทธิ์กิตติสาร (จำลอง กิตติสาร / นิติธรรม), "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพจากพระไตรปิฎกกับแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพของแพทย์แผนไทยโดยพระสงฆ์", หน้า ๙๔.

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ” ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมุ่งศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชชั้นธกะ เป็นหลักและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องว่าด้วยวิธีการดูแลรักษาความเจ็บป่วยและศึกษาวิเคราะห์ในตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย หนังสือเอกสาร และสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น นิตยสาร วารสาร งานเขียนที่เกี่ยวข้องทั่วไป เป็นแนวคิดและทฤษฎีเพื่อใช้ในการออกแบบในการสัมภาษณ์ การลงพื้นที่เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลในด้านพระสงฆ์ที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดบึงกาฬ หมอที่โรงพยาบาล และหมอทางเลือกหรือหมอพื้นบ้านที่ถูกต้องและเป็นที่ยอมรับของประชาชนในพื้นที่เข้ารับบริการเป็นจำนวนมาก เป็นต้น เพื่อที่จะสัมภาษณ์แล้วรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่จริงในการอธิบายการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ ซึ่งจะใช้ในการวิจัยของวิธีการดูแลตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ พร้อมทั้งค้นคว้าข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตที่เห็นว่าเป็นประเด็นหลักสำคัญ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ๑.เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ๒. เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ๓. เพื่อศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ เพื่อให้ได้เนื้อหาสาระและทัศนะที่เกี่ยวข้อง อันจะเป็นข้อมูลพื้นฐานต่อการศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ เพื่อให้มีผลสัมฤทธิ์ที่ดียิ่งขึ้นต่อไป ดังมีผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การศึกษาวิจัยถึงวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาวิจัยถึงวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา พบว่า “พระพุทธศาสนา” มิได้ปฏิเสธการมีอยู่จริงของภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและยอมรับว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ แต่มิได้ให้ความสำคัญต่อการมีอยู่ของสิ่งเหล่านี้ ทรงชี้ให้เห็นว่าการหวังพึ่งอำนาจทางความเชื่อต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีขีดจำกัดและไม่ใช่ว่าพึ่งอันเกษม

ส่วนวิธีการดูแลรักษา สามารถสรุปประเด็นได้ ๒ อย่าง คือการดูแลรักษาทางกายและทางใจ โดยอาศัยยาสมุนไพร ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนามีมากมาย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชชั้นธกะ ได้ระบุถึงการดูแลรักษาโรคต่าง ๆ ด้วยเภสัช ๕ ชนิด คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน

น้ำผึ้ง น้ำอ้อย พร้อมทั้งยาสมุนไพรที่ได้จากรากไม้ต่าง ๆ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ เช่นเกลือ กามะถัน ผงมูลโคแห้งแก้แผลพุพองและกลิ่นตัว และยานัตถ์แก้ปวดหัว ส่วนการดูแลสุขภาพทางใจ ทรงใช้วิธีการดูแลรักษา โดยใช้หลักธรรมต่าง ๆ ได้แก่ หลักสัญญา ๑๐ ประการ, หลักธรรมโพชฌงค์ ๗ ประการ, ขันธ์ ๕, หลักพรหมวิหาร ๔, และหลักไตรลักษณ์ เป็นต้น ที่จริงแล้วพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการป้องกันโรคมามากกว่าการดูแลสุขภาพ พระองค์ทรงให้ใช้ปัญญาและวิธีการนอกจากการใช้ตัวยา ผู้ปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีโรคน้อย มีโรคเบาบาง ไม่เป็นโรคทางกายและทางใจตามความหมายทางพุทธศาสนาและทางจิตเวช เช่นการใช้สติตั้งมั่นอยู่ การพิจารณาถึงความ เป็นไปของจิต เช่นพระบรมศาสดาทรงมีความสามารถที่จะดูแลสุขภาพโรค คือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมาพระองค์ทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมะโอสถ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับผ่อนคลาย เป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังพระมหากัสสปะเถระที่อาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมแล้วพระองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้ฟังพระมหากัสสปะพิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรค เมื่อภิกษุอาพาธพระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายรักษาพยาบาลกันเอง ฯลฯ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษา โดยภาพรวมจะเห็นว่าในการดูแลสุขภาพผู้ป่วยในสมัยพระพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ดำเนินการให้การดูแลสุขภาพผู้ป่วยทั้งร่างกาย และจิตใจการปรนนิบัติทางกาย เป็นการให้การช่วยเหลือผู้ป่วยที่ถูกทอดทิ้ง ไม่มีผู้ดูแลด้วยพระองค์เอง โดยมีได้รื้อหรือทอดทิ้ง หรือถือพระองค์ทรงรังเกียจแต่อย่างใด เป็นการช่วยเหลือที่เปี่ยมด้วยความเมตตาธรรมเพื่อบรรเทาทุกข์ทางกาย ในส่วนการสนทนาธรรม พระองค์ทรงสนทนาธรรม กับผู้เจ็บป่วยเป็นการบรรเทาทุกข์ทางใจ เพื่อเป็นการทำให้จิตใจ ยอมรับความจริง เพื่อคลี่คลายความเศร้าหมองเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และสามารถอยู่กับโรคหรือความเจ็บป่วย ที่ตนเองเป็นอยู่ในขณะนั้นได้อย่างถูกต้องและเข้าใจ ในส่วนของการแสดงธรรม เป็นการสอนให้ผู้เจ็บป่วยใช้สมาธิเพื่อให้จิตสงบไม่ซัดส่ายไปมาไม่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่ง พระองค์จึงให้ใช้ความคิดพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญา เห็นความจริงในการปล่อยวาง เพื่อไม่ให้ยึดมั่น ถือมั่น อยู่ในความทุกข์ทรมานนั้น จนสงบระงับได้ คลายจากความทุกข์ทรมานทางกาย จากการเจ็บป่วยได้อย่างมหัศจรรย์

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ การดูแลที่พัก และสภาพแวดล้อม รวมทั้งแนะนำพื้นที่ที่ควรพำนักอาศัยที่ต้องมีความพร้อมทั้งอาหาร ยา และครุบาอาจารย์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาให้ความสนใจกับการดูแลสุขภาพทั้งทางกายและใจ ตั้งแต่ยังไม่มีอาการป่วย ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ต้องเจ็บป่วยซึ่งเป็นสภาพชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรมมากกว่า และยังช่วยให้ภิกษุมิถิระน้อย ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ช่วยระงับหรือบรรเทาทุกขเวทนาที่อาจมีอยู่ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้เกิดทุกขเวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้คนเพื่อให้พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมยิ่ง ๆ ขึ้นไป

แม้สังคมสงฆ์เองก็มีลักษณะเฉพาะบางอย่างที่ต่างไปจากสิ่งที่คฤหัสถ์ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติหลายอย่างไม่สามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือน นอกจากนั้นบทบาทหน้าที่เรื่องการดูแลสุขภาพแวดล้อม และสุขภาพอนามัยของบ้านเมืองชุมชนทั่วไปนั้นเป็นเรื่องของฝ่ายปกครองที่

สังคมสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องด้วยนัก พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีคำแนะนำเรื่องนี้ไว้เป็นพิเศษแต่แนวทางการปฏิบัติของสังคมสงฆ์ก็ได้แสดงไว้เป็นตัวอย่าง และชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่างทัศนะของพระพุทธศาสนาในเรื่องชีวิตและสุขภาพกับการนำสู่การปฏิบัติจริงในสังคมอุดมคติ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาเป็นหลักในการปรับกระบวนทัศน์ของพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดการดูแลผู้ป่วยในสังคมจริงได้ง่ายขึ้นในโอกาสต่อไป

จากการศึกษาและวิเคราะห์ถึงวิธีการดูแลรักษา ในพระพุทธศาสนา ล้วนมีความน่าสนใจอยู่มาก จัดเป็นหลักของจริยธรรม ทำให้มองเห็นวิธีการดูแลรักษาในแบบฉบับ ของการใช้หลักธรรมและสมุนไพรร่างต่าง ๆ เป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการใช้ดูแลรักษา อาจครอบคลุมได้หลายแง่ส่วน และเป็นวิถีทางของหลักศาสตร์ต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกันได้อย่างคล่องจง นั่นก็คือ การดูแลรักษาในหลักของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย โดยใช้ ธรรมะ เป็นตัวเชื่อมโยงและขับเคลื่อนไปทำให้เกิดการปรับทัศนะคติเข้าใจต่อกันได้

เมื่อได้ศึกษาและวิเคราะห์ก็ได้ประเด็นที่เป็นเชิงจริยธรรม เชิงคุณธรรม และเชิงปรมัตถธรรม กล่าวคือในระบบการดูแลรักษา ในพระพุทธศาสนาประเด็นที่น่าสนใจ คือการดูแลรักษาแบบใจน้อม คือไม่หวังเพียงการดูแลรักษาเพื่อจะต้องแลกสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเพื่อเป็นการตอบแทน เงื่อนไขสำคัญคือ ดูแลรักษาด้วยความเมตตา กรุณา ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของ รักษาโดยวัตถุหรือ จิตใจ ฯลฯ

วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา แยกได้ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑) วิธีการดูแลรักษาแบบรูปธรรม ได้แก่ที่ใช้ดูแลรักษาโดยตรง เช่น ยาจากพืช, สมุนไพรร่างจากสัตว์บางชนิด, ดิน, ใก้, คุถแห้ง (อุจจาระแห้ง), น้ำมูล (เหยี่ยว), ผลดอง, เนย, น้ำผึ้ง, น้ำอ้อย, งา ฯลฯ

๒) วิธีการดูแลรักษาแบบนามธรรม ได้แก่การรักษาทางอ้อม ด้านจิตใจไม่ได้เป็นวัตถุหรือสิ่งของ เป็นการรับรู้ด้วยจิตใจ, ให้กำลังใจ, มีเมตตา, ไม่เบียดเบียน, โดยไม่รังเกียจ โดยใช้หลักธรรม เช่น หลักสัญญา ๑๐ ประการ, หลักกรรมโพชฌงค์ ๗ ประการ, ชันธ ๕, หลักพรหมวิหาร๔, และหลักไตรลักษณ์ ฯลฯ

๕.๑.๒ รูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ในรูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ผู้วิจัยมีพบว่าคนไทยอยู่กันสังคมหมู่บ้านน่าจะมีวิธีแก้ไขปัญหามาใช้วิธีการแบบไทย ๆ ซึ่งไม่มีการเสียค่าใช้จ่ายมากนักซึ่งน่าจะแก้ปัญหาค่าที่ต้นเหตุได้อย่างดีทีเดียว เป็นการนำภูมิปัญญาไทยที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพ ครอบคลุมประเด็นหลัก ๆ ได้แก่ การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยการใช้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ในการส่งเสริมป้องกันและฟื้นฟูสุขภาพ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจจิตวิญญาณปัญญา สังคม และสิ่งแวดล้อมด้วยหลักธรรมานามัย เมื่อได้วิเคราะห์เพื่อหาทางออกแล้วทางผู้วิจัยเห็นประเด็นความคิดของ ศ.นพ. อวย เกตุสิงห์ จึงได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจว่า เราสามารถทำให้การแพทย์องค์รวมกลับคืนมาได้โดยระบบวัฒนธรรมของเราเอง คือการนำหลัก

ธรรมานามัยผสมผสานให้เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อนามาประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพ
สุขภาพแบบองค์รวม ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) กายานามัย เป็นการดูแลสุขภาพทางกายด้วยการแพทย์แผนไทย หรือภูมิปัญญา
ท้องถิ่นซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพด้วยอาหารตามธาตุ ซึ่งได้แก่ผักพื้นบ้าน อาหารพื้นเมือง เครื่องดื่ม
สมุนไพรโดยกินให้ถูกกับธาตุ กินอยู่อย่างพอดี กินให้หลากหลายในรสชาติ โดยยึดหลักทางสายกลาง
นอกจากนี้ยังมีการออกกำลังกายแบบไทย ๆ คือการบริหารแบบไทย ท่าฤๅษีดัดตน ซึ่งเป็นท่าที่ไม่ฝืน
ร่างกายจนเกินไป สามารถปรับโครงสร้างร่างกายได้ สามารถนำไปใช้ในการส่งเสริม ป้องกันดูแล
บำบัดรักษาและฟื้นฟูสุขภาพ เพื่อเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและจิตใจให้อยู่ในภาวะสมบูรณ์
เป็นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เนื่องจากการรักษาที่อาการของโรคแล้วยังแก้ที่ต้นเหตุของ
อาการของโรครวมถึงปัญหาอื่น ๆ ของผู้ป่วย เช่นภาวะจิตใจอารมณ์ พฤติกรรมของผู้ป่วยที่เป็นปัจจัย
ให้อาการของผู้ป่วยรุนแรงมากขึ้น จึงควรนำการนวดไทยมาใช้ในการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยเมื่อภาวะ
ปกติ, ภาวะรับรู้เจ็บและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยที่
ควรอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่สืบไป

๒) จิตตานามัย คือการทำสมาธิ สวดมนต์ และภาวนาเพื่อการดูแลรักษาโรค เป็นวิถีชีวิต
และความเชื่อ ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของชาวไทยในจังหวัดบึงกาฬที่นิยมปฏิบัติสืบทอดกันมา
จัดว่าเป็นภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทยที่ช่วยส่งเสริมสุขภาพได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะสุขภาพ
ทางใจ เพราะการทำสมาธิ สวดมนต์และภาวนาช่วยให้จิตใจที่สับสนและว้าวุ่นเกิดความสงบ มี
ความสุข ผ่อนคลายความเครียด มีสมาธิและเกิดปัญญา ในปัจจุบันมีการวิจัยทางการแพทย์พบว่า การ
สวดมนต์ ภาวนา และการทำสมาธิช่วยให้หัวใจทำงานหนักน้อยลง ส่งผลดีต่อปอด ระบบการหายใจ
นอกจากนี้การนั่งสมาธินานๆ เป็นการฝึกจิตถึงขั้นละกิเลสได้จะคลายความวิตกกังวล ร่างกายได้รับ
การพักผ่อนอย่างแท้จริง

๓) ชีวิตานามัย คือการดำเนินชีวิตชอบด้วยทางสายกลาง มีอาชีพสุจริต ผู้ที่มีอาชีพสุจริต
ย่อมมีชีวิตที่มีความสุข ผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยทุจริตย่อมหวนไหวตลอดเวลา จิตไม่สงบมีความกังวลใจ ชีวิ
ตานามัยจึงอยู่ในหลักธรรมะ ซึ่งทุกชาติทุกศาสนาล้วนแต่สอนให้คนปฏิบัติดี มีศีลธรรม คือการดำเนิน
ชีวิตชอบ นอกจากนี้ยังรวมถึงการทำชีวิตให้อยู่ในธรรมชาติชอบ คือ การปรับธาตุ ๔ ถาปนอกสร้าง
สิ่งแวดล้อมที่ดีงาม ด้วยการปลูกต้นไม้ ไม้ผลหรือพืชที่กินได้ เพื่อนำมาทำเป็นอาหาร ผู้ที่มีเวลาว่าง
ควรปลูกต้นไม้เพื่อช่วยกันสร้างอากาศให้กับสังคมโลก ความชุ่มชื้น ความร่มเย็นจะกลับคืนมาเราจึง
ควรดำเนินชีวิตอย่างมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ความสะอาดของบ้านเรือน เครื่องแต่งกายที่สะอาด การขจัดสิ่ง
ปฏิกูล การดูแลแม่น้ำลำธาร การปลูกต้นไม้ การปฏิบัติตัวและมีวิชาชีพที่เหมาะสม คือการดำเนินชีวิต
ชอบด้วยหลักชีวิตานามัย

การดูแลสุขภาพตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยสามารถดูแลสุขภาพด้วยการยึดหลักตาม
พระพุทธศาสนาแบบสบาย ๆ ผ่อนคลาย เมื่อภาวะเจ็บป่วยและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยโรคว่า
เจ็บป่วยจะใช้วิธีการนวดแบบไทยเพื่อบำบัดรักษา และการฟื้นฟูสุขภาพสมรรถภาพ จะเห็นได้ว่า หลัก
ธรรมานามัย เป็นวิธีการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทยวิธีหนึ่งที่สามารถนำไปใช้ในภูมิปัญญา
ท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬด้านการส่งเสริม ป้องกันสุขภาพ ดูแล บำบัดรักษาและฟื้นฟูสุขภาพ เพื่อ

เสริมสร้างความแข็งแกร่งของร่างกายและจิตใจให้อยู่ในภาวะที่สมบูรณ์ เป็นการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เนื่องจากการดูแลสุขภาพที่อาการของโรคแล้วยังแก้ที่ต้นเหตุของอาการของโรครวมถึงปัญหาอื่น ๆ ของผู้ป่วย เช่นภาวะจิตใจอารมณ์ พฤติกรรมของผู้ป่วยที่เป็นปัจจัยให้อาการของผู้ป่วยรุนแรงมากขึ้น จึงควรนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่อการดูแลสุขภาพเมื่อภาวะปกติ, ภาวะรับรู้เจ็บและภาวะที่ได้รับการวินิจฉัยว่าเจ็บป่วย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนไทยที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๕.๑.๓ ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

การศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬในส่วนในด้านความเหมือนและความต่างกันผู้วิจัยขอยกเอาหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาใช้เพื่อให้ผู้ที่สนใจศึกษาติดตาม พบว่าพระพุทธศาสนากับหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย พระพุทธศาสนานั้นสอนให้คนรู้จักใช้ปัญญาคิดด้วยเหตุผล เมื่อคิดเห็นจริงแล้วว่าสิ่งใดดี มีผู้ร่ายย่องว่าเป็นความสุข ความเจริญ ก็จงปฏิบัติสิ่งนั้นให้มีอยู่ในตนยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตรงกันข้าม ถ้าคิดเห็นจริงแล้วว่า สิ่งใดชั่ว ผู้รู้ดีเตือนว่าเป็นความทุกข์ความเสื่อม ก็จงพยายามละทิ้งเสีย อย่าให้กล้ำกรายเข้ามา มีอยู่ในตัวตนเลย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬเป็นเรื่องของความเชื่อมากกว่าเป็นเรื่องของปัญญาถ้าหากมีความเชื่อแต่ไม่ใช้ปัญญาเข้าช่วย ก็อาจเข้าถึงความสุขได้เหมือนกัน แต่ความสุขนั้นมักเป็นความสุขชั่วแล่นชั่วพริบตาผิดจากความสุขที่แท้จริงอันเกิดจากปัญญา ซึ่งอาจเป็นความสุขที่ถาวรก็ได้ เพราะเหตุนี้ ตามหลักพระพุทธศาสนา ถ้าผู้ใดมีปัญญาไตร่ตรองด้วยเหตุผล เห็นจริงตามความเป็นจริงที่แนะนำสั่งสอนไว้ และประพฤติปฏิบัติตนไปตามหลักธรรมนั้นโดยลำดับ ก็จะประสบแต่ความสุขเป็นขั้น ๆ จนกว่าจะบรรลุถึงความสุขที่แท้จริงอันเป็นที่สุดของชีวิต ซึ่งเรียกว่า "นิพพาน"

ผลของการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทางกายและทางใจแยกเป็น ๔ ประเด็น คือ

๑) ผลด้านสุขภาพกายในพระพุทธศาสนา ทำให้มีร่างกายสดชื่น แข็งแรง ผ่องใส จิตใจเบิกบาน ปราศจากโรคภัยต่าง ๆ สามารถทากิจของสงฆ์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

๒) ผลด้านจิตใจในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใส จิตไม่แปรปรวน ไม่ฟุ้งซ่าน มีความจืด มีจิตเป็นกุศล สามารถจัดโลกะ โทสะ โมหะ และสามารถเข้าถึงธรรมชั้นสูงได้เร็วขึ้นกว่าเดิม

๓) ผลด้านพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ยึดหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ทำให้เกิดการบัญญัติทั้งวินัยและคุณธรรม สำหรับผู้ป่วยและผู้ให้การรักษาผู้ป่วย

๔) ผลด้านสังคมในพระพุทธศาสนา เกิดความผาสุกในหมู่คณะ แบ่งเบาภาระสังคม คนในสังคมมีความสนใจ มีเมตตาเอื้อเฟื้อต่อกัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสันติ

ผลของการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ทางกายและทางใจ แยกเป็น ๔ ประเด็น คือ

๑) ผลด้านสุขภาพกายในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง สดชื่น แจ่มใส สามารถดำเนินชีวิตเป็นปกติ เลี่ยงชีวิตตามสภาพของฐานะแบบพอเพียง มีความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๒) ผลด้านจิตใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีจิตใจผ่องใส ร่าเริง เบิกบาน ไม่วิตกกังวล มีความเมตตา มีจิตใจเป็นกุศล มีความเชื่อเรื่องบุญ-บาป และเรื่องผลของกรรม

๓) ผลด้านพระธรรมวินัยในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย มีการวางกฎระเบียบในการเข้ารับการดูแลรักษาระเบียบการรับประทานยา จรรยาบรรณของผู้ป่วยและผู้ให้การดูแลรักษา

๔) ผลด้านสังคมในภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย แก้ไขปัญหาแบ่งเบาภาระแก่สังคม อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขทำให้ภาครัฐบาลลดค่าใช้จ่ายในการต้องสั่งยาจากต่างประเทศในจำนวนมาก ๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬจึงเป็นศาสตร์หนึ่งซึ่งมีความเชื่อเป็นฐานสามารถเป็นที่พึ่งของคนได้ในระดับหนึ่ง ถ้ายิ่งหาที่พึ่งอื่นอีกไม่ได้ ถ้าหากสามารถพิสูจน์ให้เห็นถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังความเชื่อก็จะเป็นการดี ทำให้เราเชื่อได้อย่างถาวรพร้อมทั้งมีปัญหาประกอบด้วย และในส่วนพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งถาวร ทำให้สิ้นทุกข์ สิ้นกิเลสไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ในสังคมไทย พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ดังเช่น คำกล่าวที่ว่า พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยย่อมอาศัยกัน ทั้งนี้เพราะก่อนที่คนไทยจะนับถือพระพุทธศาสนาก็นับถือผีมาก่อนแล้ว ช้ายังได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามา ทั้งก่อนและพร้อมกับพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีการผสมผสานองค์ประกอบของความเชื่อทั้งสามไปด้วยกัน

ประเด็นความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๑) วิธีการดูแลในพระพุทธศาสนา

๒) เรื่องสมุนไพรรักษา

๓) ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๔) วิธีการดูแลรักษา

๕) ระเบียบกฎข้อบังคับและจัดระบบ

๖) ระบบความคิดของมนุษย์ในยุคก่อนกับยุคปัจจุบัน

๗) วิวัฒนาการด้านการดูแลรักษา

๘) พิสูจน์ได้ รอกการพิสูจน์

๙) ฝ่ายเชื่อ ฝ่ายไม่เชื่อ

๑๐) พิธีกรรม สองฝ่าย

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยภาพรวม จะเห็นว่า ในการดูแลพยาบาลผู้ป่วยในสมัย พระพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้นำในด้านการให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วยทั้งร่างกาย และจิตใจ การปรณินิบัติทางกาย เป็นการให้การช่วยเหลือผู้ป่วยที่ถูกทอดทิ้ง ไม่มีผู้ดูแลด้วยพระองค์เอง โดยมิได้ รื้อหรือทอดทิ้ง หรือถือพระองค์ทรงรังเกียจแต่อย่างใด เป็นการช่วยเหลือที่เปี่ยมด้วยความเมตตา ธรรม เพื่อบรรเทาทุกข์ทางกาย ในส่วนการสนทนาธรรม พระองค์ทรงสนทนาธรรม กับผู้เจ็บป่วยเป็น การบรรเทาทุกข์ทางใจ เพื่อเป็นการทำให้จิตใจ ยอมรับความจริง เพื่อคลี่คลายความเศร้าหมองเป็น เหตุให้เกิดทุกข์ และสามารถอยู่กับโรคหรือความเจ็บป่วย ที่ตนเองเป็นอยู่ในขณะนั้นได้อย่างถูกต้อง และเข้าใจ ในส่วนของการแสดงธรรม เป็นการสอนให้ผู้เจ็บป่วยใช้สมาธิเพื่อให้จิตสงบไม่ซัดส่ายไปมา ไม่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่ง พระองค์จึงให้ใช้ความคิดพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญา เห็นความจริง ในการปล่อยวาง เพื่อไม่ให้ยึดมั่น ถือมั่น อยู่ในความทุกข์ทรมานนั้น จนสงบระงับได้ คลายจากความ ทุกข์ทรมานทางกาย จากการเจ็บป่วยได้อย่างมหัศจรรย์

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลร่างกาย การดูแลที่พัก และ สภาพแวดล้อม รวมทั้งแนะนำพื้นที่ที่ควรพำนักอาศัยที่ต้องมีความพร้อมทั้งอาหาร ยา และครูบา อาจารย์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาให้ความสนใจกับการดูแลสุขภาพทั้งทางกายและ ใจ ตั้งแต่ยังไม่มีอาการป่วย ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ต้องเจ็บป่วยซึ่งเป็นสภาพชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติ ธรรมมากกว่า และยังช่วยให้ภิกษุมีภาระน้อย ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ช่วยระงับหรือบรรเทา ทุกขเวทนาที่อาจมีอยู่ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้ทุกขเวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างศรัทธาให้ เกิดกับผู้คนเพื่อให้พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมส่วนรวม

แม้สังคมสงฆ์เองมีลักษณะเฉพาะบางอย่างที่ต่างไปจากสิ่งที่คฤหัสถ์ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติหลาย อย่างไม่สามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือน นอกจากนั้นบทบาทหน้าที่เรื่องการ ดูแลสภาพแวดล้อม และสุขภาพอนามัยของบ้านเมืองชุมชนทั่วไปนั้นเป็นเรื่องของฝ่ายปกครองที่ สังคมสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องด้วยนัก พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีคำแนะนำเรื่องนี้ไว้เป็นพิเศษ แต่ แนวทางการปฏิบัติของสังคมสงฆ์ก็ได้แสดงไว้เป็นตัวอย่าง และชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่าง ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาในเรื่องชีวิตและสุขภาพกับการนำสู่การปฏิบัติจริงในสังคมอุดมคติ อันจะ เป็นประโยชน์ต่อการนำมาเป็นหลักในการปรับกระบวนการทัศน์ของพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดการ ดูแลผู้ป่วยในสังคมจริงได้ง่ายขึ้นในโอกาสต่อไป

ประชาชนในจังหวัดบึงกาฬมีความเชื่อในเรื่องของการรักษาโรคตามความเชื่อที่มีการ ปลุกฝังมาจากบรรพบุรุษไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในเรื่องของหมอยาสมุนไพรที่มีจำนวนมากในพื้นที่ เพราะพื้นที่ติดกับประเทศลาวที่มีภูเขาคายอันเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของสมุนไพร จำนวนมาก แต่ความเชื่อในการรักษาโรคของประชาชนก็มีความผสมผสานกันระหว่างการใช้ยา สมุนไพรโดยจะต้องทำพิธีกรรมจากหมอยาที่เป็นพุทธทำพิธีก่อนเพื่อที่จะเป็นการสร้างความสบายใจ ให้กับผู้ที่ได้รับการรักษา ถ้ามองในมุมของผู้วิจัยก็จะเห็นว่าเกิดการผสมระหว่างความสบายใจที่ตัวยา

สมุนไพรมันได้ทำพิธีกรรมตามความเชื่อก่อนที่จะไปรับประทานทำให้ผู้มารับบริการนั้นเกิดความรู้สึกสบายใจก่อนเมื่อได้รับตัวยาที่ให้ไปก็จะเป็นการรักษาทั้งกายและใจไปในเวลาเดียวกัน

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาทัศนคติวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย จากการศึกษาพบว่า การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี ๒ ประเภท คือ การดูแลแบบบูรณาการ เป็นการดูแลรักษาโดยตรงจากสมุนไพรรักษาตามอาการ การเชิดรักษาทำความสะอาดร่างกาย และการดูแลแบบนามธรรม เช่น การใช้ พุทธาณูภาพ การแสดงธรรม-สันทนาธรรม และใช้ธรรมโอสธในการดูแลรักษา ส่วนการรักษาแบบ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑. การรักษาทางกาย การดูแลรักษาทางกาย โดยใช้สมุนไพรรักษาและการดูแลทางกายอื่นๆ ๒.การรักษาทางใจ หรือฤทธาณูภาพ เป็นการดูแลรักษาโดยใช้พลังจิต หรือคาถาอาคม ซึ่งทั้งการดูแลรักษาผู้ป่วยทั้งทางพระพุทธศาสนาและทางภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนี้ ทั้ง ๒ แนวทางนี้ มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดถึงรุ่นลูกหลาน เพราะปัจจุบันนี้ไม่ค่อยมีการอนุรักษ์และสืบทอดเท่าที่ควร ดังนั้น ทางรัฐบาลจึงควรให้การส่งเสริมเพื่ออนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทาวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอแนะ ในการทำวิจัยในด้านอื่นที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย ดังนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับพระพุทธศาสนา นิิกายมหายานในประเทศจีน ว่าเขามีความคิดเหมือนกัน และแตกต่างกันอย่างไร เพื่อประเทศไทยของเราจะได้มีโอกาสทัดเทียมกับนานาชาติประเทศ

๒. ศึกษาวิเคราะห์การปฐมพยาบาลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับการปฐมพยาบาลของแพทย์สมัยใหม่

๓. ศึกษาวิเคราะห์การใช้หลักธรรมเพื่อกำจัดโรคตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยบาลี ฉบับเฉลิมพระเกียรติ. กรุงเทพมหานคร
จัดพิมพ์โดย มหาเถรสมาคม, ๒๕๔๙.

_____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
ปลัดกระทรวง สาธารณสุข, ๒๕๓๕.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิชาวบ้าน,
๒๕๓๑.

จำลอง ดิษยวัน. ศ.นพ. วิปัสสนากรรมฐานและชาวอารมณ. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์,
๒๕๔๓.

ฉลาด รมิตานนท์. ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาในลหิธิชุมชน.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.

ชาย โพธิ์สีดา. “ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนโบราณในประเทศไทย”. สังคมศาสตร์การแพทย์.
ม.ป.ท., ๒๕๒๐.

ดร.นายแพทย์อุทัย สุดสุข. สาธารณสุขในพระไตรปิฎก: บูรณาการสู่สุขภาพดี ชีวีมีสุข. นนทบุรี:
เทพประทานการพิมพ์.

เทพ สาริกบุตร. โหราศาสตร์ปริทรรศน์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, ๒๕๐๖.

_____. คัมภีร์พระเวท: ปฐมบรรพ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิทยาการ,
๒๕๒๕.

ธวัช ปุณโณทก. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน: ทศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ในทิศทางหมู่บ้าน
ไทย. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๑.

บุญมี แทนแก้ว. จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๙.

ประทีป ชุมพล. ประวัติการแพทย์แผนไทย การศึกษาจากเอกสารตำรายา. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท อาคิไทป์ จำกัด, ๒๕๔๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). และคณะ, **คลังธรรม เล่ม ๒.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๔๖.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ: ภาวะที่ปลอดภัยและเป็นสุขในระบบชีวิตแห่งธรรมชาติ และสังคมยุคไอที.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบัน บัณฑิตธรรม. ๒๕๔๙.

_____. **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม,** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทร). **พระพุทธเจ้าเยี่ยมไข้.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง. ๒๕๔๖ .

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. **พระพุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม.** สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ๒๕๔๓.

พระราชวิสุทธิกวี. **การพัฒนาจิต.** กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา. ๒๕๓๖.

พระวิจิต ธรรมโชโต (เปานิล). **ศาสนธรรมกับสุขภาพ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อุษาการพิมพ์. ๒๕๕๔.

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุลโย). **ธรรมะบำบัดโรคใจ.** กรุงเทพมหานคร : วัดบวรเมศ, ๒๕๐๐.

พระอริยคุณาธาร (เส่ง ปุสโส). **ชีวประวัติ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. สมุทรสาคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๕๐.

มหาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย. **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. นครปฐม : โรงพิมพ์ มหาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย. ๒๕๕๑.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **เอกสารการสอนชุดวิชา ธรรมานามัย. หน่วยที่ ๑- ๕** นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๘.

_____. **สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ. เอกสารการสอนชุดวิชาแนวคิดและทฤษฎีการแพทย์แผนไทย. หน่วยที่ ๒** พิมพ์ครั้งที่๓. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๕๐.

_____. **เอกสารการสอนชุดวิชา นวดแผนไทย. หน่วยที่ ๑-๗. นนทบุรี :** โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓.

มานัส ดุสิตสมิธ. **รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๒. พิมพ์ที่โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, ๒๕๒๔.

มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ โรงเรียนอายุรเวทอรัณย สถานการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล. **ตำราการแพทย์ไทยเดิม.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สามเจริญพานิช, ๒๕๓๖.

_____. **หัตถเวชกรรมแผนไทย (นวด- แบบราชสำนัก).** กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์เนศพรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.

. หัตถเวชกรรมแผนไทยการนวดไทยแบบราชสำนัก การนวดพื้นฐาน.

กรุงเทพมหานคร: ศุภนิชการพิมพ์, ๒๕๕๔.

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรา อ่อนชมจันทร์. ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลสุขภาพ

สุขภาพ กรณีศึกษา: การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอา ข่า

จังหวัดเชียงราย. เชียงราย: สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏเชียงราย, ๒๕๓๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท นาน

มีบุ๊คส์พับลิชชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวง

สาธารณสุข. **คู่มือประชาชนในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย.** กรุงเทพมหานคร:

สำนักงาน กิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรม ราชูปถัมภ์, ๒๕๔๗.

สมพร บุชราทิจ. **พุทธวิธีจิตบำบัด.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๔๒.

สมพร ภูติยานันต์. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย.** กรุงเทพมหานคร: คณะเภสัชศาสตร์

โครงการพัฒนาตำราสถาบันการแพทย์แผนไทย, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิกถา ฉบับแปล วัดพระเชตุพล**

วิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร จัดพิมพ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด,

๒๕๓๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจวิภาคที่ ๒ อาขยาต และ**

กิตก์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ. **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก.** พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. **สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญา**

ท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๖.

เสน่ห์ จามริก. **“สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก.”** ในสังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา.

กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๒.

อัมพร ถิ่นประเทศ. **นวดเพื่อสุขภาพครบวงจร.** กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ๒๕๔๖.

อวย เกตุสิงห์, ศ.นพ. **“การแพทย์ไทยและการแพทย์แบบตะวันตก”.** สังคมศาสตร์การแพทย์.

กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๒๐.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.**

นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙.

(๒) บทความ/วารสาร:

ประภากร แก้ววรรณ และคณะ. **การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นปลาร้าข้ามปี บ้านหนองบัว**

น้อย ตำบลหนองสระปลา อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี.บรรณารักษศาสตร์และ

สารนิเทศศาสตร์ มข. ๒๒, ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗), หน้า ๒๒.

พันเอกหญิง อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์. **“การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย”, วารสาร**

พยาบาลตำรวจ. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗) : ๔ มิถุนายน ๒๕๕๒.

สิริพันธ์ รุ่งวิชานีวัฒน์. "สารสนเทศที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการแพทย์แผนไทย", วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ มกราคม– มิถุนายน ๒๕๕๒.

(๓) วิทยานิพนธ์:

กิตติพร ศิริสูตร. "การนาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลักสูตร ประถมศึกษาพุทธศักราช ๒๕๒๑ ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตรสังกัดสำนักงานการ ประถมศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรี". **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นภาพร นาเบญจพล. "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

นางสาวเกตุมณี พรหมเถื่อน. กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วยตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

นางสาวดวงรัตน์ ศุขะนิล. "บทบาทพยาบาลชาวพุทธในการดูแลผู้ป่วยในมรณะวิถี: รพ.วชิระพยาบาล". **สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต**. สาขาวิชาศึกษา วิทยาลัยศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕.

นางประไพ เพิ่มกสิกรรม. "การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นางศศิธร เขมาภิรัตน์. "การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

นันทนัช ขาวนาทุง. "การศึกษาเปรียบเทียบการบำบัดโรคโดยใช้วิธีการทางศาสนาระหว่างผู้นับถือศาสนาพุทธและคริสต์". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๕.

พระมหาปองปรีดา ปรีบุญโญ(จาปาศรี). การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระครูประสิทธิ์กิตติสาร (จำลอง กิตติสาโร / นิติธรรม). "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพจากพระไตรปิฎกกับแนวคิดวิธีการรักษาสุขภาพของแพทย์แผนไทยโดยพระสงฆ์". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระครูสุวรรณธรรมทิน (ธมมทินโน). "สภาพปัญหาจริยธรรมของหมอยาพื้นบ้านในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรการศึกษา: หมอยาพื้นบ้านเขตอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด". **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระครูอินทสารวิจักษ์ (กิจไธ). "ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสธที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ยุพร จานประดับ. "ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาสังกัด
กรุงเทพมหานคร". **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
รามคาแหง, ๒๕๔๔.

ยุพา ทรัพย์อุไร. "การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาค
ตะวันออก". **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๗.

ร้อยตำรวจเอกหญิง อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยาม
เจ็บป่วย". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

ลักขณา รอดสาน. "การสร้างหนังสืออ่านเพิ่มเติมเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่อง "เรือ.สายน้ำ.และ
ชีวิตของชาวปทุมธานี" ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดปทุมธานี". **วิทยานิพนธ์ศึกษา
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

อังกุล สมคะเนย์. "สภาพปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียน
ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี". **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

โอภาส ชามะรัตน์. "ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วย". **วิทยานิพนธ์ศึกษา
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๕.

(๔) รายงานวิจัย:

กึ่งแก้ว เกษโกวิท (และคณะ). "หมอพื้นบ้านและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้านอีสาน".

รายงานวิจัย. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖.

นางสาวณัฐวรรณ วรพิสุทธิวงศ์. "ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองด้วย
การแพทย์แผนไทย". **รายงานวิจัย**. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัย ราชภัฏ
สวนสุนันทา, ๒๕๕๔.

นางสาวบุญศรี เลิศวิริยจิตต์. "คลังภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านกับสมุนไพรชุมชนภาคอีสาน". **รายงานวิจัย**.
คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔.

วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. "บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษา
โรคแห่งชุมชน". **รายงานวิจัย**. คณะภาควิชามนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๑.

อรุณพร อิฐรัตน์ (และคณะ). "ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านภาคใต้ของไทย". **รายงานวิจัย**.
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์เวชสาร, ๒๕๔๕.

(๕) รายชื่อที่สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระครูวรวัฒน์คณารักษ์ เจ้าคณะอำเภอพรเจริญ สำนักวิปัสสนาวัดป่าวิเวกธรรมคุณ
ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระอธิการสมบัติ สมปัดติธารโก รักษาผู้ป่ายด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน เจ้าอาวาสวัดป่า
พันลำ ตำบลวิศิษฐ์ อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูศรีวิรุญต์ เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ตำบลหนองยองอำเภอปากคาด
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูประทีปธรรมานุยุต รองเจ้าคณะอำเภอพรเจริญ (ธรรมคล้ายทุกข์)
เจ้าอาวาสวัดสังฆธรรมาราม อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูสันติ การรักษาโรคติดต่อด้วยสมุนไพร เจ้าอาวาสวัดบ้านคำสมบูรณ์
ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูประสิทธิ์วรานวัฒน์ เจ้าคณะตำบลชมภูพร ตำบลชมภูพร อำเภอศรีวิไล
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ คุณนงเยาว์ มุ่งหมาย ประชาชนใน ๔๑ หมู่ที่ ๘ บ้านวังชมภู ตำบลวังชมภู
อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ คุณสมบุญ วงศ์จันทร์ ผู้ได้รับการรักษาทางยาสมุนไพร ๑๘๙ หมู่ที่ ๘ ตำบลวังชมภู
อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พ่อสม เอกพันธ์ หมอพื้นบ้าน ๑๘ หมู่ที่ ๖ บ้านโคกงาม ตำบลถ้ำเจริญ อำเภอโซ่พิสัย
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสมสุข อาจวิสัย ๓๘ หมู่ที่ ๑๑ บ้านดอนโพธิ์ทอง ตำบลคำแก้ว อำเภอโซ่พิสัย
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสมจิตร บุตรธัญญ์ ประชาชนที่ได้รับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน ๑๐๙ หมู่ที่ ๘
บ้านสันทราย ตำบลนาสะแบง อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางจันทิพย์ ชมพันธ์ บ้านเลขที่ ๖๒ หมู่ที่ ๗ บ้านห้วยเดือนห้า ตำบลหนองยอง
อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายคำมู เพ็งกิ่ง ประชาชน บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๑๑ ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสตรี เบ้ารักษา และนางนางจำปี สีพา ประชาชน บ้านหนองคังคา ตำบลหนองเติน
อำเภอทุ่งคล้า จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พุทธา โมรัตน์ หมอนวดแผนไทย ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ,
วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวสลิตตา ศรีทอง แพทย์แผนไทย โรงพยาบาลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางลำไย ศรีรัตนพันธ์ แพทย์แผนไทยโรงพยาบาลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ,
วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายไชโย เกษนอก แพทย์แผนไทย ๒๕๖ หมู่ที่ ๖ ตำบลนาแสง อำเภอศรีวิไล
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายประยูร วังเดช แพทย์แผนไทย ๗๘ หมู่ ๘ ตำบลท่ากกต้อง อำเภอเซกา
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายขุน พลอยเหิน แพทย์แผนไทย ๕๘ หมู่ ๑ ตำบลโนนสมบูรณ์ อำเภอเมือง
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสุนทร กอแก้ว แพทย์แผนไทย ๓๗ หมู่ ๑๐ ตำบลโคสี อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ,
วันที่ ๕ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พลฯ บัวพันธ์ อัดตพิมพ์ แพทย์แผนไทย ๙๖/๑ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสวน นะคะจัด ปราชญ์ชาวบ้าน ๒๔ หมู่ ๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา
จังหวัดบึงกาฬ, วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๖๑.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือขอความอนุเคราะห์

ที่ ศธ ๖๑๑๔/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๗๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๖๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๖๕๓๓๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์กับข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร คุณสมจิตร บุตรธิดิกย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร หัสสระจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

(พระราชรัตนาลงกรณ์,ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ขอความอนุเคราะห์
สวัสดีครับ ในนาม กค
ข้อมูลในเอกสารที่ขอรับ

สวัสดีครับ
๑๐๐ ส.ม.จ. บุตรธิดิกย์
๑๐๙ หมู่ ๔ ส.ม.จ. ๑๐๙

๓. ๙ ส.ม.จ.
๐ ส.ม.จ.
๐ ส.ม.จ.

ที่ ศธ ๐๑๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบงหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๕๗๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๐๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๐๕๓๒๒

www.mcu.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร หลงสินทรัพย์ วัฒน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๓ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้บวชตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามาก ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

(พระราชรัตนวงศาคุณ)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ได้รับทราบแล้ว ในส่วน
ในการเก็บข้อมูลในบท
ค้นคว้าเพื่อพิมพ์

(มหาวิทยาลัยราชภัฏบึงกาฬ)

๒๒ ม.๖ มีนาคม ๒๕๖๓

๓. หนองคาย ๐. ๖๖๖๖

๐. ๖๖๖๖

๐. ๖๖๖๖

ที่ ศธ ๖๑๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๓๖ หมู่ ๓ ตำบลคำอวนหวาน

บ้านเมือง จังหวัดหนองคาย ๕๓๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๕๐๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๕๐๕๓๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เรียน ท่านอธิการบดี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

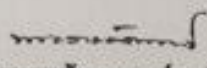
ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร วรโสดจาตวัณโณ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานสังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามาก ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

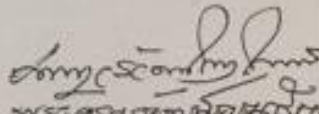
เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระราชมงคล, คร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

พระครูสุเมธมุนี เจ้าคณะจังหวัดบึงกาฬ

อ. พงษ์ ๓.๖๖

อ. ปิยะ

อ. วิภาณี

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๔๔๔/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๔๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๙๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๑๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๑๕๓๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เรียน เกษมสวัสดิ์ ปานอิน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยความแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระภิกษุ วชิรวโร สังกัดวัดป่าอินทร์)

พระภิกษุ วชิรวโร สังกัดวัดป่าอินทร์

(พระราชาคณะรอง, คร.)

วัดป่าอินทร์ อ. วัฒนาราม

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

อ. วัฒนาราม

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

อ. วัฒนาราม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๑๑๔/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๗๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๗๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๗๕๒๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เรียน ศาสตราจารย์ ดร. อดิศักดิ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสนคัมภีร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยความแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรพุทธศาสนคัมภีร์มหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามาก ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระราชรัตนวงกรณ,ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ๓๔๐๑ ๔๐/

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๓๓๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๓๔ หมู่ ๓ ตำบลคำชะโนด

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๓-๔๐๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๓-๔๐๕๒๒๒

www.mcunkac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เรียน พลเอก/ท. ลีโกวิท จิตร์ อ.ณ. อนุพงษ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวิโส รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยคามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความนับถือ

พระราชนิพนธ์
(พระราชรัตนวงษ์, คร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ร.อ. อนุพงษ์
ในนาม ร.อ. อนุพงษ์

พระครูปลัดจันทน์

(ท.อ. อนุพงษ์ จิตร์)

อ.ณ. อนุพงษ์

อ.ณ. อนุพงษ์

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศส ๒๕๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๕๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบงหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๘๓๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๕๑๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๕๑๕๓๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร พ่อสม เอกพันธ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๓ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโส รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานสังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

ด้วยความยินดีที่ได้มีส่วนร่วม
ในการเก็บข้อมูลในการวิจัย

(พระวชิรญาณวงศ์)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

(พ่อสม เอกพันธ์)

18/1/63 ฐานันดรศักดิ์
ตำแหน่งเจ้าอาวาส อ.โพนพิสัย
จังหวัดบึงกาฬ

ประจักษ์ เอกพันธ์

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๓๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๖๔ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๕๓๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๕๐๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๕๐๕๒๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร วงศ์คุณ (หญิง)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๓ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโส รหัสประจำตัวนิสิต ๕๔๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยคามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขออนุญาตจากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

(พระราชรัตนวงษ์,ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

อ.ดร.นิตยา นิลมณี
อ.ดร.นิตยา นิลมณี

(นางคณิชา นิลมณี)
(นางคณิชา นิลมณี)

๒๔.๑๑.๖๓

๐.๑๑.๖๓

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๑๑๔/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๔ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๗๙๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๑๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๑๕๒๒๒

www.mcu.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์กับข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร *ม.ค.ป. ส.ก.*

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๓ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร รัชสประจักษ์คุณนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาด้านหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานสังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

ดร.สมศักดิ์ อ.วิรัตน์
อ.ม.ค.ป. ส.ก. ในชุดวิทยานิพนธ์

(พระราชรัตนวงศา,ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

อ.ป. ส.ก.
ม.ค.ป. ส.ก.

๑. ม.ค.ป. ส.ก.

๒. ม.ค.ป. ส.ก.

๐. ม.ค.ป. ส.ก.

บัณฑิตศึกษา มจร, วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๔๘๔/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตหนองคาย

๒๔๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบงหวาน

ตำบลเมือง จ.หนองคาย ๕๗๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๓๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๓๕๒๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร นายศก ศิริขันธ์ สีน้อย

ถึงที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๙๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยคามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

พระราชนิพนธ์
(พระราชรัตนวงศาจารย์)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

จึงได้ให้สัมภาษณ์
กับคุณ ใจดี ใจดี
นางสาวสิริขันธ์ สีน้อย

แพทย์แผนไทย

มีนบุรี ๗๕ ๑- 12.

ด. มีนบุรี อ. มีนบุรี

อ. มีนบุรี

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๑๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลคำบกหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๔๓๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๔๐๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๔๐๕๓๒๒

www.mcunk.ac.th

๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ขออนุญาตรื้อถอนข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร **นบ สกลสิทธิ์ อัมพกุล**

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรวโร ที่สประจำตัวนิสิต ๕๔๐๒๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขออนุญาตรื้อถอนข้อมูลจากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

(พระราชรัตนาลงกรณ์,ดร.)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

สรวโร อัมพกุล

นบ สกลสิทธิ์ อัมพกุล

รพ. ๑๗๓

๐-๑๖๓

ก. อัมพกุล

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

ที่ ศธ ๖๑๑๘/๐๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

๒๑๙ หมู่ ๓ ตำบลคำอ้อบหวาน

อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ๕๗๑๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒-๕๑๕๓๓๓ โทรสาร ๐๔๒-๕๑๕๓๒๒

www.mcu.ac.th

๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์

เจริญพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระภิกษุ วชิรโร หัสประจักษ์วินิต ๕๔๐๒๐๕๐๐๓ นิสิตปริญญาโท หลักสูตร
พุทธศาสนคัมภีร์บัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
หนองคาย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรพุทธศาสนคัมภีร์บัณฑิต

ในการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน
สังกัดของท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตของทางมหาวิทยาลัย
ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย หวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าจักได้รับความช่วยเหลือ ความอนุเคราะห์ ข้อมูล สารสนเทศ รวมทั้งการบันทึกภาพจากท่านด้วยดี
และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการและการศึกษามา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

เจริญพร

(พระราชาคณะรองคณบดี)

รองอธิการบดีวิทยาเขตหนองคาย

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บัณฑิตศึกษา มจร. วิทยาเขตหนองคาย

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

อ. น. พ. ๖๖๖/๖๖๖/๖๖๖

ภาคผนวก ข
แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพโดยการลงพื้นที่เพื่อที่จะทำการสัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยที่จะใช้คำถามในลักษณะปลายเปิดเพื่อที่จะได้คำตอบที่มีความหลากหลายในการทราบข้อเท็จจริงของประชาชน ในการรับบริการรักษาผู้ป่วยทั้งด้านร่างกาย และด้านจิตใจ หรือใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยจะตั้งประเด็นคำถาม ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว

ชื่อ..... ฉายา..... นามสกุล.....
 อายุ..... การศึกษา.....
 ที่อยู่.....

 วันที่สัมภาษณ์.....
 อื่นๆ.....

ส่วนที่ ๒ แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

๑. เปรียบเทียบความรู้วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๒. ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๓. ความรู้และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๔. เปรียบเทียบความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๕. ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๖. ความหมายของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๘. เปรียบเทียบด้านองค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑๐. องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๑๑. องค์ประกอบของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑๒. เปรียบเทียบชื่อโรคและการรักษาของวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑๓. เปรียบเทียบสมุฏฐานของการเกิดโรคและวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา
กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑๔. เปรียบเทียบด้านการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นใน
จังหวัดบึงกาฬ

๑๕. การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๑๖. การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

๑๗. เปรียบเทียบด้านการบรรเทาโรคด้วยธรรมโอสถ

๑๘. เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านพุทธานุภาพและภุชานุภาพ

๑๙. เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านการทำความสะอาดร่างกาย

๒๐. เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านออกกำลังกาย

๒๑. เปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยด้านที่พักอาศัย และสิ่งแวดล้อม

๒๒. เปรียบเทียบการดูแลด้วยสมุนไพร

๒๓. ประโยชน์และคุณค่าของการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย

ภาคผนวก ค
ภาพประกอบสัมภาษณ์ของงานวิจัย

ภาพประกอบสัมภาษณ์ของงานวิจัย

สัมภาษณ์ พระครูวรวิวัฒน์คุณารักษ์ เจ้าคณะอำเภอพรเจริญ
สำนักวิปัสสนาวิฑาวิเวกธรรมคุณ ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พระอธิการสมบัติ สมบัติธารโก รักษาผู้ปายด้วยยาสมุนไพรพื้นบ้าน
เจ้าอาวาสวัดป่าพันลำ ตำบลวิศิษฐ์ อำเภอเมืองบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พระครูศิริวิมลุต เจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรือง ตำบลหนองยอง
อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พระครูประทีปธรรมานุยุต รองเจ้าคณะอำเภอพรเจริญ (ธรรมคาลัยทุกข์)
เจ้าอาวาสวัดสังฆธรรมาราม อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พระครูสันติ การรักษาโรคริตสีดวงทวารด้วยสมุนไพร
เจ้าอาวาสวัดบ้านคำสมบูรณ์ ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พระครูประสิทธิ์วีรานุวัฒน์ เจ้าคณะตำบลชมพู
ตำบลชมพู อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ คุณนางเยาว์ มุ่งหมาย ประชาชนใน ๔๑ หมู่ที่ ๘ บ้านวังชมภู
ตำบลวังชมภู อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์คุณสมบูรณ์ วงศ์จันทร์ ผู้เข้ารับการรักษาทางยาสมุนไพร
๑๘๙ หมู่ที่ ๘ ตำบลวังชมภู อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์พ่อสม เอกพันธ์ หมอพื้นบ้าน ๑๘ หมู่ที่ ๖ บ้านโคกงาม
ตำบลถ้ำเจริญ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายสมสุข อาจวิสัย ๓๘ หมู่ที่ ๑๑ บ้านดอนโพธิ์ทอง
ตำบลคำแก้ว อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นางสมจิตร บุตรธิจักษ์ ประชาชนที่ได้รับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน
๑๐๙ หมู่ที่ ๘ บ้านสันทราย ตำบลนาสะแบง อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นางจันทึง ชมพันธ์ บ้านเลขที่ ๖๒ หมู่ที่ ๗
บ้านห้วยเดือนห้า ตำบลหนองยอง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นายคำมุย เฟ็งกึ่ง ประชาชน บ้านเลขที่๒ หมู่ ๑๑ ตำบลปากคาด
อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นางสตรี เป้ารักษา และนางนางจำปี สีพา
บ้านหนองคังคา ตำบลหนองเต็ง อำเภอบุ่งคล้า จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พุทธา โมรัตน์ หมอนวดแผนไทย
ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นางสาวสลิตตา ศรีทอง แพทย์แผนไทย
โรงพยาบาลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นางลำไย ศรีรัตนจันทร์ แพทย์แผนไทยโรงพยาบาลพรเจริญ
อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นายไชโย เกษนอก แพทย์แผนไทย
๒๕๖ หมู่ที่ ๖ ตำบลนาแสง อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ

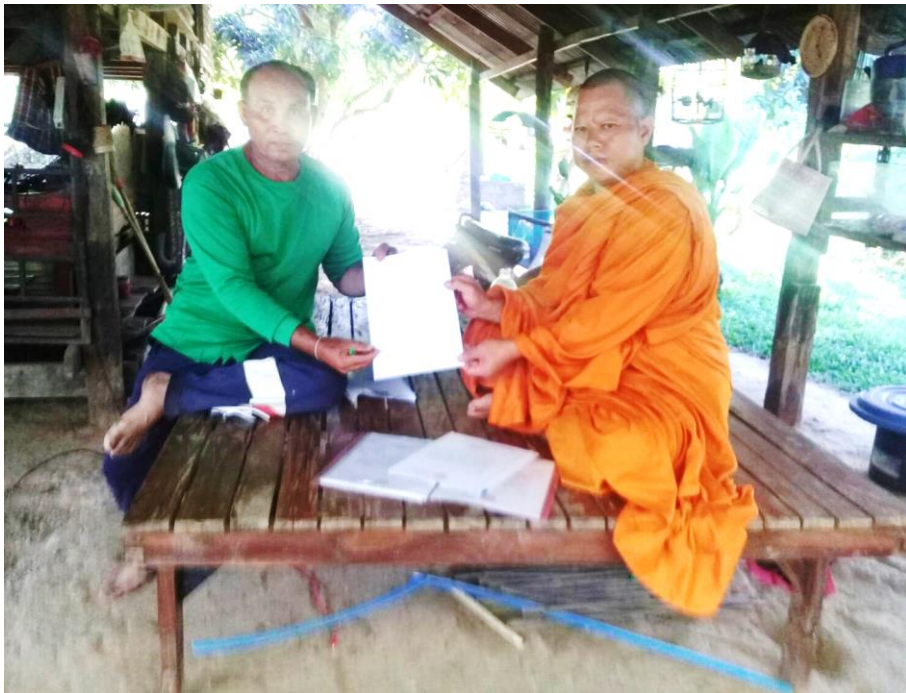
สัมภาษณ์ นายประยูร วังเดช แพทย์แผนไทย
๗๘ หมู่ ๘ ตำบลท่ากกต้อง อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นายชุน พลอยเห่น แพทย์แผนไทย
๕๘ หมู่ ๑ ตำบลโนนสมบูรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นายสุนทร กอแก้ว แพทย์แผนไทย
๓๗ หมู่๑๐ ตำบลไคสี อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ พลา บัวพันธ์ อุตตพิมพ์ แพทย์แผนไทย
๙๖/๑ หมู่๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ

สัมภาษณ์ นายสวน นะคะจัด ปราชญ์ชาวบ้าน
๒๔ หมู่๖ ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	: พระภิกษุ วชิรวโส (สุนา)
วัน/เดือน/ปีเกิด	: ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๗
ภูมิลำเนาเดิม	: บ้านเลขที่ ๖๓ บ้านวังชมภู อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ
การศึกษา	: ๒๕๕๗ นักธรรมชั้น เอก สำนักเรียนวัดสังฆธรรมาราม : ๒๕๓๘ ปวช. ช่างอิเล็กทรอนิกส์ วิทยาลัยเทคโนโลยีภาค ตะวันออกเฉิยงเหนือ จังหวัดขอนแก่น : ๒๕๔๓ ปริญญาตรี, คบ.ภาษาอังกฤษ, มหาวิทยาลัยราชภัฏ หมู่บ้านจอมบึง จังหวัดราชบุรี
บรรพชาอุปสมบท	: ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๔
สังกัด	: วัดสังฆธรรมาราม ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ
หน้าที่	: รักษาการ เจ้าอาวาส วัดรัตนประสิทธิ์
ปี que เข้าศึกษา	: ปีการศึกษาที่ ๒๕๕๙
ปี que สำเร็จการศึกษา	: ปีการศึกษาที่ ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดรัตนประสิทธิ์ ๑๓๗ ม. ๖ ตำบลวังชมภู อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ